

AXESS

Nummer 8 December 2002 • Årgång 1

Pris: 25 kr

KUNGL. BIBL.
2002-12-13
STOCKHOLM

TEMA: Konsumkapitalism



Selektia 497,3002 andelar



Latinamerika 7,2418 andelar



Global 76,0823 andelar



Technology 53,9876 andelar



Biotech 118,5490 andelar



Beta 56,3443 andelar



Olympia 101,7301 andelar



US Small A 5,6104 andelar



Japan SF 423,7867 andelar



Forskning 45,865 andelar



Gen 40 39,2523 andelar



Kulturfond 4,1936 andelar



Mixfonden 89,3092 andelar



Asien 112,7649 andelar



EuroReserv 301,247 andelar



Spektra 14,389 andelar

Kapitalismen har blivit folklig i Sverige. Men återbäringen i form av ekonomisk makt är liten.

SID 17

INTERVJU/SID 12

Vänsterns hopp

Imperiet är överallt och ingenstans, enligt Michael Hardt, en av författarna till *Empire*, vänsterns nya bibel. Erik Wallrup har träffat honom.

RECENSION/SID 38

Åter till Marx

Marx hade bejakat globaliseringen, men försvarat staten. Meghnad Desai angriper den anti-globalistiska rörelsen med hjälp av Marx.

UTBLICK

- | | |
|---|---|
| EN AMERIKANSK VARULV I BAGDAD
Sidorna 6-7 | Anders Carlgren berättar historien om den långa period då USA var Saddam Husseins bundsförvant. |
| UDDA VÄNNER MED FIENTLIGA GRANNAR
Sidorna 7-9 | Turkiet och Israel har utvecklat ett okonventionellt samarbete för att finna balans i ett oroligt Mellanöstern, skriver Thomas Gür. |
| TRE STRATEGIER FÖR ATT STÖRTA SADDAM
Sidorna 9-11 | Stefan Ring beskriver tre alternativ för en invasion av Irak. En öppen fråga är vem som efter ett krig skall styra i Bagdad. |

INTERVJU

- | | |
|--|--|
| SEGERN KOMMER I FIENDENS SKEPNAD
Sidorna 12-16 | Michael Hardt, som tillsammans med Antonio Negri skrivit <i>Empire</i> , intervjuas av Erik Wallrup om nya och gamla imperier. |
|--|--|

TEMA: KONSUMKAPITALISM
SIDORNA 17-28

Artiklar av Eva Redhe, Karin Thorburn och Lena Torlegård, Christina Garsten och Anna Hasselström samt Sofia Nerbrand.

TRADITION

- | | |
|--|---|
| ENDAST I TOMRUMMET KAN TRON TA PLATS
Sidorna 29-31 | Simone Weils religiösa tänkande är en följd av hennes radikala samhällseliga filosofi, skriver Kate Larson. |
|--|---|

FRIZON

- | | |
|---|---|
| NYHETERNA ÄR STAPELVARA MED TITTAREN SOM KUND
Sidorna 32-34 | Under augusti och september följde Thomas Hylland Eriksen fyra tv-kanalers nyhetssändningar i jakt på det nya fenomenet stapling. |
| EURON BLÄNKER I GATLYKTANS SKEN
Sidorna 34-36 | EMU är en så komplicerad fråga att ingen kommer att kunna säkerställa dess verkan ens efteråt, menar Gunnar Wetterberg. |

RECENSIONER

- | | |
|---|--|
| MARX HADE BEJAKAT GLOBALISERINGEN
Sidorna 38-40 | Upplysningens Marx är fortfarande värd att lyssna till, enligt Lars Magnusson som läst <i>Marx's Revenge</i> av Meghnad Desai. |
| ÖVRIGA RECENSIONER
Sidorna 41-47 | Böcker av Robin Blackburn, Wolfgang Schivelbusch, Olivier Roy, Strobe Talbott och Gabriel García Márquez. |

AXESS


www.axess.se

Postadress: Box 2143, 103 14 Stockholm e-post: redaktionen@axess.se telefon: 08-791 52 50

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden: Helår 9 nr kostar 200 kr via www.axess.se, tel 031-743 99 05, prenumeration@axess.se

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse för allmännyttiga ändamål.

Chefredaktör och ansvarig utgivare: Kay Glans

Redaktörer: Sofia Nerbrand, Erik Wallrup

Researchassistent: Una Gustafsson **Grafisk form:** Lars Andersson

Redigering: Lotta Brandt, Lena Ländin **Korrektur:** Karin Olsson **Repro:** Samuel Elers-Svensson **Omslagsillustration:** Claes Jurander

Verkställande direktör: Kurt Almqvist **Administrativ controller:** Susann Ronvall

Redaktionsråd: Mats Benner, Arne Jarrick, Sigfrid Leijonhufvud, Lars Magnusson, Merete Mazzarella, Anders Olsson, Joanna Rose, Lynn Åkesson

Typsnitt: Indigo och Esans **ISSN:** 1651-0941 **Tryck:** VLT Press

En obalans har uppstått i kapitalismen.
Företagsledningarna har förlorat sin
tidigare återhållsamhet. Skälen till det
kan vara en normförändring och en
minskad kontroll av styrelserna.
Kritiska frågor måste ställas för att en
legitimitetskris skall kunna undvikas.



KAY
GLANS

kay.glans
@axess.se

Det finns i dag inget trovärdigt alternativ till kapitalismen, men den reellt existerande kapitalismen lämnar mycket övrigt att önska. År

2002 kommer bland annat att gå till historien som företagsskandalernas år. Man har talat om framväxten av ett vd-välde, en CEO-crazy, som i stället för att gagna företags och ägarnas intressen gynnar sig självt.

Den inflytelserike amerikanske nationalekonomen Paul Krugman pekade nyligen i en essä i *New York Times* på de dramatiskt ökande inkomstskillnaderna i USA. Efter *The Great Depression*, den stora depressionen på 30-talet, kom vad ekonomihistorikerna Claudia Goldin och Robert Margo har kallat *The Great Compression*, den stora kompressionen, när skillnaderna i inkomst hölls tillbaka. Men från 80-talet och framåt har de åter ökat kraftigt. Krugman menar att de förklaringar till detta som ofta framförs – att det beror på globaliseringen, att det är en följd av informationstekniken etcetera – väsentligen inte stämmer. I grund och botten beror den växande ojämlikheten på förändrade sociala normer. Under den stora kompressionen ålade sig företagsledningarna återhållsamhet, under de senaste decennierna har de inte tyckt sig behöva göra det.

Denna normförändring hänger kanske samman med den paradox sociologen Daniel Bell ville ringa in i sin bok *The Cultural Contradictions of Capitalism* från 1976. Bell, som ofta prickat anmärkningsvärt rätt i sina förutsägelser, hävdade att den moderna konsumtionskapitalismen karaktäriseras av en kulturell motsägelse. Av producenter kräver den att de skall leva i enlighet med den protestantiska etiken; de måste vara plikttrogna och beredda att skjuta upp sin behovstillfredsställelse för att främja långsiktiga mål. Som konsument däremot stimuleras den moderna människan till hedonism; hon styrs av sina impulser och

kräver omedelbar tillfredsställelse. En berättigad farhåga är förstås att hedonistens attityd på sikt gradvis smittar av sig på producenten. I dag ställs allt större krav på att arbetet skall tillfredsställa individuella behov, och strävan efter snabb tillfredsställelse tycks få ett allt större genomslag i yrkeslivet. Detta är förmodligen en viktig förklaring till företagsledningarnas beteende på senare tid.

Men säkert inte den enda. Människors agerande bestäms ju också av det utrymme omständigheterna skapar, i detta fall av de villkor företagsledningarna arbetar under. Det kan förefalla motsägelsefullt att det uppstår ett vd-välde samtidigt som ägandet har blivit alltmer spritt. Att spara i aktier har blivit en folkrörelse; företag ägs i dag i betydande utsträckning av gemene man, framför allt via staten eller olika fonder. Man kan därför tala om en utveckling mot en konsumkapitalism. Vi äger som enskilda sparare eller genom fonder i allt större utsträckning företagen själva, även om detta inte skall överdrivas – svensken är fortfarande förhållandevis fattig. Att ägandet spridits har emellertid medfört att kontrollen av företagsledningarna blivit sämre, eftersom de nya ägarna inte förmår utöva samma kontroll som tidigare ägare. Det finns anledning att ställa kritiska frågor om hur företagandet och ägandet fungerar i dag, och i förlängningen vilka förändringar som behövs för att skapa en bättre maktbalans. *Axess* sista nummer 2002 fokuserar på *corporate governance* i konsumkapitalismens era.

Att det är svårt att se alternativ till kapitalismen utesluter inte att den kan skakas av grundläggande legitimitetskriser.

Kay Glans

Kay Glans
chefredaktör och ansvarig utgivare

Att vara kravställare ligger i tiden

JÄMLIKHET. Individualism och etnicism är viktiga faktorer i en tid då målet tycks vara en kosmopolitisk värld, där alla människor har samma möjligheter. Ditt sociala kapital skall vara lika stort vare sig du är vit eller svart, jude eller grek, man eller kvinna, professor eller student, direktör eller processövervakare, homo- eller heterosexuell.

I denna tid då andra ideologier tycks ha spelat ut sin roll finns det kvar åtminstone en högst levande och utopisk ideologi: jämlikheten.

Jämlikheten erkänner inte någon maktstruktur som kan identifieras som auktoritär. Därför får det jämlika samhället problem med varje form av ledarskap, som inte bygger på individuell karisma och kompetens. Vi ser redan tendenser till detta, i synnerhet i skolan, där auktoritet knyts till personlighet snarare än till profession. Detta innebär att dåliga lärare inte via lärarrollen har något skydd gentemot sina elever. Och omvänt – för att se något gott i detta – kan bra lärare uppnå ett kamratskap med sina elever, som de aldrig hade kunnat komma i närheten av i ett tidigare samhälle.

En fråga som vanligtvis inte ställs är hur det samhälle skall se ut och fungera, som befolkas av dessa jämlika personer, sysselsatta med att via konsumtion bygga sina individuella identiteter. Vi borde också fråga hur alla etniska och kulturella särintressen skall härbärgas.

Här tycks vi ha en oreflekterad idé om det starka samhällets självklarhet. Snart sagt vilka specifika önskemål som helst är värda att bejakas, medan nationen, det gemensamma, förväntas vara självgenererande.

Nationen är evig och den enda synliga risken verkar vara att den växer sig för stark, att demokratin får retirera för ett totalitärt tänkande. I sig är detta en näst intill kuriös uppfattning, eftersom nationalstaten, i synnerhet i välfärdssamhällets tappning, inte har så många år på nacken.

Om vi tänker oss en gungbräda där de som vill skapa ett gemensamt samhälle sitter på ena sidan och de som riktar krav gentemot samhället på den andra, så blir de förra allt färre och de senare allt fler. På femtiotalet, när den svenska folkhemsvisionen var stark, var det naturligt för medborgarna att vara samhällsbyggare, i dag är kravställare en mer naturlig position. Detta är – som jag förstår det – den starkaste orsaken till att vänsterpartiet är starkt, trots att kommunismen som politisk ideologi är mer komprometterad än någonsin.

KARL-OLOV ARNSTBERG
Professor i etnologi

Neoromantisk medeltidsdröm

Tidsresan är en av västerlandets kollektiva drömmar och resmålet på modet är medeltiden.

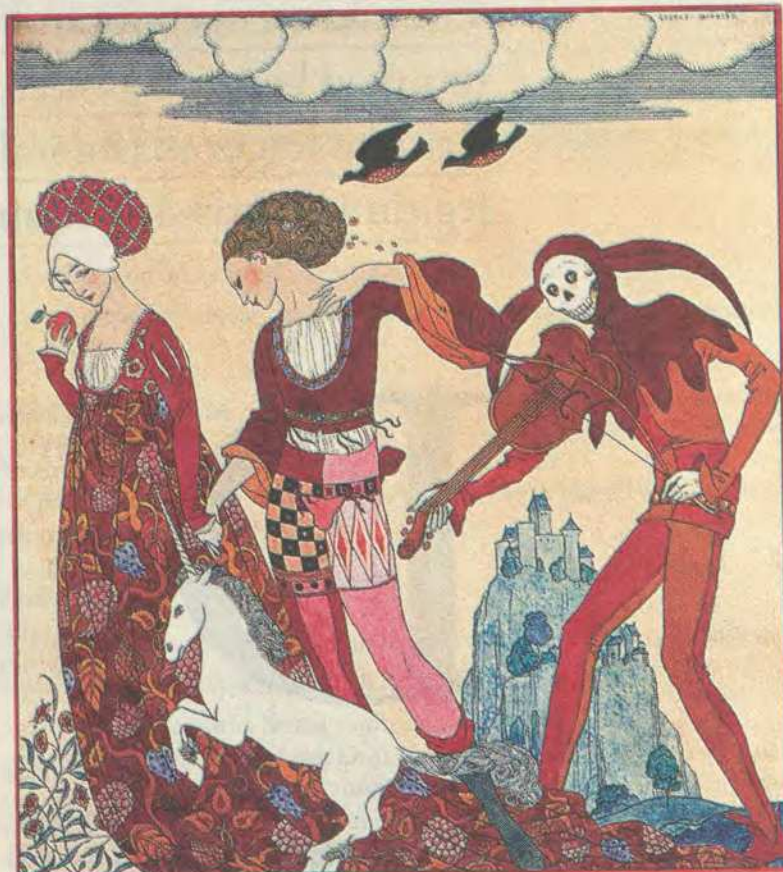
UNA GUSTAFSSON

Researchassistent på *Axess*

Medeltiden är en tidsperiod som genom historien har väckt kraftiga känslor som motsägelsefullt har växlat mellan ett onyanserat svartmålande och ett lika entonigt hyllande. I Sverige i dag ser vi en neoromantisk pånyttfödelse av medeltiden som Stockholmsetnologen Lotten Gustafsson intressant beskriver i sin avhandling *Den förtrollade zonen* (Bokförlaget Nya Doxa, 2002).

Etiketten "Medeltid" brukar i Europa lite slarvigt få gälla tidsperioden mellan år 500 och 1500 e.Kr. Dessa tusen år kallades av renässansens humanister för *Media aetas*, dödtiden mellan antikens ädla kultur och deras egen lika högtstående samtid. Det var en mörk tid av vidskepelse vars svarta fördjupades av upplysningsmännens avståndstagande från epoken. De såg medeltiden som en primitiv värld befolkad av auktoritetsbundna, intellektuellt sovande människor och lidelsefulla munkar förtjusta i skolastik och avlatsbrev. Lika mörk som medeltiden målats av renässansen och upplysningen, lika ljusstark framhölls den senare av romantikerna. På medeltiden projicerades oskuld, känsla, andlighet och autenticitet. Tidsperioden sågs som "ett alternativ till Voltaires spydiga leende", där oskuldssfulla förfäder levde i harmoni med Gud och naturen.

Under 1900-talet nyanserades bilden av medeltiden. Det mörka och det ljusa blandades, men inte till en gråskala utan till en svartvit mosaik. Medeltiden har gett upphov till en kollektiv bildvärld i det västliga medvetandet, fylld av höviska riddare och fagra jungfrur, fattigdom, pestepidemier och sten-



En medeltida bildvärld. I det västliga medvetandet symboliseras medeltiden av starka kollektiva bilder. Denna Georges Barbiers medeltidsdröm är skapad år 1920.
Foto: Corbis/Scanpix

slott vid hisnande stup. Medeltiden har, som Gustafsson skriver, blivit en "jämförelsepunkt, ett särskilt signifikant förr"; ett det var en gång för länge, länge sedan. I fantasy-litteraturen, som i Tolkiens berömda trilogi om härskringen, struktureras de motsägelsefulla bilderna med hjälp av geografi. Tolkien tecknar kartor där det onda och det goda hålls geografiskt åtskilda. Det onda finns i mörka berg där det kan rökas ut ur sina grottor.

I dagens Sverige har den ljusa bilden av medeltiden övertaget, menar Gustafsson. Visbys medeltidsvecka som startade 1984, och

som söker skildra Gotland år 1361, har tydliga neoromantiska drag. Realism och fiktion smälter samman till en utopisk verklighetsflykt. Medeltiden framställs som den sinnligaste av epoker. Visby förtrollas till en sexigare, smutsigare, våldsammare och mer ohämmad värld. Tidsresan är den perfekta semestern. Man flyr inte bara i rummet utan även i tiden och bort från sig själv, bort från sin renskrubade, stelt väluppfostrade och stressade identitet. Resan fortsätter den 18 december när *Sagan om de två tornen* har biopremiär.

Guds ord per telefon

Om det är så att böckerna hotas av de nya medierna, hur ska det då gå för Bibeln, "böckernas bok"? Kyrkor och bibelsällskap är sedan länge uppkopplade på Internet. Men tar människor sig verkligen tid att uppsöka den heliga skrift på webben? Vore det inte bättre om Bibeln så att säga uppsökte dem, via mobiltelefon? I ett tappert försök att integrera Guds ord i den moderna människans vardag har den italienske prästen Paolo Zago börjat skicka ut bibelord via sms till församlingsmedlemmar i Milano, uppger *La Repubblica* (23.11.2002).



Foto: Pressens bild

Också brittiska präster lär ha lanserat en så kallad Sacred Message Service. Zago talar för sin del om små "vishetspillar" (*pillole di saggezza*); det kan ju inte bli mer än 160 tecken bibeltext åt gången. Om inte annat kan sms-tjänsten säkert bli till hjälp för de gymnasieungdomar som inbjuds att delta i Italiens bibliska tv-frågesport *Un diluvio di domande* (En syndafloed av frågor), som sänds dagligen på satellitkanalen Sat 2000.

LISA IRENIUS
frilansskribent

Religion som protestideologi

TERRORISM. New Yorks boklådor drunknar i en veritabel flod av böcker som publicerats i försök att förstå den ödesdigra tisdagen den 11 september 2001. Men kommer vi egentligen närmare några svar?

När till och med Samuel P. Huntingtons sedan länge avskrivna tes om civilisationernas kamp plockas fram och dammas av, finns det anledning att bli orolig. Men även de som älskar att hata Huntington riskerar att göra sig skyldiga till förenklingar. Många betraktar sambandet mellan religion och våld som en avvikelse, och framställer religionen som fullkomligt utan skuld. Även detta är en missbedömning, menar Mark Juergensmeyer, professor i sociologi vid University of Santa Barbara i Kalifornien och aktuell med boken *Terror in the Mind of God* (University of California Press, 2001).

Juergensmeyer gjorde ett intressant inlägg vid ett föredrag i London nyligen, då han poängterade likheterna mellan terroristdåd knutna till fem religioner: kristendom, judendom, islam, sikhism och buddism. Enligt hans resonemang är kristna attacker mot abortläkare i USA och Oklahoma-bombaren Timothy McVeigh, Aum Shinrikyos sarin-gasattacker i Tokyos tunnelbana samt de båda World Trade Center-attackerna incidenter som visserligen skiljer sig åt i magnitud, men däremot inte i logik.

– Varför beskrivs inte Timothy McVeigh som en kristen terrorist om Usama bin Ladin är en muslimsk terrorist, undrade Juergensmeyer.

Juergensmeyer anser att begreppet fundamentalist bör slopas – och menar att "religiöst våld" är mer passande. Våldet lurar i alla de stora religionernas fundamentala strukturer, men trots detta är det inte religionen i sig som är problemet. I stället finns förklaringen till den senare tidens eskalering av religiöst våld

i dagens sociopolitiska kontext. Religionen blir det retoriska vapnet i kampen mot en sekulariserad världsordning. Frustration tar sig alltså uttryck i religion.

En protestideologi som hämtar styrka i religionen ligger till grund för vad vi ofta benämner "fundamentalistiskt" våld. Men Huntingtons tes har haft resonans där man minst anar det, enligt Juergensmeyer. De som trodde sig se Huntingtons ord besannas i en kosmisk konflikt den 11 september betraktade i själva verket en skickligt fabricerad myt enligt just den mallen. När president George W. Bush den 12 september deklarerade att USA befann sig i krig gick han rakt i fällan. Genom att lyfta terrorismen till krigets status uppmuntrade han al-Qaida i dess uppvigling till en civilisationernas kamp.

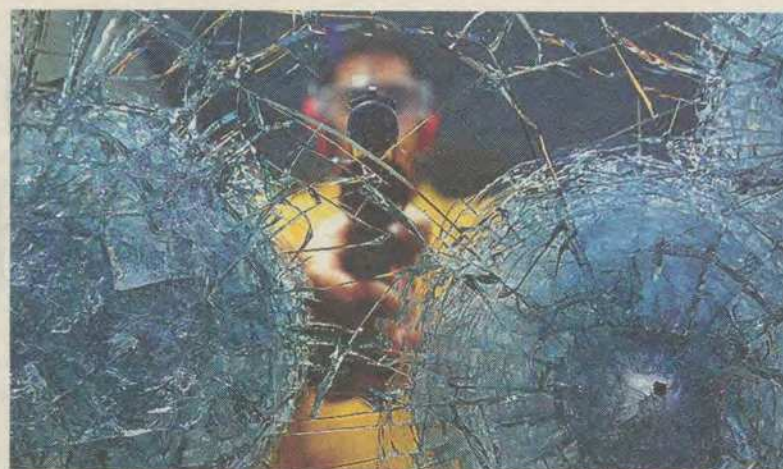
– De gick på det, sade Juergensmeyer förvånad om Bush-administrationens agerande.

CAROLINE HOLMQVIST
statsvetare



Religiöst våld. Social frustration driver människor att ta till våld i religionens namn.

Foto: Corbis/Scanpix



Våldsam region. Latinamerika har flest skottsäkra bilar i världen. Här testas vindrutans hållbarhet på en brasiliansk bil.

Foto: Mauricio Lima/Pressens bild

Mord hotar Latinamerikas demokrati

LATINAMERIKA. Mordfrekvensen i världen är i genomsnitt nio mord per 100 000 invånare och år. I västvärldens mest våldsamma land USA är genomsnittet tio mord. Men för länderna i Latinamerika söder därom är statistiken avsevärt mörkare: 150 mord i Guatemala, 117 i El Salvador och 90 per 100 000 invånare i Colombia. Med en genomsnittsnivå av 27,5 mord enbart på män i hela Latinamerika är regionen den mest våldsamma i världen.

Om man beaktar att Latinamerika är en av de viktigaste och mest väldokumenterade regionerna vad gäller studier av demokratiseringsprocesser, är det märkligt att det finns så lite intresse inom den akademiska världen för förhållandet mellan våld och kriminalitet och demokratisering.

Ett demokratiskt land bör ge trygghet åt sina medborgare. En förutsättning för att lyckas är att medborgarna hyser förtroende för landets institutioner, men våld och kriminalitet urgröper tilliten. Förekomst av våld och kriminalitet innebär också att auktoritära metoder kan användas, exempelvis militäringripande. Dessa ingrepp bryter i många fall mot de mänskliga rättigheterna och försvagar medborgarnas känsla av trygghet.

I många samhällen leder våldet även till social segregation. Till exempel bildar droghandlare i Colombia och fattiga, kriminella i Brasilien sina egna grupper och nätverk och lever således utanför det redan etablerade demokratiska samhället. Denna typ av åtskillnad bidrar också till en osäkerhetskänsla, både hos dem som helt lever utanför samhället, och hos dem som tvingas leva sida vid sida med en laglös och våldsam grupp i samhället.

Statsvetaren Mitchell Seligson har ytterligare belyst de risker som kriminalitet utsätter demokratin för. Han har undersökt vad El Salvadors befolkning anser kan rättfärdiga en politisk kupp. Resultaten visar att bara 18 procent tycker att en seger för extremhögern gör det, 28 procent anser att arbetslöshet gör det medan hela 55 procent menar att kriminalitet är en godtagbar anledning att genomföra en kupp.

Att tillgodose medborgarnas trygghet är således grundläggande för ett lands demokratiska utveckling. En demokrati karaktäriserad av våld och kriminalitet förblir instabil och svår att fördjupa. På en våldsdrabbad kontinent som Latinamerika utgör detta faktum en risk som inte går att förbise.

VIKTORIA ÅBERG
student, MSc Latin American Politics i Oxford

Förtydliganden:

Stadsmänniskan ska förstås heta "homo urbanus", inte "urbanis" som Howard Bloom skrivit och Axess citerade i novembernumret.

Vi tackar vaksamma läsare, och tipsar även om att Institutionen för klassiska språk vid Stockholms universitet besvarar frågor om latin på telefon 08-16 30 44 eller 16 34 65 och frågor om grekiska och nygrekiska på 08-16 21 56 eller 16 34 65.

På <http://www.klassiska.su.se/> inbjuds också såväl stads- som landsbygdsbor till en webbaserad grundkurs i latin, Prima Latina.

Apropå Gunnar Wetterbergs artikel om Louis De Geer i samma nummer av Axess: Sverige lovade i 1613 års fred i Knäred – och ingen annanstans – att betala tio tunnor guld för att behålla Älvsborgs fästning och häradena där omkring.

Global Axess på tv

15 DECEMBER

22:00 I TV8:

Om och när Irakkriget kommer
Anders Hellner intervjuar
Alyson Bailes, Rolf Ekéus
och Sverker Åström.
Programledare: Anders
Hellner
Repris: 19 december klockan
23:10 samt den 22 december
klockan 22:00.

29 DECEMBER

22:00 I TV8:

Castells om imperier
Thomas Gür intervjuar
Manuel Castells.
Programledare: Anders
Hellner
Repris: 2 januari 2003
klockan 23:10 samt
den 5 januari 2003
klockan 22:00.

En amerikansk varulv i Bagdad

Saddam Hussein. Iraks diktator var USA:s klient ända tills han ockuperade Kuwait 1990. Då fick han sitta kvar i Bagdad på grund av osäkerhet och oenighet inom världssamfundet. Nu vilar hans framtid hos FN:s vapeninspektörer.

ANDERS CARLGREN

Reporter

EN DECEMBERDAG strax före jul 1983 steg en 51-årig amerikansk medborgare i största hemlighet av på flygplatsen i Bagdad. Vid den här tiden var han chef för ett världsomspännande läkemedelsföretag och Irak var sedan mer än tre år tillbaka indraget i ett oerhört blodigt krig med grannlandet Iran. Men amerikanens ärende gällde inte mediciner till en krigstrött befolkning. Han var utsänd av sin vän, president Ronald Reagan, för att möta Saddam Hussein eller "Slaktaren från Bagdad" som han redan gemenligen kallades i Washingtons middagssalonger. Det kunde tyckas motsägelserfullt, men uppdraget var att förbättra USA:s relationer med Irak.

På 1970-talet var sändebudet, under president Ford, USA:s dittills yngste försvarsminister. Han hade också varit stabchef i Vita huset och tjänat under president Nixon. Hans namn var Donald H. Rumsfeld och 19 år senare är han på nytt amerikansk försvarsminister.

Den gången, 1983, hade Donald Rumsfeld med sig hälsningar från president Reagan. Enligt de diplomatiska samtalsuppteckningarna från mötet bar Saddam en pistol vid höften och han verkade vara både "energisk och tillitsfull". Mr Rumsfeld visste mycket väl att han hade att göra med en sällsynt paranoid och grym individ, som gav allehanda terrorister sitt stöd och som försökte konstruera egna kärnvapen. För den amerikanska administrationen var han en politisk varulv.

USA var vid den här tiden betydligt mera fokuserat kring Iran än Irak. Fyra år tidigare hade fundamentalistiska muslimer jagat bort shahen av Iran och ersatt honom med ayatolla Khomeini. Den amerikanska ambassaden i Teheran hade ockuperats, 62 diplomater satt som gisslan under 444 dagar, ända till den 20 januari 1981, då Ronald Reagan svor presidenteden. För egen del

var Reagan övertygad om att de muslimska revolutionärerna i Iran hotade hela Mellanöstern och därmed världens oljeförsörjning.

Det pågående kriget mellan Irak och Iran hade dessutom skapat åtskilligt av säkerhetspolitisk oro i regionen. Som en direkt följd av Donald Rumsfelds julbesök i Bagdad styrdes amerikanska spion-satelliter in högt över iranskt luft- rum. De högupplösta bilderna på iranska truppförflyttningar sändes direkt till Bagdad. Ända till krigsslutet 1988 försåg USA Saddam med militärt underrättelsematerial, ekonomiskt bistånd och ammunition. USA sände också amerikanska stridsvagnar till Egypten, i utbyte mot att Egypten sände sina egna till Irak.

ÄNDA SEDAN SADDAM grep presidentmakten i juli 1979 och fram till inmarschen i Kuwait den 2 augusti 1990 hade han, helt öppet eller i hemlighet, varit USA:s klient. En månad efter att Saddam tillträtt som president lät han avrätta en grupp kuppmakare, som före avrättningarna bland annat dop-pades i syrabad, samtidigt som USA:s president Carter blundade. Det är samme Jimmy Carter som i år fick fredspriset till Alfred Nobels minne.

Under hela 1980-talet dansade presidenterna Reagan och Bush med "The Werewolf of Bagdad". Dansen fortsatte trots att USA visste att Saddam under större delen av 1980-talet importerade bakteriekulturer som kunde användas för att tillverka biologiska vapen, inklusive mjältbrand. USA kände också till att Irak smugglade hem mycket stora stälcyllindrar från Västtyskland, som skulle användas

för att konstruera en jättelik "superkanon" riktad mot Jerusalem. Helt nyligen avslöjade en tysk åklagare att Irak för fyra år sedan köpte liknande materiel, via Jordanien, från de båda tyska företagen Alriwo och Burgsmueller. USA och Tyskland är förvisso inte de enda syndarna när det gäller militär handel med Irak, den listan skulle kunna göras ganska omfattande. Samtidigt med det tyska avslöjandet visade det sig att Ukraina sålt ytterst modern radarutrustning och Jugoslavien har avslöjats med renovering av motorer till irakiska stridsflygplan.

De kemiska vapen Irak tillverkade under 1980-talet användes inte bara i kriget mot Iran. Under två dagar i mars 1988 bombade Saddam de irakiska städerna Halabja och Khormal med en blandning av senapsgas och sarin, med minst 5 000 kurdiska civila offer. USA påstod först att det var Iran som låg bakom gasbombarna. Vid den tidpunkten var president Reagan mera intresserad av att skydda irakiska oljetransporter genom Persiska viken undan iranska attacker. För honom spelade det inte ens någon avgörande roll att en irakisk, fransktillverkad Exocet-robot året innan hade prickat marinfartyget USS Stark och dödat 37 amerikaner ombord. USA ursäktade Saddam för robot-attacken och styrde i stället världens blickar mot Iran genom att beskylla mullorna i Teheran för att försöka utvidga kriget.

Amerikanska specialtrupper började, som en följd av beskyllningarna, spränga iranska oljeplattformar till havs i luften och sänka nyinköpta iranska patrullbåtar. Under krigets slutskede sköt USA ned en civil

iransk Airbus med 290 passagerare ombord över Persiska viken. Om den nedskjutningen skedde av miss-tag, eller om det handlade om en hjälpande hand åt klienten i Bagdad, är än i dag inte helt utrett. Vid det laget hade Iran tröttnat på ett krig som krävt miljoner dödsoffer på båda sidor och Teheran gick med på en vapenvila. För den irakiska sidan var slutbilden glasklar: med stöd från väst hade Saddam besegrat de muslimska revolutionärerna.

Amerikanska handelsdelegationer for i skytteltrafik till Bagdad i tron att Saddam skulle kunna bygga ett någotsånär stabilt, sekulärt samhälle, inte minst som en betydelsefull motvikt till det teokratiska Iran. USA levde kvar i den förhoppningen, trots att den amerikanska tullen avslöjade irakiska kurirer som försökte smuggla elektronisk utrustning, avsedd för att tillverka utlösningmekanismer till kärnvapen. Politiska skämttecknare försåg mer än en gång Reagan och Bush med repliken: "Okej, Saddam är en diktator, men han är vår."

DET AMERIKANSKA klientförhållandet upprätthölls ända till den augustidag 1990 då Saddam Hussein invaderade Kuwait. President George Bush den äldre deklarerade att Saddam var en Adolf Hitler. Så förvandlades klienten till en paria på världsscenen, men efter Gulfkriget fick han sitta kvar och det fanns två huvudskäl till det. Det ena var att FN:s säkerhetsråd aldrig gav den USA-ledda militära alliansen mandat att störta Saddam. Det andra skälet var en, vid den tiden, ganska välgrundad rädsla för att Irak skulle falla samman som statsbildning om Saddam eliminerades och lämna ett omfattande politiskt vakuum som följd, hela vägen från Israel i väster till Iran i öster.

Dessutom fanns det rebelliska kurder i norr och dito shiamuslimer i söder, som möjligen kunde hota med att utropa egna statsbildningar, så diktatorn fick behålla de helikoptrar och stridsvagnar som inte förstörts. Det dröjde inte lång tid efter krigets slut innan Saddam använde de vapnen för att slå ned uppror i både norr och söder. Följden blev flygförbudszoner för att skydda de båda etniska grupperna, zoner som än i dag flygpatrulleras av USA och Storbritannien.

**Ända till
krigsslutet 1988
försåg USA
Saddam med
militärt under-
rättelsematerial,
ekonomiskt
bistånd och
ammunition.**

Under de 20 månader som följde efter Gulfkrigets slut och fram till presidentvalet 1992, tonade dåvarande president Bush ned Saddams roll som mörkerman. Bush hade nämligen fullt sjå med att behålla makten i Vita huset, utmanad av Bill Clinton. Det spelade ingen roll att rapporter om Iraks krigsförbrytelser och brott mot de mänskliga rättigheterna staplades på hög.

Och den nyvalde president Clinton var inte särskilt intresserad av Irak, inte ens när Saddam i juni 1993 använde sig av en grupp kuwaitier för att försöka mörda Bush den äldre, under ett besök i Kuwait City. Clinton nöjde sig med att skicka iväg några Tomahawk-kryssningsrobotar mot Bagdad, som enbart dödade civila.

I stället kunde diktatorn till viss del leka kurrage med FN:s vapenkontrollinspektörer. Rolf Ekéus och hans inspektörer kunde visserligen den gången sätta stopp för fortsatt utveckling av kärnvapen, men produktionen av kemiska och biologiska vapen hade blott minskat i omfattning. Det bevisades 1995 av ett vittnesmål från Saddams svärson, Hussein Kamil, då han som chef för produktionen av kemiska och biologiska vapen flydde till Jordanien tillsammans med sin bror, och avslöjade en rad vapenfabriker. Kort tid efter vittnesmålet återvände dock bröderna Kamil till Bagdad, efter att ha beviljats amnesti, men väl hemma i Bagdad avrättades båda två direkt.

Vapeninspektörerna kunde aldrig visa att produktionen av massförstörelsevapen hade upphört och utan någon sådan garanti bibehölls de ekonomiska sanktionerna. Kurragegömmaleken fortsatte, i praktiken räckte Saddam upp långfingret åt FN och hela världen. I december 1998 tröttnade FN-samfundet och inspektörerna togs hem. USA och Storbritannien svarade med fyra dagars straffbombningar, framför allt över Bagdad och misstänkta vapenfabriker. Sedan dess har Irak kunnat fortsätta.

Den 27 november återupptogs vapeninspektionerna, med en ny och betydligt tuffare resolution i FN:s säkerhetsråd som grund. Bland annat får inga byggnader eller platser undantas från granskning. Den här gången har inspektörerna också tillgång till betydligt bättre mätutrustning.

För närvarande är allt intresse fokuserat på Hans Blix och hans UNMOVIC, och när detta skrivs väntar två kritiska datum. Senast den 8 december ska Irak ha deklarerat sina innehav av massförstörelsevapen och senast den 27 januari ska Hans Blix rapportera till säkerhetsrådet. Det finns flera skiftande scenarier kring dessa båda datum. Den ena möjligheten är att Irak kategoriskt förnekar alla vapeninnehav, vilket ger USA öppet spelrum att prestera egna bevis om motsatsen. Den andra möjligheten är att iraki-

erna lägger fram en oerhörd mängd dokument, som det kan ta mycket lång tid att gå igenom.

Men det viktigare datumet är ändå den 27 januari, då UNMOVIC:s första rapport ska vara färdig. Den rapporten kan mycket väl bli helt avgörande för det fortsatta skendet. Alldeles oavsett innehållet ställs då på nytt frågan hur länge inspektörerna ska få fortsätta leta efter förbjudna vapen. Då har det också gått nästan ett år av allmerta högljudd amerikansk retorik. Det sägs också allmänt att om USA ska slå till militärt bör det ske före utgången av mars månad. Å andra sidan är ett krig tämligen otänkbart så länge det finns fler än 100 vapeninspektörer i FN-uniform kvar på marken.

DET ÄR MÖJLIGT att det går att med militära medel störta Saddam Hussein, men vad kommer efter honom – en flera år lång amerikansk militär ockupationsmakt? Och till vilket pris i form av dödade civila och kanske nya terrorattacker som hämnd? Det finns inga självklara svar. Bara osäkerhet och en hel del oenighet mellan militärer och underrättelsefolk om vilket hot Saddams Irak utgör.

Efter Gulfkrigets slut har amerikanska militära analytiker många gånger sagt att den irakiska svansen måste kupas, därför att i regionen finns redan de tre kärnvapenstater-

na Israel, Indien och Pakistan. Och enligt det synsättet kan Irak, som sitter på världens näst största kända oljereserv, inte tillåtas bli den fjärde kärnvapenmakten. Sådana vapen ovanpå 110 miljarder fat råolja skulle ge landet i en unik maktposition, som inget annat oljeproducerande land besitter. Irak gränsar dessutom till tre av världens oljerikaste länder, Saudiarabien, Kuwait och Iran – två av de tre länderna har Irak tidigare attackerat. Därmed är naturligtvis världens oljeförsörjning en av nycklarna till hela Irakfrågan. Sedan spelar det mindre roll att Vita huset med kraft tillbakavisar oljeargumenten.

Om kriget mot talibanerna i Afghanistan var ett rättfärdigt krig för att försöka undanröja orättfärdighet, cyniska krigsherrar och terroristledare, så lever vi kanske för närvarande mera i ett tillstånd av det permanenta kriget för att försvara världens demokratier. Men det kan också vara så att vi lever i en brytning med gamla definitioner av demokrati, där nationalstaters intressen stod högt, om inte överst. I så fall krävs det nya förklaringsmodeller och själva begreppet demokrati kräver på samma gång förtecknet global. Att eliminera Saddam Hussein och framför allt hans massförstörelsevapen kan därmed möjligen vara betydelsefullt för rättfärdighet och den globala demokratin. ■

Udda vänner med fientliga grannar

Turkiet-Israel. Samarbetet mellan Ankara och Jerusalem bygger på realpolitik dem emellan, och inte på initiativ från Washington.

THOMAS GÜR

Skriftställare

MISSDÄDARNAS ALLIANS. Den beteckningen gav den dåvarande grekiska utrikesministern Theodoros Pangolos i september 1998 det växande samarbetet mellan Turkiet och Israel. Han tillade också att säkerheten i regionen var hotad, och i september samma år träffade han sina iranska och armeniska kolleger i ett möte i Teheran, med det uppenbara syftet att upprätta en motvikt till axeln Ankara-Jerusalem.

Det grekiska motdraget utlöstes av ett turkiskt-israeliskt närmande som tog form under ömsesidiga uttalanden om ett "samarbete i omformandet av Mellanöstern",

som "en nödvändighet i maktbalansen" i området och som ett regionalt säkerhetsarrangemang nödvändigt för att "frambringa säkerhet där osäkerhet råder" – det sista citatet i ett uttalande av den dåvarande israeliska premiärministern Benjamin Netanyahu i september 1998.

De israelisk-turkiska vänskapsrelationerna hade två år tidigare, 1996, krönts av ett avtal om militärt samarbete. Avtalets undertecknande hade från turkisk sida föregåtts av en inrikespolitisk maktkamp där militären vred om armen ordentligt på Turkiets dåvarande islamistiskt präglade premiärminister, Necmet-

tin Erbakan. Både Turkiet och Israel var noga med att betona att det militära samarbetet länderna emellan inte riktade sig mot tredje part, men grannar till de båda regionala stormakterna var inte sena att dra egna slutsatser. De förstärktes av att ledande turkiska militärer själva gärna framhöll att militärsamarbetet hösten 1998 också beredde vägen för en lösning av vad man på turkiskt håll kallade den turkisk-syriska krisen. Den turkisk-israeliska överenskommelsen "fungerade", för att citera den tidigare turkiske vice generalstabschefen, Çelik Bir, och Syrien blev mer lyhörd för turkiska krav, till

vilka hörde ett stopp för stödet till PKK och av inhysningen av PKK-ledaren Abdullah Öcalan.

Sedan 1991 har det turkisk-israeliska närmandet fått allt fler dimensioner. Det året återupptogs Turkiet och Israel fulla diplomatiska förbindelser, något som skötts på lägre nivåer sedan Suezkriget 1956. Det militära samarbetet har fördjupats i två uppdaterings- och serviceavtal för flygplan och stridsvagnar. I bägge fallen skall Israel hjälpa till i moderniseringen av äldre amerikanska vapenplattformar. År 1997 slöts ett frihandelsavtal, och totalt har de bägge länderna slutit sjutton

olika avtal för vetenskapligt, ekonomiskt och tekniskt samarbete. I år slöts dessutom ett avtal om turkisk vattenexport till Israel, i vilket Turkiet under en period av tjugo år åtar sig att leverera cirka tre procent av Israels årliga vattenbehov. Avtalet är Israels första som berör vattenimport, och det hittills mest konkreta uttrycket för vad många talar om som nästa politikdimension i Mellanöstern: hydropolitik.

På det politiska planet har närmandet inneburit allt tätare kontakter på allt högre nivåer. Från inledande besök av turistministrar och liknande har de officiella besöken förrättats på premiärminister- och presidentnivåer. För israelisk del har de turkiska besöken välkomnats som viktiga symbolhandlingar, belägg för att den judiska staten kan ha nära band med ett land vars befolkning till den absoluta huvuddelen är muslimer.

DET SAMARBETE i underrättelse- och säkerhetsfrågor, som ägde rum i det fördolda mellan Israel och Turkiet från 1970-talet och framåt, då Jerusalem kunde närma sig Ankara med uppgifter om organisatoriska och militära band mellan turkiska väpnade vänstergrupper och PLO, inte bara breddades och fördjupades under dessa år. Det skedde också alltmer öppet och användes ibland, som när Turkiet meddelade att israeliska piloter skulle delta i underrättelse- och spaningsövningar utmed Turkiets södra landgränser, alltså de mot Syrien, Irak och Iran, som indirekta påtryckningsdemonstrationer.

Om frukten av det turkisk-israeliska närmandet inledningsvis var vidgade motsättningar med grannländerna och försök att trumma ihop en motallians, blev den senare händelseutvecklingen helt omvänd. Bara några år senare hade relationerna till Grekland förbättrats avsevärt både för Turkiets och för Israels del. Det turkisk-israeliska samarbetet hade dessutom fått en tredje, tystare partner, Jordanien, vars officerare allt oftare syntes som observatörer, då de bägge ländernas militärer antingen samövade eller övade tillsammans med USA eller Nato. På det säkerhetspolitiska planet ansågs att det turkisk-israeliska paraplyet sträckte sig inte bara över Jordanien, utan även över några av de furstendömen som är inklämda mellan Iran, Irak och Saudiarabien.

NÄR LÄNDER som kulturellt, språkligt eller etniskt inte har mycket gemensamt agerar enligt dagsaktuella ömsesidiga intressen, är det vanligt att man också finner och upptäcker historiska rötter och föregångare till detta samarbete. Detta slags historieskrivning har inte heller fattats i det turkisk-israeliska



Judarna i det osmanska riket. De turkisk-judiska relationerna har genom historien haft många mörka episoder, men för att främja dagens politiska relationer söker man belysa det positiva i tidigare samarbete. Litografin är från 1865. Foto: Corbis/Scanpix

närmandet. En utgångspunkt har givetvis varit att det osmanska imperiet behandlat sina judiska undersåtar mycket mildare än många andra europeiska stormakter någonsin gjort. Det faktum att många ledande sionister i tidigt 1900-tal var osmanska tjänstemän och officerare och att Turkiet tidigt erkände den nybildade israeliska staten har varit andra vanligt förekommande retorikelement.

En genomsyn av både det osmanska och det moderna Turkiets historia skulle emellertid visa att det finns minst lika många mörka episoder när det gäller de turkisk-judiska relationerna. Hänvisningar till historiska band fungerar således inte som förklaringsfaktorer i det här fallet.

Turkiets politiska relationer till Israel i modern tid har dessutom varit högst omväxlande och kan delvis fungera som ett tecken på hur pass maktbalansorienterad turkisk utrikespolitik varit efter andra världskriget – delvis som en följd av Turkiets fladdrighet under detta krig.

I SAMBAND MED FN-resolutionen om Israels bildande 1947 tillhörde Turkiet de stater som röstade mot delningsplanen. Genom sin neutrala hållning ända in mot krigsslutet – Turkiet gick med i kriget på de allierades sida i februari 1945 – hade Ankara svårt att bevaka turkiska

intressen gentemot segrarmakterna. När Italien framtogs Tolvöarna överläts de till Grekland, trots de mycket nära avstånden till den turkiska kusten. Sovjetunionen började som segrarmakt ställa krav på territorium i öster och på inflytande i väster, över de turkiska sunden mellan Svarta havet och Medelhavet.

Ankara insåg kort därefter att Turkiet omöjligt kunde balansera det sovjetiska hotet utan en allians västerut, och i det närmandet ingick ett de facto erkännande av Israel 1949 och ett erkännande de jure 1950. Och 1952 upptogs Turkiet tillsammans med Grekland som medlem i Nato.

Under Suezkriget 1956 fördömde Ankara Israels angrepp på Egypten och drog tillbaka sin ambassadör (som alltså inte skulle återkomma på 35 år). Och efter sexdagarskriget 1967 stödde man den arabiska tolkningen av säkerhetsresolutionen 242 om ett fullständigt tillbakadragande från de ockuperade områdena. Under dessa år kom Turkiet att närma sig arabstaterna, dels på grund av att övergången till flerpartisystem kanaliserade muslimska stämningar tydligare under 1950-talet, dels därför att den turkiska vänstern fick ett större inflytande i samhällsdebatt och politik under 1960-talet.

Även om Turkiet var mer återhållsamt med att stödja arabstater-

na under 1973 års krig, kulminerade den turkiska distanseringen till Israel med att Turkiet 1975 röstade för den FN-resolution som likställde sionism med rasism. Det var samma period som Turkiet hade en koalitionsregering av islamister och socialdemokrater under Bülent Ecevit och stod inför internationell isolering efter ockupationen av norra Cypern sommaren 1974. Under samma period blev ett flertal turkiska vänsterakademiker ledande icke-arabiska namn i den ideologiproduktion som underhöll tesen om sionismen som rasism.

När Israel slutligen annekterade östra Jerusalem 1980 gick Turkiets diplomatiska representation i Israel ned under attachénivå. Det sekularistiska militärstyret i Turkiet efter kuppen 1980 ansåg sig behöva utnyttja islam för att balansera kurdisk separatism och turkisk vänster, och 1982 fördömdes Israels ockupation av Libanon. Men det var också efter denna ockupation som Israel fann en öppning i sina relationer till Turkiet. Jerusalem kunde förse Ankara med underrättelser om de palestinska organisationernas samarbete med turkiska vänstergrupper, om de syriska relationerna till det kurdiska PKK och om de armeniska terrorgrupper, som mördat ett flertal turkiska diplomater och företrädare runtom i världen.

Trots närmandet till arabvärlden under 1960-talet fanns en skepsis i den turkiska statsapparaten mot den palestinska nationella rörelsen och mot PLO. Turkiet erkände visserligen PLO som det palestinska folkets representant 1975, men hyste misstankar mot förhållandet mellan PLO och Moskva och de palestinska organisationernas samarbete med den turkiska och kurdiska vänstern. Det islamistiska uppsvinget bland palestinerna under 1990-talet spädde än mer på denna misstänksamhet.

DET VAR FRÅN MITTEN av 1980-talet och framåt som Turkiet och Israel kom att närma sig varandra. Turkiet erkände visserligen Palestina 1988 och lade så sent som 1991 ned sin röst i FN:s generalförsamling, när resolutionen från 1975 om att sionism var att likställa med rasism drogs tillbaka. Men i december 1991, två månader efter Madridkonferensens inledning, återinstallerade Ankara sin ambassadör till Israel.

Grunderna till närmandet var flerfaldiga. En avgörande omvärldsfaktor var kommunismens fall. Genom Sovjetrysslands försvagning försvann också risken för att Turkiets arabiska omgivning, för att bemöta detta närmande till Jerusalem, i sin tur skulle närma sig Moskva. Det nyligen avslutade Kuwaitkriget hade dessutom tydligt klargjort att det inte fanns ett enigt arab-

block att frukta, och att ett flertal arabländer, inte minst Turkiets granne Syrien, uppenbarligen hade mer emot Irak än emot Israel.

Turkiet var också i behov av att bryta sin tilltagande isolering från Västvärlden vilken var en följd av Cypernockupationen 1974, det amerikanska vapenembargot, militärkuppen 1980, den tilltagande kritiken för brott mot mänskliga rättigheter och frågan om den kurdiska minoritetens situation. Genom ett närmare militärt samarbete med Israel fanns dessutom möjligheten att få indirekt tillgång till amerikanska uppdateringar, och samtidigt genom det indirekta stödet från den amerikanska Israel-lobbyen lättare kunna balansera det grekiska och armeniska lobbyarbetet mot turkiska intressen. Turkiets närmare relationer till arabvärlden och de muslimska staterna under 1960- och 1970-talen hade dessutom inte gett något som helst tillbaka i form av stöd till internationella turkiska positioner, allra minst i frågan om ett erkännande av den turkiska statsbildningen på Cypern.

Efter Madridkonferensen i oktober 1991 kunde en turkisk diplomat frankt förklara att när det gällde relationerna till Israel fanns det ingen anledning för Ankara att vara "mer arabisk än araberna". Denna distansering underlättades också av att Turkiet och turkisk allmänhet, trots landets muslimska karaktär, intar en misstänksam hållning gentemot araber och arabiska intressen. För stora

delar av den turkiska nationalistiska och sekulära eliten och för statsbefolkningen är dagens arabiska stater antingen politiskt och kulturellt efterblivna eller fientligt engagerade mot Turkiet. I ett historiskt perspektiv är de arabiska nationalisterna, som gjorde gemensam sak med engelsmännen mot den osmanskturkiska överhögheten, förrädare mot Istanbul och mot det förra sekelskiftets sista utvägsidé, att rädda det osmanska väldet som en moderniserad muslimsk stormakt i Mellanöstern.

Det har också funnit en snarlik skepsis från arabiskt håll. Turkiet har, även när det återoplat sig på islam, setts som en tidigare imperialistisk härskare och med förankringen i en annan, främmande och perifer kulturkrets. Paradoxalt nog kan man säga att genom närmandet mellan Ankara och Jerusalem har den arabiska skepsisen mot Turkiet besannats eller blivit en självuppfyllande profetia.

ARKITEKTERNA BAKOM förbättringen i de turkisk-israeliska förbindelserna har till den absoluta huvuddelen varit de militära och diplomatiska eliterna i respektive land, och närmandet är inte, som man kan förledas att tro och som också har hävdats, ett påfund av USA. Tvärtom har USA blivit taget på sängen av händelseutvecklingen, även om man i Washington inte har varit sen med sin välsignelse.

USA hyser missuppfattningen att

Turkiet kan tjäna som exempel i den arabiska och muslimska världen i fråga om demokrati, sekularisering och marknadsekonomi och Washington har därför inte velat initiera ett närmande mellan Ankara och Jerusalem, eftersom det skulle ha kunnat äventyra Turkiets relationer till den arabiska världen.

Det turkisk-israeliska samarbetet bygger således främst på realpolitiska avvägningar. Det har hjälpt de två regionala stormakterna att bygga upp en motvikt till besvärliga och fientliga grannar. Det har lett till ökad och utvidgad avskräckning och också kunnat utsträckas till andra och svagare stater runtomkring, främst Jordanien. Det har också varit inriktat på status quo – för Israels del för att få ett erkännande av säkra gränser och motverka alltför stora eftergifter till palestinierna, för Turkiets del i relation till den kurdiska nationalismen. Det är också därför som försöken att trumma ihop en motallians inte har varit framgångsrika. Men härutöver har det också lett till ett närmande mellan Grekland och Turkiet samt Grekland och Israel, och det har lagt band på Syrien, vilket sammantaget har haft en stabiliserande effekt i regionen.

Samarbetets realpolitiska dimension antyder också dess eventuella framtida begränsningar. Turkiets relation till sina muslimska och arabiska grannar är fortfarande en viktig variabel i Ankaras omvärldssyn, inte minst efter regimskiftet nyligen. Skulle priset för samarbetet med

Israel bli för kännbart kommer detta också att snabbt ge utslag i relationerna till Jerusalem. Ett andra element som kan äventyra de turkisk-israeliska banden är paradoxalt nog relationen till EU. Ett Turkiet som vill närma sig EU skulle också ha en större benägenhet att vara mer följsamt och lägga sig närmare EU:s betydligt mer Israelkritiska linje. För den nya regeringen i Ankara, med väljarkåren och de egna rötterna i Turkiets muslimska politiska rörelser, skulle det dessutom vara lättare att skapa acceptans kring ett närmande till EU, om det skedde samtidigt med intagandet av en mer kritisk hållning till Jerusalem.

ETT OSYNAT KORT i det kortsiktiga perspektivet är den kommande utvecklingen i frågan om Irak och dess regim. Medan Turkiet kan få en roll som motvillig spelare i en intervention mot Bagdad, kommer Israel förmodligen att vara en villig men bortmodad aktör. Hur det skulle påverka relationerna länderna emellan är därför ovisst. Den amerikanska långsiktiga strategin, för dagen skall det sägas, är att även länderna i Mellanöstern på sikt måste utvecklas till någorlunda öppna, pluralistiska och demokratiska samhällen, vilket inte minst framgår av de ihärdiga amerikanska försöken att få till stånd ett hjälpligt fungerande styre i de kurdiska delarna av Irak. Och i dessa scenarier lär både Israel och Turkiet vilja ta på sig en roll, oavsett om de tilldelas sådana roller eller inte. ■

Tre strategier för att störta Saddam

Invasion av Irak. När själva grundvalen för Saddams fortsatta maktinnehav har tagits bort, har chanserna till en förhandlingslösning minskat. Ett krig mot Irak kan denna gång inte avslutas förrän en ny regim styr i Bagdad.

STEFAN RING

Överstelöjtnant och huvudlärare i strategi vid Försvarshögskolan

NÄR DE SISTA amerikanska attackflygplanen under Gulfkriget 1991 vände åter mot flygbaserna i Saudi-arabien och lämnade ändlösa rader av förstörda fordon längs "Dödens väg" bakom sig, trodde de flesta att kriget var slut. I stället blev det en utdragen konflikt i vilken Saddam Hussein har lyckats spela på ett oenigt säkerhetsråd. Den politiska viljan i Washington har inte heller

varit tillräckligt stark för att inleda ett större krig mot Irak på nytt, med alla de osäkerheter som ett sådant för med sig. Händelserna den 11 september ändrade dock på detta. Hökarna i Bushadministrationen fick plötsligt kraftigt gehör för sin argumentation. I sitt tal till nationen i januari i år lanserade president Bush begreppet "the axis of evil", ondskans axel, där Irak sades ingå.¹

Terroristattacken gav dem som redan under Gulfkriget förespråkade ett regimskifte i Irak, möjlighet att på nytt argumentera för en hårdare hållning, inte minst för att man påstod att al-Qaida stöddes av Irak.

I USA:s säkerhetspolitiska doktrin, som presenterades i september 2002, går det också att finna en ganska tydlig inriktning mot en användning av militära medel för att

lösa konflikter. Det verkar som om USA nu är berett att använda militära maktmedel i ännu högre grad än under 1990-talet. I sin bok *Arms and Influence* resonerar Thomas Schelling kring militär våldsanvändning.² Han menar att krig inte längre så mycket är en fråga om styrka; i stället handlar det om uthållighet, envishet, själstyrka och förmåga att tåla smärta. Krig är också en förhandlingsprocess. För att förklara sin teori använder han begreppen "brute force" och "coercion", vilka jag har valt att översätta med "militärt våld" respektive "tvångsmakt". Detta utesluter inte att militära maktmedel använts då tvångsmakt utövas. Tvärtom är det en viktig komponent bland de påtryckningsmedel som används. När man använder militärt våld, är syftet att besegra en motståndare genom att krossa hans militära styrka. Det är hans militära förmåga som står i fokus,

inte de intressen han kan ha i konflikten. Militärt våld, menar Schelling, kan bara lyckas då framgången inte är beroende av någon form av samarbete från motparten. Tvångsmakt å andra sidan är baserad på förhandling. Syftet är att skapa en situation där kontrahenten anser att det är bättre att följa våra uppmaningar än att kämpa emot, särskilt efter att ha analyserat de hot om våld som finns med i förhandlingen. Inom ramen för tvångsmakt finns kravet på någon form av ömsesidig förståelse mellan dem som är aktörer i en konflikt. De åtgärder som vidtas måste upplevas innehålla någon form av rationalitet för dem som berörs.

Peter Viggo Jakobsen har utvecklat Schellings resonemang och presenterar vad han kallar för en idealpolitik.³ Hans idealpolitik innehåller de faktorer som bör vara uppfyllda för att tvångsmakt skall lyckas. Först måste hotet bedömas som tillräckligt starkt för att övertyga motparten om att motstånd kostar för mycket. Hotet måste också upplevas som trovärdigt. Motståndaren måste även ges tid att agera på framförda krav och uppleva att eftergifter inte skapar nya krav. Dessutom bör det finnas någon form av belöning.

Idealpolitiken innehåller både piska och morot. För att lyckas måste båda sidor uppleva att det finns fördelar med att konflikten löses. Med detta som bakgrund kan man påstå att Kosovokriget var ett exempel på en konflikt där tvångsmakt lyckades. Genom ett samspel mellan diplomati och militära insatser tvingades Milosevic att ge upp under Kosovokriget 1999. Moroten för Milosevic var ett fortsatt maktinnehav. Enbart diplomati hade tidigare visat sig vara otillräckligt och användningen av militära medel, utifrån perspektivet militärt våld, var inte acceptabelt för ett stort antal av medlemsstaterna i Nato. Ett problem var dock att de flesta inom försvarsaliansen överskattade effekten av flyginnsatser. Många grundade sin uppfattning på den verkan flygbombningarna hade på Serbien 1995, då mycket begränsade insatser fick Milosevic att acceptera Daytonförhandlingarna.

I KONFLIKTEN MED IRAK, som nu har pågått i mer än elva år, har omvärlden försökt att förhandla fram en lösning. Bakslagen har dock varit legio. Trots att världens starkaste militärmakt har hotat och även använt våld, har Saddam Hussein bara delvis böjt sig för de krav som framförts. Inte minst för att



Måltavla Saddam. Ett enda övertramp från regimen i Bagdad kan i dag vara tillräckligt för att USA ska angripa Irak. Utrikesdepartementet i Washington DC visade i oktober 2002 detta satellitfoto av ett av Saddam Husseins nybyggda palats och påpekade att Saddam där låtit bygga enorma vattenanläggningar trots torkan i området.

Foto: Joyce Naltchayan/Pressens bild

medlemmarna i säkerhetsrådet inte kunnat enas om gemensamma åtgärder. Med Schellings resonemang som grund kan man ana att det finns en brist i samsynen på vad som är rationellt för de inblandade. För Saddam Hussein är det centrala att bibehålla makten. Hans agerande visar att det är denna fråga som är helt avgörande för vilka val han gör. Det är alltså inte fråga om att Saddam är irrationell. Det är få som

tror att han inte väger för- och nackdelar mot varandra. När USA redovisade att syftet med ett angrepp är att avsätta diktatorn i Bagdad, kan man utan att överdriva påstå att möjligheterna till en förhandlingslösning minskade. Genom att man tagit bort själva grundvalen för ett fortsatt maktinnehav finns det ingen anledning för Saddam att

föra konstruktiva förhandlingar. Istället har målet blivit att inte komma fram till en lösning, eftersom denna är helt oacceptabel. Visserligen har president Bush på sista tiden tagit tillbaka denna slutpunkt för en offensiv mot Irak, men frågan är om Saddam Hussein tror på sådana utfästelser. I stället finns

det all anledning att misstänka att han är helt övertygad om att han med eftergifter bara kan försvaga sin maktposition.

Samtidigt kan Bagdad hysa uppfattningen att en insats med militärt våld mot Irak kan få sådana förödande konsekvenser att enda utvägen att behålla makten är att undvika ett sådant anfall. I så fall skulle detta innebära att man försöker gå vapeninspektörerna till mötes, men samtidigt fortsätta att pröva gränserna för det internationella samfundets tålamod. Gränsen för detta tålamod är, åtminstone för USA:s del, så nära att ett enda övertramp från regimen i Bagdad mycket väl kan leda till ett amerikanskt angrepp. USA skulle då lämna försöken att med tvångsmakt få Bagdad att samarbeta. Istället skulle alla förhandlingar upphöra och ett militärt anfall med målet att få bort Saddam Hussein kunde inledas. Washington kan då en gång för alla eliminera Iraks förmåga att utveckla och använda massförstörelsevapen och även försvara för terrorgrupper som al-Qaida att komma över denna typ av vapen. En lyckad insats mot Irak skulle också kunna förändra synen på USA:s styrka i den islamiska världen. Ett Irak kontrollerat av USA skulle då kunna utgöra en plattform varifrån Washington kan utöva påtryckningar mot bland

annat Saudiarabien, för att få till stånd en mer västorienterad utveckling med demokrati och marknadsekonomi som centrala faktorer. Ett regimskifte i Irak får dock inte leda till att den regionala balansen rubbas. I dag är Irak bland annat en motvikt till Iran och det är också viktigt att de nationella ambitionerna hos kurderna i norra Irak inte får påverka relationen mellan Turkiet och USA negativt.

Men om Bagdadregimen störtas måste den ersättas med något annat. Någon tydlig opposition mot Saddam Hussein, som dessutom skulle vara kompetent att ta över ett regeringsansvar, verkar inte heller finnas. Den irakiska regimen har tämligen effektivt rensat ut alla tecken till opposition inom Irak och de grupper som finns utanför landet förefaller inte ha någon framträdande ledare som skulle kunna samla folket. Det har förekommit rykten om att den nuvarande chefen för Central Command (CENTCOM) generalen Tommy Franks skulle sättas in som någon form av generalguvernör i ett ockuperat Irak efter att Saddam Hussein har störtats. Detta skulle närmast kunna jämföras med MacArthurs roll i Japan efter andra världskriget. Det finns dock en icke oväsentlig skillnad mellan förhållandena i Japan och de som skulle vara rådande i

Irak. I Japan fick den japanske kejsaren sitta kvar vid makten och gav på detta sätt legitimitet åt den amerikanska ockupationsmakten. Någon motsvarande draghjälp skulle inte erhållas i Irak.

VILKA MÖJLIGHETER HAR då USA att med framgång genomföra en militär operation? Det råder knappast någon tvekan om att USA:s militära resurser är fullt tillräckliga för att krossa den irakiska försvarsmakten. Under Gulfkriget reducerades Iraks militära styrka med över 75 procent. Möjligheterna att bibehålla denna förmåga har också varit begränsade och ännu mindre att modernisera den. Även om det republikanska gardet finns kvar kan det knappast betecknas som ett allvarligt militärt hot. Det som skulle kunna välla problem är Bagdad. Om en militär insats skulle innebära krav på att ett försvarat Bagdad intas med militära förband, kan detta bli en kostsam operation med stora förluster i form av stupade och sårade amerikanska soldater. Vid gatustrider i en storstad är det svårare för USA att utnyttja sin teknologiska övervikt.

USA:s önskan om allianspartners är inte i första hand beroende av ett direkt militärt stöd. Den amerikanska militära förmågan är sannolikt helt tillräcklig för att besegra Irak. Istället är det inom det politiska området som stöd behövs, dels för att få någon form av internationellt stöd för sitt agerande, dels för att kunna utnyttja grannstaternas territorium. USA har ett omfattande behov av uppladningsområden, underhållsbaser och flygbaser i närheten av Irak. Tillstånd att flyga över andra länders luftområden har också betydelse.

Den militärteknologiska utvecklingen har onekligen haft stor betydelse för utvecklingen av flygstridskrafterna. I kombination med vapenutvecklingen har flyget tagit stora tekniskprång under de senaste 50 åren. Under det andra världskriget krävdes det över 9 000 bomber för att slå ut ett mål och R50 var tusentals meter.⁴ I dag kan ett av USA mest moderna bombplan, B 2, starta i USA och några timmar senare, var som helst i världen, på långt avstånd från målet och i alla väder,

leverera 16 bomber som är riktade mot var sitt mål och som kommer att träffa med meterprecision. Medan ett markkrig oftast kräver tidsmässigt långa förberedelser i form av förflyttning av trupp till krisområdet, kan ett flygkrig startas betydligt snabbare.

Vid insatser av marktrupp måste detaljavgöranden i regel delegeras till de lokala militära befälhavarna. Riskerna för förluster som kan skapa inrikespolitiska problem är också alltid närvarande. De politiska makt-havarna riskerar därför att hamna i ett efterläge där de är bundna av den lokala militära utvecklingen. Utnyttjandet av flygstridskrafter är i hög grad befriat från dessa, från politisk sida sett, försvarande omständigheter. Riskerna för förluster är relativt små, samtidigt som kontrollen av målval och händelseutveckling kan ligga på en hög politisk nivå. Tiden från beslut till insats kan röra sig om dagar samtidigt som det är lika enkelt att avbryta en pågående operation. Lockelsen att utnyttja flyg som ett politiskt maktmedel är därför ganska betydande, trots osäkerheten om resultatet. Det är därför inte konstigt att användningen av flygstridskrafter lyfts fram som en av möjligheterna.

Flyganfallen mot Irak skulle behöva vara mycket intensiva för att nå effekt på kortast möjliga tid. Förutom att begränsa den irakiska militära förmågan att försvara landet, skulle syftet även vara att förstöra civil infrastruktur och därigenom åstadkomma en samhällskollaps. När regimen i Bagdad förlorat alla sina möjligheter att styra landet skulle markstyrkor utan motstånd kunna ockupera Irak. Att störta Saddam med enbart flyganfall är dock inte helt problemfritt. Robert Pape har i sin bok *Bombing to Win* pekat på svårigheterna att enbart genom bombningar åstadkomma en situation där den nationella motståndsviljan bryter samman.⁵ Istället för att ge upp verkar befolkningen sluta sig samman mot det yttre hotet och öka sitt stöd till den sittande regimen. Efter den långa indoktrine-

ringsprocess som det irakiska folket varit utsatt för är det säkert svårt att bryta Saddam Husseins grepp genom flygbombningar. Anfallen mot den civila infrastrukturen och de civila förluster som detta för med sig skulle säkert också kunna ge upphov till en omfattande internationell kritik. Även om precisionen hos de vapen som används skulle reducera civila förluster är det inte möjligt att åstadkomma insatser mot civila mål utan att civilbefolkningen drabbas. Trots att flygstridskrafter kommer att få en stor roll i alla typer av operationer, kommer flyget knappast att få agera ensamt som under Kosovokriget.

EN ANNAN FORM av militär insats skulle kunna kallas "Desert Storm Light".⁶ Denna operations centrala beståndsdelar är en markstyrka på cirka 50 000 man. I detta alternativ är det tänkt att snabbheten i insatsen skall vara den kvalitet som väger upp bristen på numerär. Förespråkarna menar att detta är framtidens krigföring. I den amerikanska militärledningen finns det dock ett motstånd mot denna lösning. Företaget är ett riskfyllt projekt, fjärran

från den doktrin som fått Colin Powells namn och där "overwhelming force" är ett ledord, särskilt om den irakiska förmågan skulle visa sig vara större än vad som förväntas.⁷ Inom den amerikanska armén finns det också en rädsla för att betydelsen och därmed behovet av tunga markstridsförband alltmer skulle ifrågasättas. Istället lyfter man fram det alternativ som bygger på en stor markstridskomponent.

Detta tredje alternativ kan man närmast likna vid "Desert Storm II", med andra ord en upprepning av markoffensiven under Gulfkriget 1991. En huvudstyrka på cirka 250 000 man skall genom ett brett upplagt anfall krossa allt irakiskt motstånd och ockupera Irak. Insatsen kräver lång uppladningstid, minst 60 dagar efter beslut, och är mycket kostsam. Risken för förluster är dock mindre än i "Desert Storm Light". En markoperation

av denna storlek är mycket beroende av tillstånd från grannstaterna att utnyttja deras territorium. Möjligheterna att anfalla med stora stridsvagnsförband från Turkiet är mycket begränsade. Den bergiga terrängen kanalisera en eventuell framryckning till i stort sett en väg. Detta utesluter i princip det turkiska alternativet. En annan tänkbar lösning är att anfalla från Kuwait. Vägen mot Basra är dock flankerad av stora träskmarker och tillfällena att göra en stor omfattande manöver som gjordes 1991 är mycket begränsade. Ansamling av förband och underhållsbaser på en liten yta ökar också sårbarheten. Ändå är det fullt möjligt att utgå enbart från Kuwait. Önskealternativet skulle vara att få anfalla även från Saudiarabien. Med tillgång till saudiskt territorium kan två anfallsrörelser genomföras samtidigt, en från söder och en från väster. Vi skulle då kunna få uppleva en repris på Gulfkriget 1991, med inledande flyganfall mot det irakiska luftförsvaret och olika ledningssystem, följt av ytterligare flygangrepp mot markstridskrafter, för att till sist få se en massiv offensiv med stridsvagnsförband. Även "Desert Storm II" kan dock mötas av ett försvarat Bagdad och mot detta finns det ingen bra lösning, annat än en from förhoppning om att det inte skall inträffa.

FN:S SÄKERHETSÅRÅD HAR enats om en resolution som är en kompromiss efter flera veckors förhandlingar. Förespråkarna för en mer återhållsam och multilateral hållning inom Bushadministrationen verkar ha fått ett litet övertag. Det enade världssamfundet tvingar därmed Saddam Hussein att på nytt släppa in FN:s vapeninspektörer, den här gången utan de förbehåll som tidigare har existerat. Resolutionstexten är dock möjlig att tolka på många sätt. Man kan inte utesluta att det uppstår en situation där "hökarna" i Washington på nytt kan få gehör för sin argumentation. Konsekvenserna skulle då bli ett nytt krig mot Irak och den här gången skulle det inte avbrytas förrän en ny regim styr i Bagdad, kanske under överinseende av en amerikansk general. ■

1 "States like these, and their terrorist allies, constitute an axis of evil, arming to threaten the peace of the world. By seeking weapons of mass destruction, these regimes pose a grave and growing danger. They could provide these arms to terrorists, giving them the means to match their

hatred. They could attack our allies or attempt to blackmail the United States. In any of these cases, the price of indifference would be catastrophic." George W. Bush

2 Thomas Schelling, *Arms and Influence*, Yale University, 1966.

3 Peter Viggo Jakobsen, *Western use of Coercive Diplomacy after the Cold War*, Macmillan Press Ltd, London, 1998.

4 R50 är den radien inom vilken 50 procent av bomberna träffar.

5 Robert Pape, *Bombing to Win - Air Power and Coercion in War*, Cornell University, 1996.

6 "Desert Storm" var namnet på markoperationen under Gulfkriget.

7 Powelldoktrinen bygger på de tankar som den tidi-

gare försvarsministern Caspar Weinberger presenterade redan 1984. Hans koncept byggde på att sex villkor skulle vara uppfyllda innan USA militärt engagerade sig: Är konflikten av vital betydelse för USA? Är tillräckliga resurser avdelade? Är målen tydligt definierade? Finns det acceptans

för de påfrestningar som kan uppstå? Kommer den allmänna opinionen och kongressen att ge sitt stöd? Är alla andra möjligheter uttömda?



Inom vänstern har det länge saknats teoretisk nyorientering. Efter *Empire* anses den tiden vara förbi. **Michael Hardt**, en av bokens två författare, menar att utgången av dagens konflikter beror på om man lyckas härma motståndarsidan.

Segern kommer i fiendens skepnad

Av

Erik Wallrup

Redaktör på *Axess*

INTELLEKTUELLA HAR ÅTER UPPNÅTT stjärnstatus. Noam Chomsky drog en masspublik till Scandinavium under bokmässan. I våras vallfärdade tyska studenter till Michael Hardts presentation av boken *Empire*, men medförfattaren Antonio Negri kunde inte närvara eftersom han sitter fängslad i Italien för sin politiska verksamhet. Louis Althusser och Jean-Paul Sartre drog på 1960-talet lika stora åhörarskaror – revolutionens romantik, möjligen nedväxlad till motståndets romantik, är här igen.

I Sverige dök referenser till *Empire* upp då demonstrationerna och kravallerna vid EU-mötet i Göteborg analyserades på dagspressens kultursidor. "En bibel för en ny vänster" och "Vår tids *Kapitalet*" kallades boken när den kom för två år sedan, men även om fyra översättare fått uppgiften att överföra den vindlande, teoretiska engelskan till svenska dröjer utgivningen till våren 2003. När *Axess* träffade Michael Hardt under dennes snabbbesök i Sverige, på inbjudan av Centrum för marxistiska studier, hade därför marken inte hunnit beredas. Någon uppståndelse blev det aldrig. Det var nog för väl: när vi sätter oss i redaktionens bibliotek märks det att färden från North Carolina, där han vid Dukeuniversitetet är *associate professor* i litteratur, tagit på krafterna. Men glöden, den finns.

Så blir det med en hemvist som Hardts. Hans första bok handlade om den franske filosofen Gilles Deleuze, och han har varit delredaktör för volymer med urval av neomarxisten Frederic Jamesons texter och essäer om radikalism i Italien. Men den riktigt explosiva kombinationen ligger i samarbetet med Antonio Negri, vilket tidigare utmynnade i *Labor of Dionysus: A Critique of the State-form* (1994) och fortgår i ett skrivprojekt som för vidare tankegångarna i *Empire*.

MEN LÅT OSS STANNA VID imperieboken. På olika håll har just begreppet imperium börjat dyka upp igen och det är knappast bara Hardts och Negris förtjänst. Vi lever i en värld som under USA:s krig mot terrorismen talar om pax americana och om Förenta staterna som ett nytt romarrike. Av den anledningen kan det vara en god poäng att låta den rätt speciella uppfattningen om "imperiets" innebörd hos amerikanen och italienaren inledas med just Rom. Hardt håller med, Rom har fått hans blick att skärpas:

– När vi ser tillbaka på historiska eror läser vi dem alltid genom det närvarandes lins. Anledningen till att Roms imperium är viktigt i vår analys är för det första att det hade blandade författningsprinciper. Det var i dåtiden mycket omtalat, och huvudkällan är Polybios *Romarnas väg till världsväldet*, i vilken han skriver att Rom hade en blandkonstitution. De traditionella klassiska formerna av statsstyre, monarki, aristokrati och demokrati, hade betraktats som varandra uteslutande alternativ, men Polybios hävdade att Rom kombinerade dem alla. Den andra väsentliga aspekten är att det romerska imperiet hade ett kontinuerligt

expanderande territorium och såg sig självt som öppet och inkluderande. I förlängningen medförde det att man lyckades leva med ett hybridartat inre: människor från olika delar av imperiet kunde potentiellt vara medborgare och deltagare i samma utsträckning som romarna själva. Ingen särskild identitet var konstitutiv, utan romarna utgjordes av en blandning av identiteter som visserligen ingick i en hierarki men som inte var homogena.

Jämförelsen sker alltså inte av ett rent historiskt intresse, utan för att bestämma de skilda imperiernas egenskaper. Hardt säger att han och Negri behövde de historiska modellerna för att befria sig från ett tankemönster där den nuvarande världsordningen endast är en fortsättning på den moderna tidens europeiska imperialism. En betydligt mer begränsad roll i boken spelar nämligen de europeiska imperier som byggts upp och gått förlorade – Spaniens, Frankrikes, Englands, Nederländernas. Men just därför finns det anledning att föra in dem i vårt samtal.

En olikhet mellan Rom och England är att Rom var i besittning av ett sammanhängande välde. Det brittiska imperiet sträckte sig över flera kontinenter, ett geopolitiskt faktum som borde leda till funktionsskillnader. Hardt håller inte med. Det väsentliga för honom ligger i hur imperierna var konstituerade, och det brittiska hade i likhet med det romerska ett centrum. Visserligen var centrum i det brittiska imperiet nationalstaten England, visserligen fanns en administration också på den indiska subkontinenten, men allt var avhängigt London precis som det romerska imperiet var avhängigt Rom. Nej, snarare är det centralstyrningen som utgör skillnaden mellan de historiska imperierna och det nutida imperium. Hardt tillsammans med Negri föreställer sig. Däremot finns det andra anledningar till att Rom gör dagens situation mer fattbar.

– Något som är specifikt för samtliga imperieprojekt i det moderna Europa är att de definierades genom inbördes tävlan. Det brittiska imperiet existerade i tävlan med det holländska och franska, medan Rom täckte hela den civiliserade världen. Ur ett romerskt perspektiv fanns det något utanför imperiet, men det var bara barbarer. Medvetandet i det moderna europeiska imperialistiska projektet var präglad av en konkurrens mellan olika imperier, och i dag saknas enligt min åsikt en sådan tävlan. Vi befinner oss snarare inom en enda global makt som saknar en jämlike.

Men inte endast de europeiska imperierna hamnar i bakgrunden, även ett gammalt imperium som det kinesiska och ett sentida som det sovjetiska ligger utanför bokens analys. Att de äldre exemplen är så få beror på bristande kunskap, menar Hardt. Det bysantinska hade kanske kunnat ge goda modeller för en förståelse av nutiden, påpekar han, eftersom det hade en sönderbruten natur och ständiga inre konflikter. Men fallet Sovjet ger enligt Hardt bara en svag föreställning om imperium.

– Det tycks som en vek version av den europeiska imperialismen. Vissa betecknar hela den sovjetiska sfären under kalla kriget som ett imperium, men det kalla kriget fungerade på ett annat vis. Det är sant att de båda makterna i sina imperialistiska projekt dominerade över främmande territorier, men Sovjets inflytande över Kuba och USA:s påverkan på stora delar av Latinamerika kan inte ses som en fortsättning på en imperialism av europeisk typ. Genom att beteckna Sovjet som ett imperium överskattar man vad sovjetisk makt var.

Vad som däremot gör Hardt litet förlägen är att hans och Negris framställning är eurocentrisk, sådant går inte hem hos den amerikanska universitetsvänsstern. Men nu finns det ju en historik som förbinder USA med Rom, vilket är synbart i arkitekturen och analyserbart i den politiska grunden. Sådant kan inte avfärdas med att en historisk framställning borde vara mer mångkulturell för att inte stöta sig med vissa läger. Dock konstaterar Hardt att varken romarriket, USA eller England har varit ensamma om att drömma om ett världsomspännande imperium, också Kina har drivits av en sådan vilja.

– En historiker som studerat Kina, Arif Dirlik, frågar sig varför eurocentrismen vann och sinocentrismen förlorade. Hans förklaring är att eurocentrismen vann eftersom den gick hand i hand med kapitalismens utveckling. I Kina fanns politiska ambitioner med världsherravälde som målsättning, men man misslyckades i avsaknad av Europas ekonomiska mekanism. På så vis är vårt spårande av föreställningar om makt eurocentriskt och låter Rom vara källan.

DET NYA IMPERIET KAN INTE lokaliseras. Hur man än jagar fram över sidorna i *Empire* går imperiet inte att konkretisera. Faktum är att bestämd form, imperiet, är svårt att använda för det amöbaliknande fenomen vi har att göra med. Det handlar om imperium, inte om imperiet. Framför allt ska det inte likställas med USA. Detta kräver en utredning, eftersom en antiglobal reflex säger att vi amerikaniseras under globaliseringens täckmantel. Därför ber jag Hardt att ange de centrala argumenten för att man bör skilja imperietanken från geografien.

– Ett av våra syften var att argumentera mot anti-amerikanism. Den USA-kritiska linjen har varit dominerande i vänstern, men den medför en inadekvat politik. Vi fann nämligen att USA som nationalstat inte har kontroll över den globala ekonomin, och därför överskattar anti-amerikanismen USA:s styrka. Dessutom föreställer sig anti-amerikanismen en homogenitet där det finns differenser: det finns förtryckande och härskande element inom USA, men det finns också demokratiska frihetselement. En fundamental idé i boken är att om man misstar den nuvarande formen av makt för en tidigare, blir politiken inte bara felaktig utan skadlig. Man kan också se att globaliseringsmotståndet i Seattle, Prag, Göteborg och Genua inte var anti-amerikanskt. Om analysen hade sagt att USA var den dominerande kraften skulle man ha demonstrerat utanför Vita huset, på Wall Street eller vid Pentagon. I stället var målet internationella organisationer som G8 eller övernationella organisationer som IMF eller WTO.

Hardt menar att rörelsen experimenterar med att finna var fienden är i dag. Fiendebilden är

kanske inte klar, men inte heller han är säker på sin analys. Därför blir allting mycket komplext i samtalet: Hardt som redan sökt efter sina ord drar ner ytterligare på tempot. Först vill han undvika en begreppslik grundläggning, men jag ber honom att ändå göra den. Han provar sig fram för att finna den rätta avvägningen mellan begreppslighet och begriplighet.

– Det är inte bara så att vi säger att USA har förlorat kontrollen över makten, vi säger också att imperialism inte längre är maktens form. Vi förstår imperialism som något som baserar sin suveränitet på nationalstaten, vilket gör att den trots stor geografisk utsträckning bara var en förlängning av nationalstatens suveränitet. I dag säger många att nationalstatens suveränitet minskar, vilket tydligast syns inom ekonomin där strömmar av kapital, befolkningar och varor rör sig över de nationella gränserna på ett sätt som gör att nationalstatens suveränitet undergrävs. Vissa säger att denna minskade suveränitet innebär att det ekonomiska äntligen befriats från det politiska. Vi argumenterar för att det uppstått en ny form av suveränitet som utgörs av imperium. Snarare än att vara grundad på kontroll av centra och en dialektik mellan insida och utsida med fixerade gränser, är denna suveränitet grundad på en nätverksstruktur som saknar centrum och som har öppna gränser, vilket gör att skillnaden mellan utsida och insida upphör; varje punkt kan vara en del av nätverket. Denna abstrakta och filosofiska distinktion gör att vi bättre kan förstå hur suveräniteten fungerar i dag. I stället för att ha ett centrum är suveräniteten i dag byggd på en odefinierad serie av makter i en nätverksstruktur.

GEOGRAFIN OCH NATIONALSTATEN är alltså inte längre gångbara i Hardts analys. Om vi går tillbaka till boken argumenterar han och Negri för att imperium kommer till uttryck på tre nivåer: en ekonomisk nivå, en kulturkommunikativ och en militär. Men nog är det ändå så att den sistnämnda nivån, den militära, är knuten till nationalstaten. Hur kan den militära funktionen ha förlorat sitt band till nationalstaten? Eller mer specifikt: vilket system bevakar egentligen det militära om inte nationalstaten?

Tystnaden blir lång. Hardt börjar på olika svar innan han blir nöjd med ansatsen.

– Frågan om militär makt har blivit akut sedan 11 september. Vi kan konstatera att den amerikanska militären är så överlägsen att den dominerar. Men detta måste underställas ett mer kvalificerat resonemang. För det första tänker USA:s militär inte endast i termer av amerikanska utan även globala intressen. Till exempel har varje amerikanskt krig under de senaste tio åren fått en dubbel förklaring: Å ena sidan förklaras de utifrån amerikanska intressen, enligt vad vi skulle kalla en imperialistisk logik; exempelvis behövde USA tillgång till olja och därför startade man Gulfkriget. Å andra sidan ges krigen också en annan förklaring: för varje militärt företag finns också föreställda globala intressen, såsom ett försvar av mänskliga rättigheter. Det finns ett traditionellt vänsterperspektiv, ur vilket det senare intresset bara ses som en fasad för det förra. Jag tar båda på stort allvar. Jag skulle aldrig säga att den amerikanska militären är en välvillig global makt, men tack vare den dubbla logiken, två tävlande rationalitetstyper inom samma nationella institutioner, kan man se den amerikanska militären som dubbel.

– Mitt andra perspektiv på frågan är att i den utsträckning den amerikanska militären försöker agera enligt en imperialistisk logik, kommer den att misslyckas. Den traditionella statscentrerade militärapparaten kan inte på ett adekvat vis pacificera och konfrontera de nätverksstrukturer som den i dag ställs inför. Inom den amerikanska militären pågår diskussioner om hur man ska möta denna typ av fiende. Helt riktigt resonerar de så att en sådan fiende kan man bara möta genom att ta över dennes struktur. Det skulle innebära att man blir mindre unilateral och sprider den militära kraften.

Nog kan Hardt sägas argumentera övertygande, men likafullt finns i dagsläget en utveckling som antyder att nationalstatligheten inte givit vika. Om kriget mot terrorismen går från bekämpandet av al-Qaida till ett krig mot Irak bör det nationella motivet fortfarande kunna sägas vara starkt. USA kommer då inte att kunna samla så många länder i en allians. Ett tecken på detta är att länder som Tyskland och Frankrike spjärnar emot. Av den anledningen skulle man kunna säga att *Empire* tar ställning till världen såsom den såg ut före kriget mot terrorismen, och att det som då skedde gjorde att de nationella mönstren återkom.

För Hardt är ett sådant resonemang tveklaktigt. De första patriotiska reaktionerna i USA på 11 september innehöll, säger han, ett visst mått av retorik, och först nu börjar vi se vilken substansen är. Hans andra invändning gäller hur lång tid tillståndet kan vara.

– USA kan inte bete sig enligt ett unilateralt mönster. Det motsvarar inte landets intressen, som är att bevara maktsystemet. Det hade varit enklare för USA:s ledarskap om det hade kunnat definiera problemet i nationella termer, men eftersom fienden är så flyktig och flytande går det inte att säga att fienden utgörs av Afghanistan och Irak, absolut inte Filippinerna, Pakistan ...

För att vinna kriget kan man inte föra ett mellanstatligt krig, sammanfattar jag.

– Endast ett imperium kan vinna den här typen av krig, replikerar Hardt.

FUNDAMENTALISTISKA RÖRELSER, i religiös eller politisk skepnad, kan inte besegra det imperium som Hardt och Negri försöker att fånga i sina beskrivningar. Det motstånd som organiseras måste utgå från fiendens skepnad, och därför måste motståndet komma från ett motimperium. Rent analytiskt, utan minsta patos, kan en tankefälla spåras: det föreligger en risk att den logik som finns inom imperiet övertas av detta motimperium.

– Det är definitivt sant. Den generella strategin i vårt tänkande är att konstruktioner av alternativ sker från insidan. I ett hänseende kan man hänvisa till Marx tänkande. När Marx föreställer sig proletariatet finns det inom kapitalet; kapitalet skapade proletariatet och

"Det är inte bara så att vi säger att USA har förlorat kontrollen över makten, vi säger också att imperialism inte längre är maktens form."

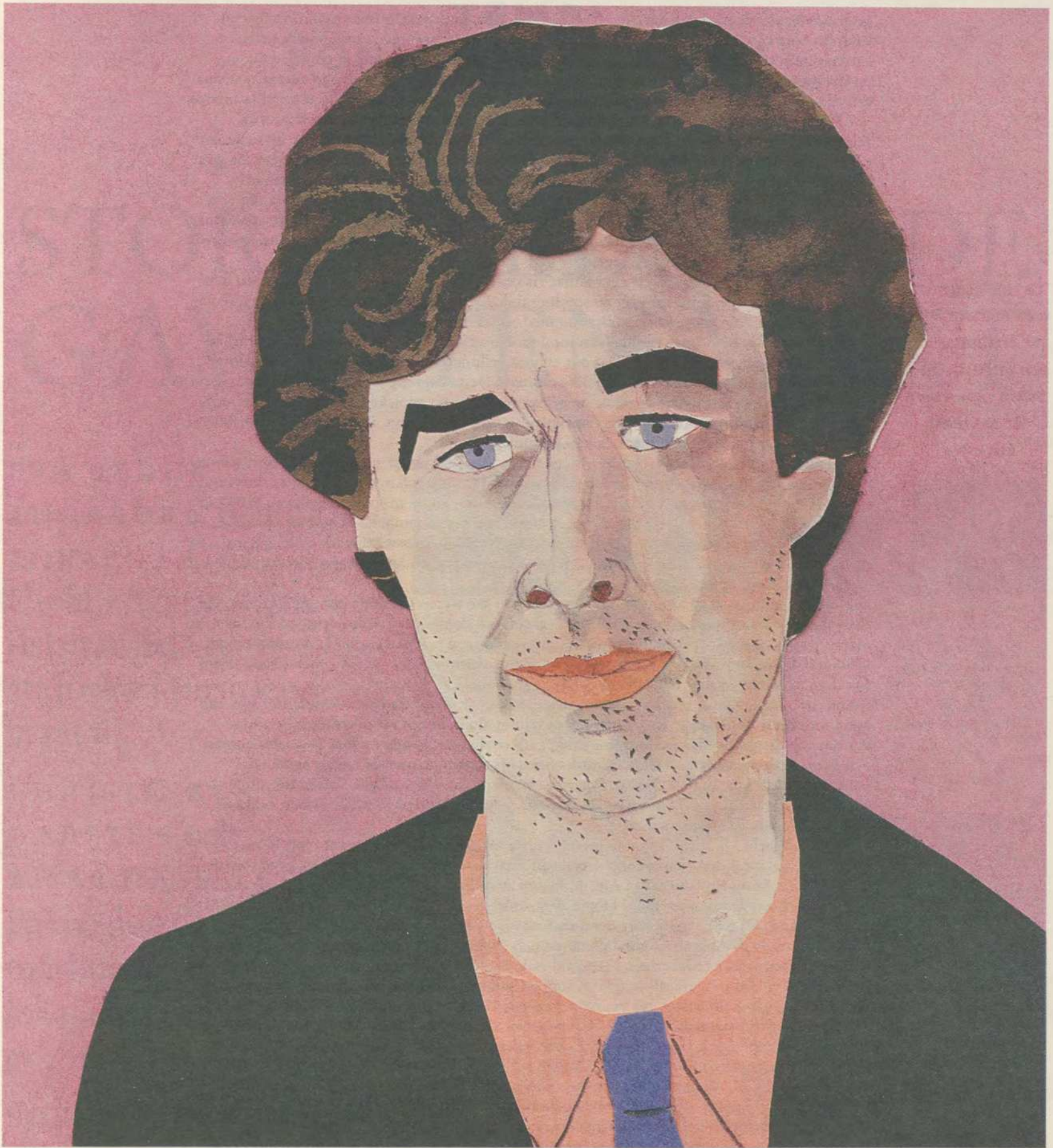


Illustration: Claes Jurander

”Utmaningen är att förstå vad som är den adekvata formen av militans i dag, en ny typ av militans.”

För Michael Hardt är den gamla vänsterns idéer om maktkritik förlegade. Det krävs nya former av motstånd i ett skede där motståndaren är föränderlig och svår att lokalisera.

"Också kyssar kan vara militanta. Det är en strategisk och praktisk fråga vilket vapen som är det mest effektiva."

proletariatet återskapar kapitalet genom sitt arbete. Vissa antikapitalistiska argument säger att kapitalet bara kan utmanas från utsidan, från icke-kapitalistiska områden som traditionella, agrikulturella länder. Men det är inte bara så att Marx anser att den största potentialen för en positiv omvandling av kapitalismen finns inom kapitalet, i den meningen att kapitalet skapar sina egna dödgrävare, utan också att kapitalet är självöverskridande, för att använda ett hegelskt uttryck.

– Det sunda förnuftet skulle här säga att det inom kapitalismen finns element som är positiva eller potentiellt positiva. Det är dessa element som för oss vidare, längre än kapitalet tillåter. Ett exempel: kapitalet skapar goda organisationer, det skapar förutsättningar för gott samarbete, men det förbjuder också vissa typer av utvidgat samarbete. Överskridandet av kapitalet skulle här vara att intensifiera samarbetet, inte att förneka det. Med andra ord vore det i dag fel att säga: "Kapitalet är globalt och därför måste vi vara lokala." Snarare måste man från insidan av kapitalet driva utvecklingen framåt, vi behöver inte antiglobalisering utan en verklig globalisering av globaliseringen.

I denna motrörelse, som på ett eller annat vis ska lyckas stegra imperiets framfart och leda till ett överskridande, finns inbyggt en totaliserande faktor. Allt ska inkluderas. Lurar inte här samma problem som inom kommunismen, med andra ord det totalitära?

– Det totalitära betecknar vanligen en total mobilisering av sociala krafter och därmed en total behärskning av dem. Här talar vi om ett generellt och obegränsat begrepp. Vi lägger i boken fram föreställningen om mångfald, *multitude*. Detta begrepp är ägnat att gripa om detta ämne som på vissa sätt redan existerar men som annars är ett projekt att konstruera, ett ämne som kan vara oändligt expansivt och vara skiljaktigt inom sig självt. Det förblir en multiplicitet, eftersträvar ingen enhetlighet och kan inkludera allt.

Nej, det går inte att låsa fast Hardts sätt att tänka. På så vis skiljer sig också hans föreställning om framtiden från tidigare utopiska idéer. Platons och Campanellas samhällen är beskrivna i detalj, i dem finns en totalitet. Hardt vill bort ifrån tanken att en utopi ska utgöra en blåkopia av det framtida samhället. Det utopiska erkänner att ett annat samhälle är möjligt, att en bättre värld är möjlig, och sådana idéer anser Hardt har försvunnit i vänstertänkandet, men kanske ha blivit återfödda med globaliseringsrörelsen. Det utopiska tänkandet motsäger föreställningen att världen inte skulle kunna förändras.

Men utopier utan konkretion är luftslott. Hardt är medveten om detta och ger ett exempel: den unge Marx använde sig av hegelianska begrepp och de ställdes kanske aldrig på huvudet i en mer radikal mening. Inte förrän med Pariskommunen 1870 fick han ett konkret exempel som artikulerade idéerna. Vad han skulle vilja se är en Pariskommun för vår tid – men förmodligen blir det inte Paris, skrattar han.

Om nu framtiden inte går att peka ut, anser Hardt och Negri ändå att de gestalter som ska svara för omvälvningen går att beskriva. De avslutar sin bok med att porträttera en sådan gestalt, och det på ett vis som för mina tankar till så pass skilda figurer som Deleuzes nomad och Ernst Jüngers arbetare. Det nomadiska finns i rörligheten, men här finns också en kämpande kvalitet som beskrivs i panegyriska termer – och därmed blir länken till Jünger klar. Men när jag påpekar att det inom ordet militant döljer sig våld protesterar Hardt, också då detta våld har en symbolisk karaktär.

– Det har alltid funnits militanta, de som vägrar att erkänna de dominanta formerna av makt och som samtidigt konstruerar sociala alternativ. Utmaningen är att förstå vad som är den adekvata formen av militans i dag, en ny typ av militans. Medan vi under en tidigare era hade centraliserade organisationer i form av fackförbund och partier som då var lämpliga, är vi i dag tvungna att arbeta i inte bara decentraliserade nätverk utan också distribuerade, både med tanke på de demokratiska möjligheterna och effektiviteten. Begreppet mångfald vill svara mot detta, denna icke reducerbara mångfald av krafter, att skillnader inte bör bli negerade. Ändå måste vi kunna agera tillsammans, som ett sammanhängande socialt subjekt samtidigt som vi är en mångfald, vilket gör begreppet motsägelsefullt.

– Jag är inte motståndare till våld i alla former och under alla tider. Få människor är det. Ett exempel är kampen mot fascismen under 1900-talets första hälft, revolutionerna i USA, Frankrike och England. Vid alla dessa tillfällen var det politiska våldet nödvändigt och adekvat. Frågan om politiskt våld kan alltså inte besvaras på ett absolut vis, det måste relateras till en kontext. Men vad gäller symboliskt våld är jag helt och fullt motståndare. Det mest kända historiska exemplet är de vänsterextrema terroristgrupperna i 1970-talets Europa: Röda brigaderna var experter på ett våld mot människor som blev symboliskt genom val av person och plats. De var genialiska vad gäller symboliken. Icke-våldsaktivismen i USA under 1980-talet var helt och fullt inriktad på symboliska handlingar. Till exempel kunde de politiskt aktiva försätta sig i samma symboliska position som de förttryckta i Centralamerika: de lät sig arresteras inför tv-kameror, skapade teatrala och spektakulära scener. Men varken dessa symboliska handlingar eller terrorismen skapade något i praktiken, de skapade gemenskap inom sig själva. Det spektakulära registret kan få fruktansvärda följder, eftersom fokuset på symbolen distraherar eller fördunklar den politiska handlingen. Detta gäller också protesterna mot globaliseringskonferenserna, där det har funnits grupper som varit inriktade på symboliskt våld.

– Den militante är den politiska praktikens figur, politisk konfrontation, vilket är en högst väsentlig fråga. Skillnaden mellan våld och icke-våld är en bestämmande faktor. Vi finner militans hos Gandhi och Martin Luther King, men också i den amerikanska queerrörelsen då den under ett mormonkonvent i Salt Lake City såg till att unga, vackra män kysste varandra. Också kyssar kan vara militanta. Det är en strategisk och praktisk fråga vilket vapen som är mest effektivt. Här var kyssar ett mer effektivt vapen än sönderslagna fönster i ett mormonkapell. ■

TEMA: KONSUMKAPITALISM

STORT DELTAGANDE GAV LITEN MAKT

EVA REDHE, KARIN THORBURN och LENA TORLEGÅRD:
Uteblir ägarmakten riskerar hela näringslivet att förlora förtroende-kapital.

CHRISTINA GARSTEN och ANNA HASSELSTRÖM:
På de globala finansmarknaderna är de lokala nätverken avgörande.

SOFIA NERBRAND:
Allt fler äger aktier, men ägandet är blekt. Svensken är småsparare och inte kapitalist.

Sidorna 18–28



Illustration: Claes Jurander

Folkligt ägande har minskat inflytandet

RESEARCH/ Företagsledning. Genom pensionssystemen är vi i dag alla kapitalägare. Paradoxalt nog har ägandets demokratisering lett till ett minskat inflytande över företagsledningarna. Styrelser och verkställande direktörer har fjärrmat sig från ägarna, vilket är en bidragande orsak till företagsskandalerna under senare tid.

EFTER DET SENASTE årets företagsskandaler har frågor som rör företagens styrning debatterats flitigt och allt fler har börjat efterlysa bättre *corporate governance*. Är detta något som gemene man behöver bry sig om? Är inte detta något som bara angår gamla anrika ägart familjer och den lilla grupp som delar på vd-uppdrag och styrelseposter inom svenskt näringsliv?

Svaret är att ägarstyrning angår både dig och mig. Corporate governance handlar om hur företagen styrs, och omfattar allt som gör att ägarna verkligen får det som tillhör dem. Den största ägaren på Stockholms fondbörs, liksom på de flesta av världens börser, är fonder som förvaltar vårt offentliga och privata pensionskapital. Många sparar dessutom själva i aktier, antingen direkt eller genom olika fonder. Med ett ökande antal pensionärer och allt färre personer i arbetskraften kommer betydelsen av förräntningen på det sparade kapitalet att bli allt större för att trygga vår ålderdom. De offentliga pensionssystemen har gjort alla löntagare till kapitalägare.



Eva
Redhe
Civilekonom



Av
Karin
Thorburn
Ph.D. och biträdande
professor i ekonomi vid
Dartmouth College



Lena
Torlegård
Civilekonom

De som tjänar mer sätter av mer, och kan också räkna med att få ut mer.

Principen är densamma som grundtanken i Konsum, där alla konsument som ägare får ta del av överskottet i proportion till det vinstbidrag man genererat genom sina köp. Man kan därför säga att vi

lever i konsumkapitalismens era. I denna har förvaltningen av ägandet förskjutits från enskilda individer till fonder. År 1950 ägde hushållen 75 procent av kapitalet på den svenska börsen, medan institutioner ägde 20 procent. I dag är förhållandet det omvända: institutionerna

svarar för 45 procent, medan hushållens direkta ägande har minskat till 15 procent.

Den demokratisering av ägandet som har ägt rum medför en konsumkapitalismens paradox. De små aktieägarna och deras ombud fondförvaltarna har inte vårdat och utnyttjat sin makt, utan oftast lämnat *walk over* i frågor som rör företagets styrning. Institutionaliserings av ägandet har därför lett till en förskjutning av makten från ägarna till företagsledningarna.

FÖRETAGSLEDNINGARNAS ersättning rakade i höjden när aktiekurserna oavbrutet klättrade i slutet av 1990-talet och ägarna var generösa med att dela med sig av värdetillväxten. Våren 2000 kulminerade börsuppgången med ett värde på Stockholmsbörsens en bit över 4 000 miljarder kronor. Sedan kurserna vänt nedåt och aktieägarnas kapital halverats har kritiken mot de rundhantade vederlagen till ledningarna blivit allt högljuddare, såväl i Sverige som i USA. Det är framför allt ersättningen till vd som debat-

terats, men denna sätter i hög grad normen för övriga ledande befattningshavare.

USA är det land som har de bäst betalda företagsledarna. Där får i dag toppchefer ersättningar som är svårgripbara. Michael Dell, Dell Computer, toppar tidningen *Forbes* lista över de bäst betalda vd:arna 2001 med 2,2 miljarder kronor i total kompensation, följd av Citigroups Sanford Weill med 2,0 miljarder kronor. Merparten av dessa belopp utgörs emellertid av värdeökning i de aktier och optioner som vd äger i bolaget. Ersättningsnivåerna till toppchefer i Sverige är lägre, men generösa bonus- och optionsprogram har gjort att dessa ökat dramatiskt på senare år. Högst betald vd på Stockholmsbörsen i fjol var Pharmacias koncernchef Fred Hassan med totalt 45 miljoner kronor i ersättning, följd av Scaniachefen Leif Östling med 24 miljoner kronor. En vd för ett medelstort industriföretag tjänar i genomsnitt 4 miljoner kronor per år, vilket är en dryg femtedel av de 19 miljoner kronor som hans kolleger i USA tjänar. En svensk vd har cirka 15 gånger högre kompensation än en industriarbetare, medan löneskillnaden mellan vd och arbetare i USA är 41 gånger.

En skicklig företagsledare har en avgörande betydelse för företagets framgång och förmåga att generera vinster. En utomordentlig prestation från vd bör premieras med en särskilt hög ersättning. Men alla vd:ar är inte enastående bra eller avgörande för framgången, inte heller är alla vd-löner i paritet med chefernas insatser. En del av skulden för den explosionsartade löneutvecklingen har lagts på de kompensationskonsulter som anlitas av styrelsen när vd:s ersättning ska bestämmas. En ökad öppenhet om vad andra tjänar kombinerat med att styrelsen inte vill betala sin vd sämre än genomsnittet har lett till en uppåtgående spiral i ersättningsnivån. Men att minska öppenheten vore som att skjuta budbäraren och är ingen lösning. Vad som behövs är en förutsättningslös diskussion om vilka nivåer som krävs för att få en duglig företagsledning och hur ersättningen bör utformas.

Aktieägarna vill inte ha en vd som tänker som en byråkrat, utan som vid varje beslut har ägarnas bästa för ögonen. I näringslivet försöker man uppnå detta genom att vd har en rörlig lön, så att även han får mer i fickan när aktieägarna får mer. Förra året utgjorde rörlig ersättning i ett medelstort industriföretag 54 procent av en svensk vd:s och 72 procent av en amerikansk vd:s totala kompensation. Den rörliga delen består oftast av optionsprogram eller bonus kopplade till resultat, kassaflöde eller aktiekurs. Utform-

ningen avgörs dels av företagets situation, dels av skattelagstiftningen. Efter införandet av mer förmånliga skatteregler har i dag två tredjedelar av de svenska börsbolagen optionsprogram för sina anställda, jämfört med vart tionde bolag för fem år sedan.

Svenska börsföretag har i dag incitamentsprogram för sina anställda som sammantaget är värda 40 miljarder kronor, enligt en sammanställning i september av Nordic Investor Services, NIS. Även om incitamentsprogram i Sverige generellt är mindre topptunga än i USA, är det inte ovanligt att en övervägande del av värdet tillfaller vd och koncernledning. De flesta program baseras på kursutvecklingen och har trots börsnedgången ett värde som av många uppfattas som förbluffande högt. Frågan är om alla ägare haft klart för sig effekterna av de incitamentsprogram man varit med om att bevilja.

Lika intressant som värdet av programmen i dag är vad som händer vid en börsuppgång. Enbart hos de tio företag som har störst program skulle en kursuppgång på 30 procent öka värdet på incitamentsprogrammen med 20 miljarder kronor. En icke oväsentlig andel av bolagens värdeökning vid en börsuppgång tillfaller således ledning och anställda. Som jämförelse är den prognostiserade vinsten före skatt år 2002 knappt 200 miljarder kronor för de 30 mest omsatta bolagen på Stockholmsbörsen, vilka svarar för huvuddelen av det totala resultatet i svenska börsbolag.

I många företag finns flera parallella program som vart och ett löper över 3 till 5 år. Vid en kursuppgång kan hävstången i det sammantagna värdet vara mycket stor. När beslut ska fattas om att införa ytterligare bonusprogram bör därför ägarna ha full information om hur mycket programmen tillsammans ökar i värde, till exempel genom en känslighetsanalys som visar värdeförändring vid olika börskurser. Först då kan konsekvenserna av beslutet överblickas. I dag kan en sådan analys inte göras utifrån de uppgifter som finns i den offentliga redovisningen. NIS:s beräkningar bygger nästan uteslutande på icke offentliggjord information. En grupp svenska institutionella ägare samlades emellertid i våras kring en rekommendation till börsbolagen att ge bättre information om incitamentsprogrammen i årsredovisningen.

TRADITIONEN ATT GE vd en ersättning som baseras på aktiekursen är inte problemfri. I goda tider stiger kursen på de flesta företag, även om företagsledningen inte är speciellt duktig. I svåra tider är betydelsen av en skicklig vd ofta mångfalt större eftersom det är då

ledningens kompetens verkligen ställs på prov. Det är därför lika illa att dra in alla incitament när tiderna är tuffa som att belöna alla som råkar vara på plats under en allmän börsuppgång.

Ett bra sätt att lösa problemet med kurssvängningar som ligger utanför vd:s kontroll, är att justera ersättningen för en allmän börsuppgång eller ännu hellre för utvecklingen i branschen. På så sätt kan vd belönas för den extra avkastning som han har skapat i företaget jämfört med konkurrenterna.

Sådana system är dock sällsynta. I USA ligger skatteskäl bakom oviljan att ge ledningen så kallade indexoptioner, men de anses också alltför komplicerade. Därtill är företagsledningens vilja att ha sådana system begränsad i perioder när börsen går upp. För aktieägarna är dock detta att föredra eftersom vd:s insats då ställs i relation till andras prestation. Det finns ett fåtal svenska exempel på sådana indexjusterade bonusprogram. Teliacheffen Marianne Nivert hade till exempel en bonus som var kopplad till Teliaktiens kursutveckling i förhållande till Dow Jones index för 23 europeiska telebolag. Trots ett svagt resultat för koncernen föll bonusen ut, just för att Telias aktiekurs sjönk mindre än konkurrenternas.

Ett bra ersättningssystem baseras på mått som återspeglar den värdeökning vd har skapat. Måtten måste vara relaterade till kvaliteten på företagsledningens beslut och ska inte kunna manipuleras av den som får ersättningen. Såväl ABB:s som Ericssons bonusutbetalningar för fjolårets insatser utsattes för skarp kritik. Båda bolagens bonusprogram var kopplade till kassaflödet, utan att ta hänsyn till om det genererats av extraordinära åtgärder. De uppsatta målen nåddes, men efter försäljningar som upplevdes som bonusräddande. I ABB såldes flera fastigheter och företag, bland annat anrika ABB Fläkt, och dåvarande koncernchefen Jörgen Centerman erhölet en bonus på närmare 10 miljoner kronor. Ericssons kassaflöde tippade över på plus efter försäljning av huvudkontoret i London, så att 3 000 högre chefer och ledande befattningshavare erhölet bonus. Värt att notera är att Ericssons vd Kurt Hellströms bonus var kopplad till att företaget skulle nå positivt resultat, varför just han inte fick någon bonus denna gång.

Bästa följsamhet mellan ledningens incitament och aktieägarens avkastning när man när företags-

ledningen äger aktier. Det finns många börs-vd:ar som har stora aktieposter i de bolag de leder, däribland Assa Abloys Carl-Henric Svanberg och Securitas Thomas Berglund. Man kan dock inte kräva att vd ska köpa aktier för sina egna medel. Om bolaget i stället ger aktier till ledningen som en del av den rörliga ersättningen utlöser detta en betydande inkomstskatt redan vid tilldelning. Personoptioner däremot beskattas först när de utnyttjas. Därför föredrar såväl företag som anställda optioner framför aktier som incitament, trots att aktier av andra skäl vore ett bättre val.

Den som erhåller personoptioner betalar i regel inget alls vid tilldelning och riskerar därmed inte heller något satat kapital. Optioner ger ju endast en möjlighet att i framtiden få köpa aktier till ett bestämt pris. Men optioner medför andra problem. Optionens värde stiger när aktiekursen stiger. Om kursen i stället går ner kan optionen bli värdelös och företagsledningen utan incitament. Efter börsnedgången har ett stort antal optionsprogram blivit mer eller mindre värdelösa. I USA är det vanligt att man justerar lösenpriset nedåt för att återställa optionens motiverande funktion. I Sverige inför man regelbundet nya optionsprogram, medan de gamla får ligga kvar. Frågan är om inte optioner fått en överdriven användning och det är dags för en högre andel aktier i incitamentsprogrammen, allra helst med en indexering till konkurrenternas utveckling.

Nackdelen med att en stor andel av vd:s kompensation utgörs av optioner eller aktier är att en oproportionellt stor del av hans förmögenhet är bunden i företagets framgång. Utan en väl diversifierad portfölj och när optionerna eller aktierna inte kan säljas när som helst, har de ett betydligt lägre värde för vd än de har för aktieägarna. Denna skillnad i värdering kan delvis förklara varför de belopp som delats ut har tätt sig relativt stora.

VARFÖR FÅR företagsledningen kompensationspaket som kanske inte främjar avkastningen till aktieägarna? Varför har man godkänt de ersättningsnivåer som nu kritiseras? Det är styrelsen som bestämmer vd:s ersättning. När ersättningspaketen blivit alltför frikostiga föds misstankar om att företagsledningen kontrollerat styrelsen i stället för tvärtom. Styrelsen måste därför ha en sammansättning som gör att den

Men alla vd:ar är inte enastående bra eller avgörande för framgången, inte heller är alla vd-löner i paritet med chefernas insatser.

kan agera självständigt och skärskåda ledningens beslut.

I USA har styrelsens oberoende blivit föremål för en häftig debatt. Mycket av bränslet till denna debatt har kommit från Enron, där styrelsen misslyckades på flera sätt. Man såg mellan fingrarna med att centrala *policies* inte följdes, vilket möjliggjorde de tvivelaktiga transaktioner som företogs. Man underlät att ställa kritiska frågor om transaktionerna och ignorerade revisorernas förbehåll mot bolagets redovisningsprinciper. När sedan ledningsgruppen för år 2000 fick dela på en bonus på 7,5 miljarder kronor, vilket motsvarade 75 procent av vinsten om 9,7 miljarder kronor, inställde sig frågan i vems intresse styrelsen agerat.

Att en majoritet av ledamöterna hämtas utanför företaget är ett grundkrav för en oberoende styrelse. I Enrons styrelse fanns bara två personer ur företagsledningen, vilket är ovanligt lite i USA. Det har dock visat sig att enskilda ledamöter hade starka

skäl att inte gå emot Enrons grundare och ordförande Kenneth Lay. Flera styrelseledamöter fick betydande konsultarvoden utöver styrelsearvodet och Enron och Lay gav bidrag till ideella organisationer och politiska kampanjer som olika styrelsemedlemmar var involverade i.

Amerikanska styrelser skiljer sig väsentligt från svenska, även på andra sätt än att företagsledningen normalt är rikt representerad i styrelsen. Ofta är vd styrelseordförande. I tre av fyra stora bolag (S&P500) är vd och styrelseordförande samma person. Inte sällan har vd dessutom stora möjligheter att påverka vem som väljs in i styrelsen.

Argumentet för att ge vd inflytande över styrelsens sammansättning är att den ska fungera som ett bollplank för vd i viktiga frågor. Vd måste ha förtroende för de enskilda ledamöterna och dessa måste vara väl bevandrade i frågor som är väsentliga för företaget. Att valet då faller på andra personer ur företagsledningen är lätt att förstå.

Argumentet mot denna ordning är förstås att en styrelse som till stor del kontrolleras av företagsledningen inte är bäst skickad att granska ledningens arbete eller bestämma dess ersättning. Att kombinera ordförande och vd i en person undergräver ytterligare styrelsens oberoende, eftersom det koncentrerar makt hos ordförande/vd som sätter styrelsens agenda. Man ska heller inte blunda för att det är svårt för enskilda ledamöter att gå emot en vd som geniförklarats av finansmarknaden. Debatten i USA har resulterat i krav på att styrelsen ska ha en mer kritiskt granskande roll, vilket förutsätter en åtskillnad mellan ordförande och vd samt att huvuddelen av ledamöterna är företagsexterna. Man kräver också att styrelsens kommittéer för ersättning, nominering och redovisning uteslutande består av företagsexterna styrelsemedlemmar.

Frågan om styrelsens oberoende avfärdas ofta i Sverige med att vi sällan har fler ur företagsledningen än vd i styrelsen och att vd och ordförande inte heller är samma person. Det finns ändå åtskilligt att fundera kring när det gäller svenska styrelser. I Sverige finns en sedvänja att

låta vd överta ordförandeklubban när han lämnar det operativa ansvaret för företaget. Av de mest omsatta företagen på Stockholmsbörsen har en tredjedel en tidigare vd som ordförande. Skälet till detta är att vd har god kunskap om verksamheten, men risken är stor att han blir en överrock till efterträdaren och bromsar förändringar. Detta medför också att styrelsens granskande funktion undermineras, eftersom man kan förmoda att en före detta vd ogärna kritiserar sitt eget värv.

Vi väljer också ofta styrelseledamöter ur en relativt begränsad pool kandidater. Detta märks tydligt i Assa Abloy, Ericsson, Handelsbanken, Investor, Securitas, Skanska och Volvo, där respektive bolags styrelsekollektiv i tillägg har 22-23 andra styrelseuppdrag. Även om Sverige är ett litet land borde det gå att rekrytera kandidater med en bredare erfarenhet. Vi har också misslyckats med att identifiera och driva fram kompetenta kvinnor till vd- och styrelseuppdrag. Svenska börsbolag har endast sex procent kvinnor i styrelsen, medan de största bolagen i USA (Fortune 500) har en dubbelt så stor andel. En vanlig ursäkt är att det saknas kompetenta

**Även om
Sverige är ett
litet land
borde det gå
att rekrytera
kandidater
med en
bredare
erfarenhet.**



Demokratiskt ägande. Det offentliga pensionssystemet har gjort alla löntagare till kapitalägare men oftast sker förvaltningen genom fonder vilket ger småspararna ett magert inflytande över företagens styrning.

Foto: David Lawrence/Corbis/Scanpix

kvinnor eller att kvinnor inte vill. Det är mer troligt att de manliga nätverk som styr svenskt näringsliv gärna rekryterar män, som i deras ögon förefaller bättre meriterade. Att vi i svensk näringslivskultur helst fattar beslut med konsensus försvårar för enskilda ledamöter att inta en kritisk hållning. Alternativa linjer uppfattas ofta som obekväma och att begära votering eller reservera sig mot beslut ses som en kraftig markering mot övriga i styrelsen. I en sådan miljö kan en tongivande vd eller ordförande enklare driva igenom sina egna idéer.

Avgörande för styrelsens arbete är det underlag den får. Detta kontrolleras i dag i praktiken i hög grad av vd. Eftersom styrelsen inte kan ta ställning till information som den inte känner till, bör man överväga att ge styrelsen resurser till oberoende utredning som möjliggör en bättre granskning. Styrelsens uppdrag är större än att bara utse och avsätta vd, tillse hans arbete och bestämma hans ersättning. Styrelsen bär ansvar för företagets långsiktiga utveckling genom att driva strategiska frågor och vara ett stöd för vd i hans verksamhet.

Under senare tid har ljuset riktats mot vilket ansvar enskilda ledamöter har för företagets utveckling. De ansvarar ju för de beslut styrelsen fattar och de ekonomiska konsekvenserna av dessa medför. Åklagarmyndigheten kommer inte att åtala ledamöterna i Enrons styrelse, antagligen därför att något uppsåt inte kan bevisas. SEC har dock ännu inte bestämt sig för om man ska åtala styrelsen för underlåtenhet. Efter företagsskandalerna har priset på ansvarsförsäkringar för styrelse och ledning ökat många gånger om. Det har blivit svårare att rekrytera erfarna personer till bolagsstyrelser, dels på grund av en ökad risk att hållas personligt ansvarig, dels eftersom krav på omfattande granskning medför att styrelsens arbetsbörda har ökat.

ÄVEN OM DE FLESTA beslut har delegerats till styrelse och företagsledning, är det i slutändan aktieägarna som har rätten att bestämma över bolaget. Ägarna utövar formellt sitt inflytande genom bolagsstämman, men påverkar i praktiken företagen också på andra sätt.

Det är i teorin relativt lätt för stora aktieägare att göra sig hörda och genom sin röststyrka påverka hur bolagen styrs. En övervägande del av aktieägandet sker dock indirekt genom olika typer av fonder, ibland kallat det "ansiktslösa kapitalet". Namnet har de fått eftersom de oftast är passiva ägare som visar sitt missnöje genom att sälja aktien, inte genom att påverka. Men kapital kan i längden inte vara ansiktslöst; förvaltare måste mer aktivt ta

det ansvar som förvaltning av människors pengar medför. Ägarstyrningen blir inte bättre av att de små aktieägarna har svårt att vara med och påverka. Dels är det tidskrävande att ta ställning i olika frågor, dels är det ibland svårt att få tillgång till den information som behövs. Corporate governance handlar inte bara om hur företagsledningen granskas av styrelsen, utan också om hur små aktieägare skyddas mot att exploateras av kontrollerande ägare. Länder med ett starkt minoritetsaktieägarskydd, framför allt USA och England, har betydligt mer spritt ägande än länder som värnar mindre om sina små aktieägare, däribland Sverige.

Regelverket i USA underlättar för små ägare att utöva sin rösträtt. Bolagen är skyldiga att skicka information om de viktiga beslut som ska fattas på bolagsstämman till aktieägarna, som sedan kan poströsta eller rösta över Internet. Aktieägare kan utmana ledningens förslag och lägga fram motförslag som stämman måste ta ställning till. I våras tog till exempel en grupp aktieägare i Hewlett-Packard strid mot vd Carly Fiorinas förslag om ett samgående med Compaq. Vart sjunde stort börsbolag utser styrelsen genom så kallad kumulativ röstning. Det innebär att alla röster kan läggas på samma kandidat och ökar minoritetens chans att utse en representant i styrelsen. Vidare finns ingen tradition av aktier med olika rösträtt; det senare ökar möjligheterna för kontrollerande aktieägare att exploatera små aktieägare.

Svenska minoritetsägare har svårare att göra sig hörda. Aktieägaren måste vara fysiskt närvarande, själv eller genom ombud, för att få delta i bolagsstämmans beslut. I regel röstar en svensk bolagsstämman på ett helhetsförslag till ny styrelse, framlagt av nuvarande styrelse eller dess nomineringskommitté. Det finns möjlighet att föreslå ytterligare personer till styrelsen samt att begära omröstning per person, men det är mycket ovanligt. I de företag som har en nomineringskommitté kan mindre aktieägare vända sig direkt till denna för att framföra förslag till kandidater. Det kan diskuteras om inte större börsbolag bör ha en nomineringskommitté skild från styrelsen som tar fram förslag till stämman. Den reella makten ligger många gånger hos den som utser de kandidater som stämman får ta ställning till.

I EU finns förslag om elektronisk röstning vid bolagsstämmor. Detta

skulle innebära ett steg i rätt riktning för att öka inflytandet för mindre ägare. Även om besluten inte ändras ger det en tydlig bild av opinionsläget bland ägarna. Det diskuteras också om optionsprogram och annan ersättning till styrelse och ledning ska godkännas av bolagsstämman och dessutom redovisas öppet.

EN GOD GENOMLYSNING av företagets finansiella situation är avgörande för att aktieägarna ska kunna bedöma hur väl företaget styrs. Analytikerna ägnar omfattande tid åt att utvärdera företagets verksamhet, finansiella situation och konkurrens. Deras rapporter har tagits för välgrundade, oberoende åsikter. Under året har det dock kommit fram att analytiker på amerikanska investmentbanker gett positiva rekommendationer i syfte att generera uppdrag inom andra delar av banken. Detta kombinerat med analytikerens okritiska hållning till IT-företagen, vilket bidragit till att skapa börsbubblan, har medfört att det i dag behövs omfattande reformer för att återställa tilliten. I USA diskuteras därför att helt separera analysavdelningar från investmentbankernas övriga verksamhet.

**Alternativa linjer
uppfattas ofta
som obekväma
och att begära
votering eller
reservera sig
mot beslut ses
som en kraftig
markering
mot övriga
i styrelsen.**

En annan grupp som är central för företagets genomlysning är förstas revisorerna. Deras uppgift är att kontrollera att företagets räkenskaper är korrekta. Ett sätt att öka insynen och förståelsen för de frågor revisorerna brottas med, är att offentliggöra revisionsrapporterna i en bredare krets än vad som vanligtvis görs i dag. Samtliga styrelseledamöter bör ta del av rapporterna i deras helhet, och kanske bör

även de viktigare punkterna föredras bolagsstämman. Det har blivit vanligt att revisorerna också säljer konsulttjänster till sina revisionskunder. Under senare år har de stora revisionsbyråerna haft större intäkter från konsultverksamhet än från de traditionella revisionsuppdragen. Denna dubbla roll skapar intressekonflikter. Revisorerna är beroende av att bolagen köper de lönsamma konsulttjänsterna och får då allt svårare att ifrågasätta tveksamheter i redovisningen.

Man menar i USA att självregleringen i revisionsbranschen har misslyckats. SEC rekryterar därför en liten oberoende grupp som ska utöva tillsyn över revisorerna. Revisionsfirmorna har förbjudits att sälja konsulttjänster till sina revisionskunder och måste nu byta kundansvarig partner vart femte år.

Eftersom de stora revisionsjättarna är globala, får en uppdelning av konsultverksamhet och revision genomslag även här. I Sverige har vi hittills förskonats från större redovisningsskandaler.

I USA har misstankar förekommit om att en del förvaltare använt fondens röster i eget syfte i stället för att tillvarata andelsägarnas intressen, genom att till exempel stödja företagsledningens förslag för att i gengäld få förvalta mer av bolagets pensionskapital. Amerikanska SEC har därför nyligen föreslagit att alla fonder öppet ska redovisa hur de röstar på bolagsstämmor, eftersom man menar att det är spararnas rättighet att få kännedom om detta.

Även den svenska Finansinspektionen verkar nu för att fonderna ska redogöra för hur de röstar. Leder detta till att fondförvaltare tar en mer aktiv ägarroll i viktiga frågor är det bra. I våras såg vi i Sverige ovanligt aktiva institutionella ägare, som med Tredje AP-fondens vd Tomas Nicolin i spetsen motsatte sig Skandias optionsprogram. Styrelsen blev upprörd över ägarnas motstånd och lyckades efter protester övertyga majoriteten av ägarrepresentanterna att rösta för ett program som kortats från tre till ett år. Agerandet visade på ett ägaransvar och ett civilkurage som vi skulle behöva se mer av.

Under 1900-talet gav aktier en avkastning på 8-10 procent över den riskfria räntan. Det är inte bara ägarna och företagsledningen som vill ha del av överskottet från företagandet. Även fondförvaltare ser till att få en betydande del av kakan. Många förvaltare tar 1,5-2 procent per år av fondens kapital i arvode, också när fonden följer ett brett aktieindex. Fondernas ersättningsnivå ger klart utrymme för aktieägarna att kräva en mer aktiv ägarinsats av förvaltare.

En effektiv ägarstyrning blir en allt viktigare konkurrensfaktor för förvaltare. Som ett led i aktiv ägarstyrning köper amerikanska fondförvaltare i regel analys och röstrekommendationer av oberoende organisationer, såsom Institutional Shareholder Services, ISS. Sverige har nyligen fått motsvarande verksamhet genom NIS. Med denna typ av tjänster får förvaltare ett verktyg för att enklare kunna ta tillvara sin ägarmakt.

Forskning visar att länder med stark corporate governance har haft högre BNP-tillväxt under 1900-talet än länder med svagare skydd av investerarna. Aktiv ägarstyrning ger ökade förutsättningar för en god avkastning. I konsumkapitalismens tidevarv är detta en angelägenhet för oss alla. Vi måste ställa höga krav på ansvariga personer att sköta styrningen av våra företag rätt så att vår framtida välfärd kan säkras. ■

Den globala marknaden färdas över privata nätverk

ESSÄ/ En ny typ gör entré. Den globala marknaden framstår som både hyperrationell och mystisk. Men på finansernas fabriks-golv är kontakter och sociala mönster lika viktiga som i vardagen. Den kallt kalkylerande *homo oeconomicus* har fått sin efterträdare i *homo mercans*, den socialt inbäddade marknadsmänniskan. Men ekonomins cirklar är lika snäva som de alltid har varit.

Hypermobilitet, tids- och rumsförtätning, avterritorialisering, turbokapitalism och avreglering är begrepp som ofta används för att beskriva den så kallade globala ekonomin och globala finansflöden. Dessa förföriska och kraftfulla metaforer för tankarna till en världsomspännande ekonomi och marknad som agerar enligt sin egen logik, bortom statlig kontroll.

Nationella ekonomier beskrivs ofta som sammanlänkade av världens finansiella marknader. Å ena sidan finns en bild av finansmarknaden som närapå den perfekta marknaden. Likt ett väloljat maskineri fördelar den resurser på det mest effektiva sättet och ny information räknas omedelbart in i priset; det är en maskin som håller världsekonomin flytande genom att ständigt söka upp och korrigera ineffektiva strukturer hos företag och nationer.

Å andra sidan finns en bild av finansmarknaden som mystisk och märklig, en värld befolkad av analytiker, förvaltare, handlare och mäklare, som trots sina höga löner ofta misslyckas med att förutsäga åt vilket håll marknaden är på väg. Denna elektroniska hjord av finanse experter drabbas emellanåt av panik, men klarar sig överlag bättre än vi andra som ofta blir kvar i dammet, undrande vad det var som



Av
Christina Garsten

Docent
i socialantropologi
vid Stockholms
universitet



&
Anna Hasselström

Doktorand
i socialantropologi
vid Stockholms
universitet

hände och hur det kom sig att våra sparpengar bara försvann.

Är det i dag det Globala Kapitalet som, tillsammans med sin trogna bundsförvant Informationsteknologi, styr världen, som till exempel Manuel Castells menar?¹ Eller styrs världen i själva verket av en elektronisk hjord av finanse experter? Kanske kan vi bättre förstå den så kallade globala ekonomin om vi tittar på hur dessa två dimensioner interagerar med varandra.

Utifrån empiriska studier av finansmarknaden i Stockholm, London och New York menar vi att det finns en rad aspekter, utöver det rena utbytet, som komplicerar bilden av den effektiva, anonyma finansmarknaden.²

TA FÖLJANDE EXEMPEL från vår fältstudie: Redan före klockan sju på morgonen anländer de första handlarna till den stora amerikanska investeringsbanken i London. Runt åtta är de flesta där och aktivitetsnivån har höjts markant. Desken för konvertibler, som består av åtta handlare, har sitt morgonmöte över telefon trots att de sitter sida vid sida. Varje handlare berättar för de andra vad de hoppas göra under dagen. Mötet tar mellan tio och femton minuter. Dick, en av handlarna, talar litet om Tokyo och vad som hänt där under natten, och Jack berättar för de andra vad som har hänt med ett särskilt företag i Holland.

Tidigare samma morgon hade nämligen en av Jacks mäklare i Holland sänt ett Bloomberg-meddelande angående ett finansiellt beslut företaget fattat, som med stor sannolikhet skulle påverka priset på dess aktier.³ Före morgonmötet ringde Jack mäklaren för att få mer information och en förklaring till vad som stått i mejlet. Mäklaren förklarade vad han visste, men vissa av Jacks frågor var mäklaren i sin tur tvungen att fråga sin analytiker om. Medan detta utspelade sig väntade Jack kvar i telefonen. Den holländske mäklaren lät mycket övertygande och visade inga tecken på osäkerhet. Jack lät själv lika övertygande då han fem minuter senare återgav för de andra runt desken vad mäklaren berättat för honom över telefon. Jack valde också att betona att informationen "kom från den mäklare vi vanligtvis använder". Detta kan ses som ett sätt för Jack att säga att "jag är inte ansvarig för denna information, jag vidarebefordrar den bara. Informationen är hur som helst trovärdig eftersom den kommer från den mäklare vi känner och vanligtvis använder".

Detta exempel visar på en rad sociala, materiella och tidsbundna förutsättningar och praktiker, som omgärdar finansiella transaktioner. För det första är handlare, mäklare och analytiker varken helt autonoma i sitt handlande eller okända för varandra. Utöver att de arbe-

tar tillsammans träffas många regelbundet utanför handlargo- lven. Vilken betydelse har olika typer av "ansikte-mot-ansikte-relationer" och medierad interaktion för hur finansmarknaden organiseras? För det andra är den informations-teknologi som används, i det här fallet för-programmerade telefonlinjer, Bloombergs meddelandetjänst via Internet och on-linesystemet för att köpa och sälja kon-vertibler, inte enbart bärare av informa-tion och kunskap. Teknologin i sig styr vad som kan tänkas, sägas och göras. Vad betyder till exempel den speciella typ av ansikte-mot-skärm-interaktion som ut-spelar sig på handlargo- lven världen över i relation till marknaden?⁴ För det tredje punkteras det föreställda blixtnabba, globala finansflödet strändigt av olika väntade, oväntade, mer eller mindre for-mella händelser, som annonserandet av ny ekonomisk statistik, tal av riksbanks- chefer, lokala arbetstider, morgonmöten, semestrar och så vidare.

HUR PÅVERKAR DESSA tidsbundna mön-ster finansmarknaden? Låt oss se ännu litet närmare på hur det kan se ut. Finansiella instrument som aktier, obligationer, optio-ner, konvertibler och så vidare köps och säljs via högtalarsystem, mobiltelefoner, vanliga telefoner, videolänkar, e-post, intranät och i ansikte-mot-ansikte-relationer. Denna interaktion länkar mäklare, handlare och analytiker världen över i realtid med varan-dra. Genom en enkel knapptryckning kan en handlare i Stockholm prata med en mäklare i New York. "Marknaden" blir ur detta perspektiv en sammanlänkad plats där globala finansflöden rör sig i stor volym och hastighet.

Att ha tillgång till kommunikations-teknologi i realtid och kunna följa samma marknadshändelser samtidigt gör att en global "vi-känsla" av att tillhöra något större bortom det egna handlargo- lvet ska-pas bland mäklare, handlare och analyti-ker. Känslor av upphetsning, förväntan och besvikelse delas mellan kolleger på världens finansmarknader. De handlar-golv som denna text utgår från ser till stor del likadana ut när det gäller golvens design och deskarnas placering. De utgörs av öppna kontorslandskap där rader av handlarstationer utgör själva stommen.

I denna öppna miljö sitter handlare eller mäklare och ibland även analytiker mycket nära varandra, axel mot axel med kavajerna hängande på stolsryggen. Framför sig har de ett par telefoner, hög-talarsystem kopplat till olika mäklarhus eller kunder, och två till fyra datorskär-mar som visar olika index, kurser, nyheter och statistik. Den (fysiska och elektronis-ka) närheten till andra gör att deras posi-tiva eller negativa reaktioner på markna-den blir mycket påtagliga. Man läser också samma finansiella tidningar och tid-skrifter, talar samma språk (vanligtvis engelska när man handlar), använder samma teknologiska utrustning och datormjukvara, följer samma nyheter och till och med klär sig likadant.

Handlargo- lven utgör en typ av trans-nationell panoptisk miljö i vilken varje handlare eller mäklare hela tiden ser och

hör andra fysiskt eller elektroniskt när-varande. De är å andra sidan också stän-digt observerade av andra utan att veta exakt vem eller vilka som tittar och lyss-nar. Denna transnationella panoptiska dimension är dock inte total eftersom tek-nologin själv tillhandahåller vägar kring detta i form av tyst- och avknappar. Vissa objekt återkommer på olika golv, som klockor som visar olika tidszoner, elek-troniska indextavlor och video- och audiolänkar som återger bilder och ljud i realtid. Denna praktikens teknologi leder och disciplinerar mäklare, handlare och analytiker.

Vid sidan av medierad interaktion umgås mäklare, handlare och analytiker regelbundet med varandra även utanför handlargo- lven. Mäklare, handlare och analytiker sänds rutinmässigt till andra länder för att gå ut med kunder och mot-parter. I London och New York handlar det ofta om att besöka strippklubbar, hästkapplöpningar och andra sportevene-mang, eller att äta middag eller lunch till-sammans, gå på en barrunda eller på påkostade fester.

Ta till exempel när Martin, en ung handlare i London, för första gången skulle gå ut med en särskild kund. Vid detta tillfälle valde Martins chef Erik att följa med, lite likt ett gammaldags för-kläde, för att övervaka själva händelsen. Tanken var att middagen skulle lägga grunden till ett förhoppningsvis lång-varigt samarbete. Kunden var i Martins ålder och liksom han rätt ny i branschen. Både Erik och Martin hoppades att de skulle utvecklas och lära sig branschen till-sammans och att detta skulle leda till att kunden fortsatte att använda Martin, även om han byter arbetsgivare.

Representation är bland annat ett sätt att skapa en relation som består av mer än bara affärer, ett sätt att knyta någon till sig och skapa lojalitet. Det är ett försök att kontrollera en mycket osäker miljö, men representation leder till ny osäkerhet på en annan nivå genom att handlingar och symboliska markörer, som vanligtvis associeras med affärsrelationer, blandas samman med andra handlingar och sym-boliska markörer associerade med vänskapsrelationer. Förväntade rättig-heter och skyldigheter blir därför mindre tydliga och en ny typ av osäkerhet smyger sig in i relationen.

DEN SUPEREFFEKTIVA, anonyma "mark-nad" som man kan läsa om i finansiella läroböcker, befolkas av många människor inbegripna i olika typer av relationer med varandra. Även om informationsteknologi delvis strukturerar och definierar den kun-skap som ligger till grund för transaktio-ner, sätter respektive mäklare eller handla-re oftast denna kunskap och information i relation till när och varifrån den kom. Genom detta personifieras finansiella flö-den, de blir satta i ett sammanhang och får ett ansikte; handel och information kom-mer från någon du med stor sannolikhet har handlat med förut, från någon i ett större sammanhang, någon du mött, möj-ligen arbetat med, och någon som du kanske till och med kallar din vän.

Det finns ytterligare en dimension som komplicerar bilden av de globala finans-flödena, men även personifieringen av desamma: den aggressiva miljön på handlargo- lven. Finansiella marknader är starkt konkurrensbetonade och individu-aliserade. Mäklare och handlare själva använde ofta ordet aggressiv för att beskriva miljön på handlargo- lven. Maria, en svensk aktiehandlare i London, utvecklade resonemang: "Aggressiv kan vara som när din chef skriker: din jävla idiot!" Hon sade också att begreppet innefattar det faktum att allt mäts i siffror. Indivi-duella arbetsinsatser övervakas och mäts konstant vilket gör att mäklaren eller handlaren lätt själv upplever den egna per-sonen som övervakad och mätt. Hela tiden finns förstås också pressen att tjäna pengar.

Maria nämnde även misstro mellan kolleger och motparter som ett uttryck för denna aggressiva miljö. Till exempel över-låter Maria inte sina kunder till vem som helst om hon åker iväg på semester, inte för att hon anser att vissa av hennes kol-leger är mindre kompetenta, utan för att hon är rädd att de kommer att stjäla klienterna från henne.

Även relationen handlare-mäklare kan vara ansträngd. Finansiell handel baseras på motsatta intressen; båda parter vill tjäna så mycket som möjligt på den andre, vilket leder till systematiska spänningar i strukturen. Kortsiktiga vinster måste vägas mot långsiktiga utbytesrelationer med andra. Eller som en mäklare uttryckte saken: "vi hatar dem [handlar-na] och de hatar oss. De tycker att vi är idioter. De behandlar oss som skit men vi måste ändå gå ut med dem."

Många mäklare och handlare odlar gärna bilden av sig själva som *hot-shots*, aggressiva *go-getters*. Det svors och skreks en hel del på de stora handlargo- lven i Lon-don och New York, särskilt de dagar då handeln var stor. På ett mäklarhus i Lon-don var det inte ovanligt att höra uttryck som "jävla fitta" (*fucking cunt*) eller "jävla idiot" (*fucking idiot*) flyga genom luften. Matt, en Londonhandlare som arbetade för en japansk bank, berättade hur han blev behandlad när han var ny på jobbet: en annan handlare kom över för att få ett pris av Matt. Han visste inte riktigt vad han skulle göra och svarade: vänta lite, jag åter-kommer om två minuter, varpå den andre handlaren svarade: Nej, jag vill ha priset nu, din idiot! Som tur var, sa Matt, hade han bra kolleger som kunde be den andre handlaren att "dra åt helvete" (*fuck off*).

Mäklare, handlare och analytiker lär sig snabbt att det inte är många man kan lita på, vare sig bland kolleger, kunder eller motparter. Dina kolleger kan komma att stjäla dina kunder, din mäklare kanske tjänar pengar på den information du gett honom eller kanske för han den vidare till tredje person, som i sin tur tjänar de pengar du skulle ha tjänat. Som mäklare lär du dig att inte lita på din kund: risken finns att han ger dig fel information som han hop-pas du för vidare, för att därmed påverka marknaden på ett för honom gynnsamt sätt. Samtidigt vill du att andra mäklare, handlare och analytiker ska lita på dig.

1 M. Castells, *The Rise of the Network Society*, Oxford 1996.

2 Fältarbete har utförts på och utanför handlargo- lven i Stock-holm, London och New York i omgångar under tidsperioden 1997-1999. Vid sidan av deltagande obser-vation, informella och semi-strukturerade intervjuer med mäklare, handlare och analytiker består mate-rialet även av medie- och policydokument.

3 Bloomberg är ett privat företag som erbjuder betalande kunder en typ av intra-nät som kopplar samman finansaktörer med varandra.

4 K. Knorr Cetina & U. Bruegger, "The Market as an Object of Attachment: Exploring Postsocial Relations in Financial Markets", i *Canadian Journal of Sociology* 25(2) 2000, s. 141-168.



PÅ FRÅGAN OM finansflödena ändå är globala även om de är personifierade, så måste svaret bli: nej. För det första är den informationsteknologi som dominerar dagens finansiella marknader inte billig. Det kostar mycket pengar att få tillgång till samma realtidsnyheter och marknadshändelser, som professionella mäklare, handlare och analytiker har tillgång till. Det kostar att använda handlarsystemen och meddelandetjänsterna. För det andra krävs även tid för att gå igenom och sälla den enorma mängd information som teknologin erbjuder. De flesta stora aktörer på finansmarknaden har egna research-avdelningar där mycket av detta sköts och processas om till rapporter och sälj- och köprekommendationer. För det tredje krävs det att man är en legitim aktör inom det finansiella fältet, till exempel en mäklare som tillhör ett mäklarhus.

De snabba, elektroniska finansflödena kan inte analytiskt eller empiriskt separeras från vissa plats- och tidsbestämda sociala praktiker. Globala finansflödena filtreras genom rumsliga, materiella, sociala och tidsbundna miljöer som många gånger är designade gentemot någon form av fysisk närhet (audio- och videolänkar i realtid, öppna kontorslandskap, arbetsstationernas nära placering, ömsidiga besök och aktiviteter utanför handlarsgolven). Den "avkroppsligade fantasmagorian", som utgör det så kallade fri-flytande kapitalet som rör sig med blixstens hastighet, har ännu inte lyckats skaka av sig vare sig människor, platser eller tider.⁵ Men det finns dock kategorier av människor som har svårare att klamra sig fast än andra. En sådan kategori är småspararna som inte har direkt tillgång till

Mystisk marknad. Marknaden framställs ofta som ett supereffektivt märkligt väsen vars oberoende logik vi bara måste anpassa oss efter. Men marknaden befolkas av människor och är beroende av tid och platser.

Foto: Kazuhiro Nogii/
Pressens bild

5 F. Jameson, *The Cultural Turn: Selected Writings on the Postmodern 1983–1998*, London 1998.

6 T. H. Eriksen, *Ögonblickets tyranni: Snabb och långsam tid i informationssamhället*, Nora 2001.

7 M-R. Trouillot, "The Anthropology of the State in the Age of Globalization: Close Encounters of the Deceptive Kind", i *Current Anthropology* vol. 42, nr. 1 2001, s. 125–138.

8 C. Geertz, *The Interpretation of Cultures*, New York 1973.

den kunskapsproduktion, som sker i dessa ansikte-mot-ansikte-relationer och digitala nätverk. Småsparare är och förblir hela tiden steget efter.

Informationsteknologi har i flera avseenden ökat hastigheten hos finansmarknaders arbetspraktiker. Förutom att denna acceleration både är smittsam och vanebildande, leder den till ökad abstraktion och förenkling, men även till mindre tid för reflektion i mäklandet och handlandet.⁶ En ny känsla av osäkerhet infinner sig bland mäklare, handlare och analytiker: en rädsla att halka efter, att veta mindre än andra. Kopplingen mellan siffror på skärmen och deras konsekvenser utanför handlarsgolven i termer av arbetslöshet, sparande och livskvalitet förloras på vägen. Komplicerade processer och händelser omvandlas till prydliga siffror, som antingen är bra eller dåliga för ens placeringar.

Den så kallade globala marknaden är oerhört beroende av privata nätverk som erbjuder tillgång till on-linetjänster i realtid. Marknaden är därmed global och exklusiv på samma gång. Den så kallade globala ekonomin och de globala finansflödena bör därför förstås utifrån en fragmenterad globalitet där inte alla kan eller ens är inbjudna att delta.⁷

FINANSIELLA HANDLARE och företagsledare refererar ofta till globala risker bortom deras kontroll när de spekulerar, rationaliserar, skalar ner, omstrukturerar och flyttar huvudkontor och produktionsanläggningar utomlands. Marknaden visar här upp sin dubbla natur; dels utgörs den av sätt att agera enligt vissa principer, dels framställs marknaden som

en entitet som följer en egen, oberoende logik, till vilken handlarna och företagsledarna bara har att anpassa sig. Individuella aktörer på finansmarknaden bidrar till att skapa detta globala sammanhang för interaktion, samtidigt som de tilldelar marknaden en faktisk, förtingligad status. Den globala marknaden är formad av människor, men har frikopplats från denna process och fått eget, oberoende liv. Denna marknadens fetischism används för att legitimera handlingar på det lokala planet. Makt och agens läggs på den globala marknaden och döljer därmed de mänskliga relationerna som ligger till grund för att göra marknaden global.

"Marknaden" är på en och samma gång en modell *av*, och en modell *för* verkligheten, det vill säga marknaden skänker mening åt vår sociala värld både genom att forma världen och genom att formas av världen.⁸ Marknaden som modell består av flera uppsättningar symboler, vilkas inbördes relationer formar, imiterar och simulerar människors tankar och handlande. Marknaden som modell *av* utrustar oss med tydliga och allmänna sätt att uppfatta världen, oss själva och relationen däremellan, medan marknaden som modell *för* tillhandahåller grundläggande mentala dispositioner. Denna dubbelhet hos "marknaden" som modell är dynamisk och möjliggör förändring i relation till hur vi föreställer oss världen.⁹ Marknaden som modell *av* världen och som modell *för* världen kan frikopplas från varandra, vilket öppnar för kritisk reflektion kring den ena, den andra eller båda aspekterna samtidigt.

Marknaden som idé och föreställning om hur köpande och säljande går till har

utan tvekan stor genomslagskraft i dagens samhälle. Idéer fungerar som filter för vårt sätt att tänka och blir vägledande och i viss mån styrande för hur vi tänker och agerar. Marknaden har kommit att framstå som vår tids kanske mest potent mobiliserande kraft, vars egna lagar vi har att anpassa oss efter eller att förgäves kämpa emot. Med en lätt överdrift har marknad blivit något av ett kategoriskt imperativ i dagens samhälle.

På samma sätt fungerar den klassiska nationalekonomins *homo oeconomicus* eller *economic man* som en idealmodell för hur människor av kött och blod ska tänka och agera. Han (ibland hon) är en aktör som vet vad han vill, förnuftig som få, klarsynt och med näsa för goda investeringar. Den enda svagheten kan vara att han tenderar att tänka lite kortsiktigt. Långa perspektiv och osäkerhet faller inte *economic man* i smaken. Han planerar hellre för trygghet och avkastning på kortare sikt. Alla korten på bordet – *economic man* vill gärna ta reda på fakta innan han fattar sina beslut.

Men hur beundrad han än är av människor i sin närhet, känner sig dessa ofta besvärade inför honom. De upplever kanske att de har alltför lite gemensamt med honom, att deras situation är alltför komplex för att hans resonemang ska kunna tillämpas, och att han är en amoralisk figur utan förmåga till medkänsla. *Homo oeconomicus* ligger ofta alltför långt från människors upplevda vardag för att kunna integreras i den, men som tankemodell och idé förekommer han i de flesta sammanhang. Trots hans erkända tillkortakommanden ligger idén om honom ofta till grund för beslut som fattas i nationalekonomins namn.

VI MENAR EMELLERTID att det är dags att en gång för alla säga adjö till *homo oeconomicus* och i stället välkomna han relativt nyanlända släkting *homo mercans*¹⁰ eller *market man*.¹¹ Han är inte en helt ny uppfinning; människor världen över har alltid varit inblandade i handel och ekonomiska transaktioner. I likhet med "marknaden" är *homo mercans* en modell *av* och en modell *för* världen. Han, eller hon, är en individ orienterad mot marknadstransaktioner, det vill säga invävd i en diskurs som ständigt värderar säljbarheten av dels varor och tjänster, dels kompetenser, färdigheter, attityder och uppföranden. *Homo mercans* lär sig att tänka i termer av finansiella transaktioner, att värdera sig själv som en produkt på marknaden och att anamma företagande som ett sätt att vara. Han är flexibel, autonom, självständig, och disciplinerad. Det är en sann, moralisk och trovärdig person som fattar informerade beslut, en standard gentemot vilken andra idéer om självet mäts och oftast kommer till korta.

Vad skiljer då *homo mercans* från *homo oeconomicus*? Framför allt att när *homo mercans* utför en marknadshandling är han sociokulturellt och materiellt intrasslad på ett annat sätt än *homo oeconomicus* (som rationellt kalkylerar fram det mest nyttomaximerande alternativet). Ta följande exempel, som visar hur

spridningen av information och i förlängningen finansiella flöden kan se ut på ett handlagolv:

Tanken är att handlarna ska berätta för sina kolleger när deras respektive kunder gör stora affärer som kan påverka valutamarknaden. Stora affärer, rykten och nyheter ska spridas till alla på handlagolvet via det interna högtalarsystemet, men det fungerar inte alltid i praktiken. Martin, som nämndes tidigare, håller ibland medvetet inne med information, särskilt om det är något som Toby, en annan handlare, kan ha nytta av. Av någon anledning tycker Martin inte om Toby. En bidragande orsak är möjligen att just detta handlagolv domineras av arbetarklasskillar som utan formell utbildning arbetat sig upp till ledande positioner. Martin själv har en oavslutad universitetsutbildning bakom sig. Toby däremot har en doktorsgrad i matematik och använder en rad matematiska formler när han handlar, vilket gör honom till en högvälönad, högt utbildad så kallad *rocket scientist*, som andra antingen beundrar eller föraktar. Bredvid Toby sitter ett par andra handlare med arbetarklassbakgrund. De handlar mer på "magkänsla" än med formler, som de själva uttrycker det. Martin gillar de här killarna och vidarebefordrar gärna information till dem i förhoppningen att det ska generera handel från dem. Om Martin valde att odla relationen med Toby lite mer kunde det antagligen också resultera i mer handel och pengar för honom, men han väljer alltså att inte göra det.

HOMO MERCANS transnationella utbredning är nära länkad till den omvandlingsprocess som nu utspelar sig mellan stat och marknad (framför allt i det vi brukar kalla väst). Frågor kring "ansvarighet" och "transparens" spelar en central roll i denna omvandling: vilka aktörer bör ta ansvar för marknadskrafternas effekter på människors livsvillkor, mänskliga rättigheter, arbetsmiljöfrågor med mera, och hur kan information och kunskap om företags beslut och handlingar göras tillgängliga för insyn för gemene man? Marknaders globala utbredning är på så sätt nära sammankopplad med bredare samhällsfrågor av stor relevans för förståelsen av det moderna samhället, som fördelning av makt och ansvar, demokrati, etik, styrning, nya former för politisk handling och granskningssamhällets framväxt.

Ett sätt att studera detta är att fokusera på *homo mercans* i relation till det vi kallar *formandet av marknader*. "Marknad" som en organiserande metafor av typen modell *av*/modell *för* består av mångsidiga relationer mellan människor, ting, idéer, praktiker och transaktioner, vilkas pekuniära intressen är betydande. Dessa relationer rör sig ständigt i och ut ur varandra, i processer av intrassling, "upptrassling" och återintrassling, där skilda per-

spektiv och intressen spelar in.¹² Det är ett relationellt perspektiv, i vilket marknader ses som både genererande och generativa av social verklighet. Fokus på hur marknader formas innebär alltså att granska en rad olika dimensioner, som reglering, kontroll, styrning och konstruktion av marknader.

Vad skiljer då en marknadshandling från någon annan typ av handling? För det första ska de pekuniära intressena vara betydelsefulla (men inte nödvändigtvis totaliserande). Detta är inte ett a priori-anta-

gande utan måste avgöras empiriskt. För det andra bör handlingen karaktäriseras av ett visst mått av alienering i betydelsen att saker, tjänster, tankar etcetera begreppsligt och materiellt blir objekt, som kan ägas och även separeras från andra objekt och överföras mellan olika sammanhang.

Kapacitet att kalkylera är möjligen ett annat sätt att skilja en marknadshandling från en icke-marknadshandling, men den tanken behöver föras vidare. På handlagolven använder sig mäklare, handlare och analytiker av mer eller mindre "orena" former av kalkyle-

rande: ibland finns en delad tanke om att "vi är kvitt när den formella transaktionen är över", ibland sträcker sig rättigheter och skyldigheter bortom det enskilda utbytet. De sociala och materiella sammanhang som finansmarknader ingår i möjliggör dessa olika nivåer av "rent" och "orent" kalkylerande. Detta måste kunna inlemmas i idén om "kalkylering".

MARKNADENS DUBBLA karaktär leder till att relationer både mellan länder och människor verkar styras av abstrakta marknadskrafter. På grund av den komplexa rumsliga dynamiken hos transnationell produktion och transnationella kapitalflöden intensifieras fetischismen och de alienerande konsekvenser som omgärdar marknaden. Som ett resultat försvåras fördelningen av ansvar.

Samtidigt är det just själva alieneringsprocessen som erbjuder ett alternativ för hur ansvar ska fördelas. Staten, och därmed i förlängningen medborgarna, producerar de ramverk och institutioner som i sin tur skapar organisationer och marknader. Dessa juridiska, sociala och materiella institutioner erbjuder stabilitet och kontinuitet i form av lagar, normer, sociala relationer och infrastrukturer – själva förutsättningarna för organisationer och marknaders existens. Stater och medborgare producerar (både begreppsligt och materiellt) ägande, kontrakt och urskiljbara köpare, säljare och varor. Organisationer och marknader är beroende av dessa resultat av alienering och därmed kan stat och medborgare ställa ansvarskrav på desamma.¹³ Men för att det ska ske krävs att vi ändrar vår modell för hur beroenderelationen mellan stat, medborgare och marknad ser ut. ■

9 W. H. Sewell, "Geertz, Cultural Systems, and History: From Synchrony to Transformation", i *The Fate of Culture: Geertz and Beyond*, red. S. Ortner, Berkeley 1999.

10 Vi vill betona idén om *homo mercans* som en pågående process. Begreppet *homo mercans* – någon som bedriver handel – uttrycker detta bättre än en formulering med till exempel det latinska substantivet *mercator* (handelsman).

11 C. Garsten, "Flex Fads: New Economy, New Employees", i *Stuck in the Future: Tracing 'The New Economy'*, red. I. Holmberg, M. Salzer-Mörling & L. Strannegård, Stockholm 2002.

12 Översatt från engelskans *entanglement*, *disentanglement* och *re-entanglement*, se N. Thomas, *Entangled Objects: Exchange, Material Culture and Colonialism in the Pacific*, Cambridge, Massachusetts 1991 och M. Callon, "Introduction: The Embeddedness of Economic Markets in Economics", i *The Laws of the Markets*, red. Michel Callon, Oxford 1998.

13 N. Fligstein, *The Architecture of Markets: An Economic Sociology of Twenty-First-Century Capitalist Societies*, Princeton 2001.

Marknaden har kommit att framstå som vår tids kanske mest potent mobiliserande kraft, vars egna lagar vi har att anpassa oss efter eller att förgäves kämpa emot.

Svensken blev aktiesparare och inte kapitalist

REPORTAGE/ Aktier utan röst. Gynnat fondsparande, nytt pensionssystem och Teliaaktier för folket har gjort svenskarna till aktiesparare. Men det har inte inneburit att den ekonomiska makten spridits. Fondbolagen har för få anledningar att vara aktiva ägare.

EFTER PLANEKONOMINS kollaps ter sig kapitalismen för de allra flesta som det enda möjliga ekonomiska systemet. Men betyder det att vi alla har blivit kapitalister? Vilka äger och styr egentligen svenska företag? Hur har svenskarnas syn på ekonomin förändrats?

För att undersöka detta beger jag mig ut i Stockholms innerstad för att intervjua personer som på olika sätt arbetar i eller studerar kapitalmarknaderna. Jag kan cykla runt till dem, en efter en, för de har alla sina kontor inom en liten radie som utgår från Kungstornen. De globala marknaderna till trots verkar alltså det finansiella Sverige vara ganska litet. Men det är det inte; Stockholmsbörsen är den fjortonde största i världen och en stor majoritet av svenska folket äger aktier. Hur blev det så?

– Allemansfonderna från 1984 har spelat en oerhört stor roll, säger Joakim Stymne, chefekonom på Alfred Berg Fondkommission. Vi kommer i vårt samtal in på det idémässiga skifte som började äga rum internationellt ungefär när jag föddes 1973. En grundmurad övertygelse om politikens förmåga att plana ut konjunktursvängningar och statens förmåga att styra ekonomins kommandohöjder, övergick till en tro på marknadsekonomi och privat ägande. De borgerliga regeringarna mellan 1976 och 1982 förmodade inte genomföra många samhällsomdanande förändringar, men hösten 1978 gjorde regeringen Bohman ett motdrag till de socialdemokratiska löntagarfonderna, som fick stor betydelse för svenska folkets sparande och syn på ekonomi: skattefondsparandet.

En ambition var att skapa mer riskkapital, en annan att svensken skulle bli småkapitalist genom att det gjordes skattemässigt förmånligt att äga värdepapper. Börsen gick



Av
Sofia
Nerbrand

Redaktör
på *Axess*

inte bra under 1970-talet och det var först när reglerna ändrades, så att det blev mer fördelaktigt att placera pengarna i aktier än i räntebärande papper, som fler rusade till börsen runt 1980.

– Det fanns inte någon börs att tala om i slutet av 1970-talet, erinrar sig Sten Westerberg, som när det begav sig var statssekreterare hos Ingemar Mundebo. I dag är han verksam på Nordea Securities.

ATT ÖKA DET FOLKLIGA ägandet var inte socialdemokraternas ambition när de övertog regeringsmakten. Leif Vindevåg, numera utredningschef på Stockholmsbörsen, berättar att partistrategerna i valrörelsen lovade att avskaffa skattefondsparandet. Men den nytillträdde finansministern Kjell-Olof Feldt rev inte upp det. I stället lät han göra några kosmetiska förändringar och döpa om det till det betydligt mer kända allemanssparandet. Det hade en tydlig småspararprofil; man skulle sätta in pengar regelbundet under året, men taket var ganska lågt satt. Superdevalveringarna 1982, i förening med det gynnade

fondsparandet, lyfte börsen rejält och gjorde att aktieköp blev ännu mer populärt. Feldt insåg att systemet hade slagit rot och det blev ett välkommet verktyg för att avhjälpa bristen på riskkapital i näringslivet och statens stora budgetunderskott.

– Men syftet var inte att skapa en ny klass kapitalister, säger Feldt när jag kontakter honom för att höra vilka hans bevekelsegrunder var.

Likväl ville den viktigaste vita rosen i rosornas krig påverka arbetarrörelsen ideologiskt. Han hade inte något emot att fler blev involverade i hur det gick för företagen och hävdade i intern motvind att utan kapitalister får man ingen fungerande kapitalism. Feldt menar att många i partiet fortfarande inte vill uppmuntra ett brett och starkt ägande.

Det utländska kapitalet gjorde under 1990-talet sitt intåg på Stockholmsbörsen och ökade sin andel från 5 procent till drygt 40 av marknadsvärdet. Denna trend har emellertid brutits och det utländska ägandet är nu 34 procent. Samtidigt har allt fler svenskar blivit aktieägare: en av tre 1990, två av tre 1999, och åtta av tio 2000. I slutet av förra året ägde hela 6,6 miljoner svenskar aktier.

Under senare delen av efterkrigstiden har emellertid hushållens direkta ägande minskat, från en nivå på 75 procent till runt 15 av börsvärdet. Parallellt med detta har det indirekta ägandet ökat; 1970 förvaltades bara en procent av fonder, vilket ska jämföras med att fondbolagen vid årsskiftet stod för tio procent av förmögensvärdet och sju procent av röstvärdet på börsen. Enligt Fondbolagens förening fondsparar drygt åtta av tio svenskar, och räknar man bort premiepensionssystemet blir andelen två av tre. I genomsnitt har spararen 3,5 fonder, exklusive PPM, och två av tre fondsparar regelbundet genom

automatisk överföring varje månad. Generalindex har emellertid fallit kraftigt sedan sin toppnivå i mars 2000. Många har gått över till räntefonder, men de flesta rör inte sina portföljer så ofta. Hela två tredjedelar uppgav i en Temo-undersökning i januari i år att de inte har gjort något aktieköp eller försäljning under det senaste året. Endast en av tio handlar med aktier oftare än sex till tio gånger per år. De allra flesta verkar alltså lita på att förvaltarna gör ett bra jobb; 76 procent läser inte alls eller bara bläddrar igenom de årsrapporter som de får hem i brevlådorna.

Under senare år har även det nya pensionssystemet och statens utförsäljning av Teliaaktier haft stor betydelse för det ökade folkliga aktieinnehavet. 55 procent av befolkningen äger aktier genom premiepensionsvalet och Telia är nu det företag som har flest aktieägare: 805 000 i slutet av förra året.

Men trots ett par lysande decennier på börsen så är det svenska folkets förmögenheter inte särskilt imponerande; hälften av hushållen har mindre än 100 000 kronor och så har det varit sedan mitten av 1980-talet. Förmögenheterna är också ojämnt fördelade, vilket statistik från SCB ger en antydning om; i snitt äger svensken aktier för 141 000 kronor (juni i år), men varannan äger bara aktier för upp till 10 000 kronor.

Nationalekonomen Anne-Marie Pålsson komplicerar bilden av det mer folkliga aktieägandet ytterligare. Det har visserligen ökat från bottennoteringen 1978, då aktier stod för 6 procent av hushållens deklarerade tillgångar, till dagens 30 procent, men hon påpekar att 43 procent av tillgångarna fortfarande är låsta i bostäder, trots att aktiekurserna ökade 465 procent mellan 1986 och 1997 och fastighetspriserna bara 15 procent. Det är främst redan förmögna personer som har fått se sina pengar växa på börsen, eftersom de har haft och skaffat sig relativt sett fler aktier i sina portföljer än de med mindre tillgångar. Denna bild bekräftar av SCB:s undersökning *Revinster och reaför-luster 1999*, enligt vilken 10 procent av befolkningen stod för 99 procent av aktieägandet.

Det bredare aktieägandet har allt-

så inte fått ett lika stort genomslag för förmögenhetstillväxten, även om småspararna givetvis i större utsträckning har fått ta del av den kraftiga börsuppgången än om det inte hade funnits ett gynnat fondsparande.

Visserligen äger drygt sex miljoner svenskar aktier, men 51 procent äger aktier i ett enda bolag och 77 procent äger aktier i tre eller färre bolag. Det är svårt att kalla dem för kapitalister, eftersom så få är rika. Vi är just småsparare som fått en beskärp andel av börsuppgången.

Att ägare får del i vinsten är en av grundidéerna med aktiebolag, och en annan är att de har rätt att kontrollera företaget. Har de många nya aktieägarna fått inflytande och insyn i svenskt näringsliv?

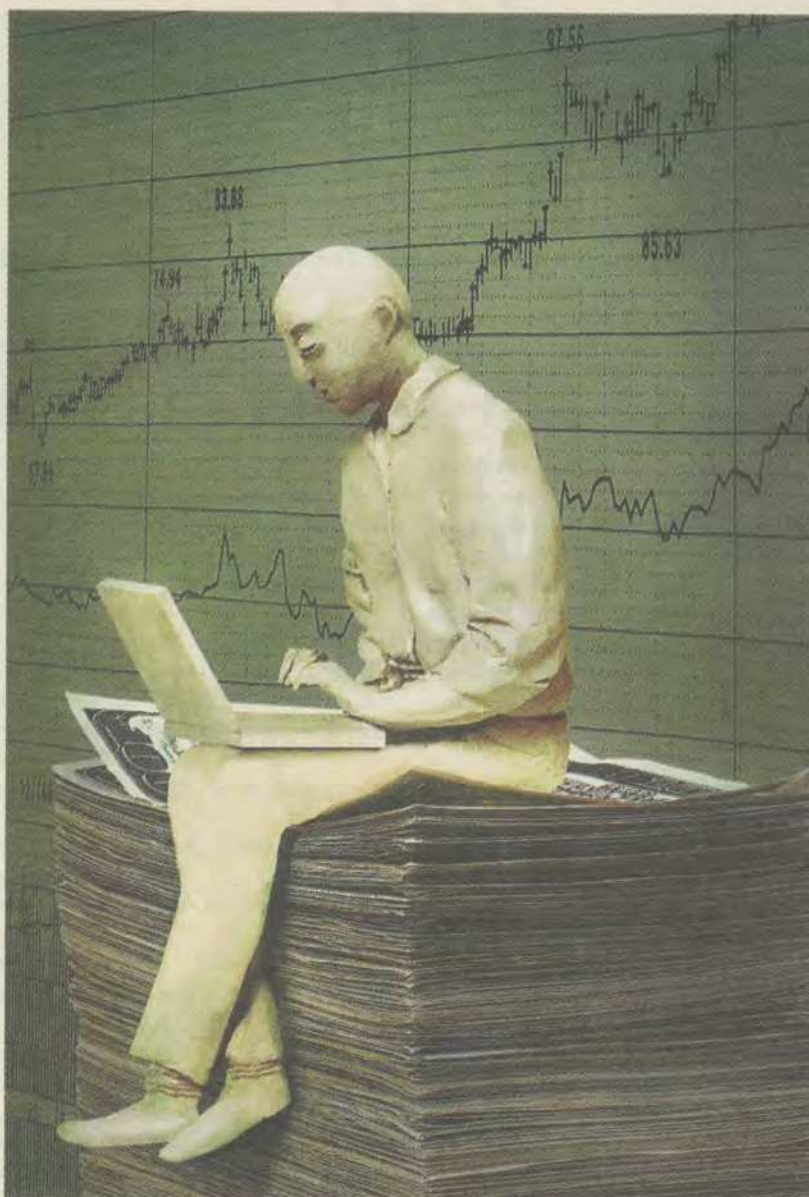
STATEN ÄR DEN ENSKILT största ägaren av aktier, enligt *Ägarerna och Makten 2002* (författare Anneli Sundin och Sven-Ivan Sundqvist) och hade ett innehav värt 133 miljarder kronor vid årsskiftet. Telia står för 54 procent av aktieportföljen och röstandelen ligger på 70 procent. Svenska folket har alltså som aktieägare inte särskilt stort inflytande, trots att Telia är en folkaktie.

På andra plats i ägarligan kom Robur fonder som förvaltade 74,3 miljarder och därefter Alecia, Stefan Persson och Investor, följt av AMF Pension, Nordea fonder och Skandia. En stor del av våra pengar förvaltas alltså av institutioner som fondbolag och pensionsförvaltare. Aktiefonderna var värda 306 miljarder kronor i tredje kvartalet i år, enligt SCB:s statistik. Drygt 85 procent av fondkapitalet förvaltas av bankägda fondbolag där Nordea, SEB, SHB och Föreningssparbanken (Robur) dominerar.

Fondbolagen förfogar även över ett stort röstvärde, särskilt i stora företag. Anne-Marie Pålsson uppskattar att de svenska fonderna tillsammans i februari i år hade mer än 5 procent av röstvärde i åtta av tio av storföretagen med ett börsvärde som överstiger 20 miljarder kronor, 58 procent av röstvärde i de medelstora och 27 procent i de mindre företagen.

Det finns alltså anledning att fundera över vad det indirekta ägandet betyder för kontrollen och styrningen av svenska företag. Är fondbolagen bra ägare?

DET FINNS TVÅ OLIKA strategier för maktutövande. Valet står mellan *voice* och *exit*; antingen kan man göra sin röst hörd eller rösta med fötterna. Jag frågar Lars Milberg på Aktiespararna, som har arbetat länge med ägarfrågor och gått på hundratals bolagsstämmor, hur de institutionella ägarna agerar. Hans bedömning är att ägarna försvunnit de senaste 20 åren i den meningen



Blek kapitalist. Svenska folket har blivit aktieägare och har tjänat pengar på börsen, men det har fått litet inflytande över svenskt näringsliv.

Svensken är småsparare, inte kapitalist.

Foto: Dianna Sarto/Corbis/Scanpix

att de har valt att förhålla sig passiva, vilket har gett företagsledningarna makt på ägarnas bekostnad. Han tillägger lakoniskt att fonderna trots allt är bättre ägare än inga alls.

Flertalet av dem jag intervjuar, bland andra Leif Vindevåg, Joakim Stymne och Sten Westerberg, anser dock att fondbolagen är dåliga ägare. Tydligast formuleras kritiken av Anne-Marie Pålsson. Hon menar att de är olämpliga ägare, eftersom de inte har starka incitament att använda sin rösträtt. Enligt lag ska fondbolagen uteslutande agera i andelsägarnas (aktiefondspararnas) gemensamma intresse. Det innebär att ge dem så hög avkastning som möjligt på det kapital som de sätter in i fonder, men eftersom de är aktiebolag har de samtidigt krav på sig att ge sina ägare maximal vinst. Men den eventuella värdeökning som ägarutövandet medför ska tillfalla fondspararna. I första rummet står alltså knappast att vara aktiva ägare, och Anne-Marie Pålsson lägger en stor del av skulden för detta på lagstiftaren.

Och vem ska bära de kostnader

som det innebär att kontinuerligt delta i styrelsearbete, agera på stämmor etcetera i de företag som fonderna äger aktier i? Varken andelsägarna eller fondbolagens ägare bör från ren lönsamhetssynpunkt vilja det. Det är inte säkert att *voice* ger bättre avkastning än *exit* och det är svårt för fonderna att vältra över kostnaderna på andelsägarna genom höjda avgifter.

Ytterligare en aspekt är att det i överväldigande utsträckning är andra människors pengar som placeras i olika värdepapper, och det finns skäl att fråga hur det påverkar förvaltarens beteende som ägare. De allra flesta fondbolag väljer att inte sitta med i företagets styrelser, eftersom de behöver kunna flytta kapitalet snabbt, exempelvis om många andelsägare vill ta ut sina pengar.

FONDBOLAGENS FÖRENING'S vd, Pia Nilsson, hävdar emellertid att fonderna har blivit mycket bättre under de senaste fem åren. Marianne Nilsson, som är tillförordnad aktiechef med speciellt

ansvar för ägarfrågor på Robur, svarar självsäkert ja på frågan om fondbolagen är bra ägare, dock med en brasklapp:

– Vi fungerar bra utifrån de förutsättningar vi har som ägare, och vi har svårt att fungera som huvudägare.

Hon hävdar att andelsägarna har gett fondbolagen ett uppdrag att förvalta deras pengar och att det ingår att ta ett ägaransvar. Hon framställer ägarfunktionen som en konkurrensfördel, att den lockar kunder, men medger samtidigt att det främsta skälet att välja en viss fond för de allra flesta är att de tror att den ska ge den bästa avkastningen. Ägaransvaret är underordnat avkastningskravet. Robur tillhör landets största enskilda aktieägare och har aktier i mer än 100 företag. Marianne Nilsson säger att de är aktiva i de bolag där Robur tillhör de tre till fem största ägarna, vilket betyder omkring 60 bolag. De sitter inte med i något av företagens styrelser, men medverkar i diskussionerna om vilka ledamöterna bör vara i ett femtiotal företag.

Enligt Pia Nilssons bedömning är det endast mellan fem och tio av de större fondbolagen som deltar i nomineringskommittéernas arbete; resten gör bedömningen att de är för små för att bära de kostnader som är behäftade med det. Det finns alltså en fripassagerarproblematik; mindre aktörer kan leva på större ägares kontroll och hoppas på att dessa förvaltar sin ägandemakt på ett fördelaktigt vis. Detta kan vara en delförklaring till att fonderna faktiskt har blivit mer aktiva. De har blivit så stora i sig själva att de inte längre lika lätt kan åka snålskjuts. Följaktligen tvingas de i praktiken att vara med och styra.

– Vem ska annars göra det? frågar Marianne Nilsson retoriskt.

Fondbolagen argumenterar vidare att ett aktivt ägande ger en mer avkastning till andelsägarna, genom att företagen går bättre än de hade gjort utan deras ägarkontroll. Aktiespararnas Lars Milberg ställer sig bakom detta resonemang och hänvisar till en undersökning, utförd av konsultföretaget McKinsey, som visat att ägaraktivitet ger ökad avkastning.

Den allt intensivare diskussionen om *corporate governance* har förstärkt uppmärksamheten på hur bland andra fondbolagen fungerar som ägare. Om de fallerar och företag går märkbart sämre, och därmed den inhemska ekonomin, kan spararnas vilja att placera pengar hos dem minska. Ett svag ägarprestation skulle alltså ge dem dåligt rykte.

Det är upp till fondbolaget vilken balans det vill skapa mellan förvaltare och dem som sysslar med aktivt ägande, menar Pia Nilsson, men hon tillstår att det finns en övervikt

för förvaltning i dag, vilket också bekräftas för Marianne Nilssons redogörelse av Roburs fördelning. Det är påfallande få på bolaget som ägnar sig åt ägarstyrning.

ANNE-MARIE PÅLSSON framhäver att andelsägarna i Sverige har en internationellt sett unikt svag position och kallar dem för rösträttslösa aktieägare. Som enskilda personer har andelsägarna noll och inget inflytande och de har inte längre någon lagstadgad rätt att utse representanter i fondbolagens styrelser, som sitter på rösträtten för deras aktier. De har ingen direkt möjlighet att påverka fondbolagens agerande i ägarfrågor, det finns inget naturligt publikt forum för diskussion om hur varje enskild fond ska agera. Detta torde minska deras intresse att följa besluten på stämorna när det gäller exempelvis tillsättandet av styrelser.

Spararna har också negativa incitament att rösta med fötterna, eftersom byte av fond är behäftat med reavinstskatt. Detta vet fondbolagen och de behöver därför inte ta stor hänsyn till vad andelsägarna tycker. När jag redovisar denna kritik för Pia Nilsson svarar hon att den rekommendation om fondbolagens ägarutövande, som Fondbolagens förenings styrelse antog i februari i år, har fått önskad effekt; fondbolagen upprättar ägarpolicies för att öka möjligheterna för utomstående att granska deras agerande. Anne-Marie Pålsson däremot karakteriserar rekommendationen som en paperstiger.

MEN BÖR VI EGENTLIGEN kräva av fondbolagen att de är aktiva ägare? En kärnfråga är om det är rimligt att avkräva ägare och företag något annat än vinstmaximering, som ska leda fram till ett så gott resursutnyttjande som möjligt.

Enligt en undersökning som Fondbolagens förening lät utföra år 2000 tycker två tredjedelar av fondspararna att det är bra att fondförvaltaren tar tillvara deras intressen på bolagsstämmor, men bara 35 procent uppger att de är intresserade av att få information om hur fondbolaget har röstat; 60 procent är det inte. Och vilket är egentligen andelsägarnas intresse och hur tar man reda på deras preferenser? Det finns inte längre några andelsägarstämmor som på allemansfondernas tid – bara en bråkdel dök upp på dem.

Det är svårt att hävda att andelsägarnas huvudintresse är något annat än att få så god avkastning som möjligt på sitt insatta kapital. Deras intresse av bra corporate governance blir tydligt först om man beaktar att de även är invånare i Sverige, och i den egenskap kan tänkas ha synpunkter på hur företag som de berörs av här utvecklas.

Näringslivets välmående avgör hela samhällets välbefinnande.

MEN VILKA ÄR DET då som styr? Det tomrum som institutionerna har lämnat har berett utrymme för ett litet antal gamla ägare att fortsätta styra över de storföretag, som vi är så beroende av. Detta har föranlett en diskussion om A- och B-aktiernas differentierade rösträtts vara eller icke-vara. Den demokratiinspirerade principen om en aktie, en röst är attraktiv, men en jämbördig konkurrent är den fria avtalsrätten. Även om gamla avtal har givit några få ägare oproportionerligt stort inflytande, så är det svårt att i efterhand bryta dem.

Ett argument för att bevara dagens ordning är att grundare kan behålla makten över sitt företag, men ändå kan dra in nytt kapital. Ett annat argument är att det ger möjlighet att välja mellan att antingen äga en aktie kortsiktigt och hoppas på värdestegring eller att investera långsiktigt och utöva ägarmakt över ett bolag. Motargumentet är att den traditionella svenska modellen har lett till en osund maktkoncentration till ett fåtal gamla industrilister.

Handelsbanks- och Wallenbergfärens fullständigt dominerande maktställning i Ericsson är ett – om än speciellt – talande exempel på detta. De ägde vid årsskiftet tillsammans bara 8 procent av kapitalet, men förfogar över 80 procent av rösterna. Utländska ägare står för nästan 50 procent av kapitalet, men har bara 2 procent av rösterna.

Gamla maktkonstellationer eroderas ändå långsamt av internationell konkurrens och det allt större utländska ägandet på Stockholmsbörsen. En faktor som skulle kunna fördröja denna utveckling är att makt inte enbart kan mätas i röstandelar och att insiders har större förutsättningar att få sin vilja igenom än outsiders. Tredje AP-fondens vd Tomas Nicolin påpekar att en ansenlig del av ägarmakten också utövas genom informella kontakter och samtal ägare emellan.

– Dessutom kan en trovärdig och kompetent ägare med ett relativt litet antal röster få ett betydande inflytande, tillägger han.

Även nomineringskommittéer framställs ofta som ett viktigt forum för att få ett finger med i spelet, men de har inte funnits så länge. Idén importerades från Storbritannien 1993 av Aktiespararna, och den fick ett kyligt mottagande i början, berättar Lars Milberg.

Det är ovanligt att institutionella ägare agerar kraftfullt i offentlighetens ljus på bolagsstämmor. Lars Milberg säger att de gånger som fondbolagen har gått upp i talarstolen under de senaste 15 åren kan räknas på den ena handens fingrar. Men pensionsförvaltaren Tredje AP-fonden stod för ett undantag i maj då den på kapitalförvaltnings- och sparbolaget Skandias bolagsstämma sade nej till företagsledningens förslag om ett generöst optionsprogram. Den stillsamma Tomas Nicolin berättar att han i sin naivitet blev förvånad över allt rabalder som uppstod, men samtidigt slumpade

det sig så att frågan låg i tiden och därför fick stort genomslag genom en debattartikel i *Dagens Nyheter* och uttalanden på stämman. Trots en holmgång med både Skandias styrelse och företagsledning hävdar han att han efteråt främst

fått överväldigande positiv respons.

– Men det hindrar ju inte att det säkert har funnits kommentarer som jag inte fått, skratrar han till.

Ägarna kanske verkar i en artig kultur – eller hierarkisk struktur om man så vill? Man ska veta sin plats och inte sticka upp på fel ställen, det stör ju den gamla ordningen.

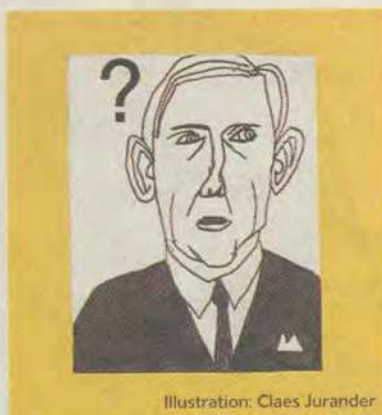


Illustration: Claes Jurander

...de gamla ägarna har fortfarande oproportionerligt stort inflytande över bjässarna i svenskt näringsliv, eftersom de nya ansiktslösa ägarna i praktiken har lämnat walk over.

GENOMLYSNING, bland annat genom ekonomijournalistik, spelar en viktig roll för att resurser ska användas på bästa vis. Fondbolagens förenings rekommendation ska just ses som en reaktion på den ökade uppmärksamheten kring ägarstyrning. Att dess medlemmar följer den beror inte på att de annars riskerar påföljder från föreningen, utan dåligt rykte. Även Marianne Nilsson tillstår att den senaste tidens internationella diskussion om Enron, förmånliga bonusprogram etcetera har påverkat alla ägare.

Den offentliga diskussionen i medierna leder till att fler får till-

gång till information, och ekonomijournalistikens expansion i takt med att det folkliga aktieägandet har ökat speglar en växande vetgirighet. Det har i sin tur bidragit till att människors värderingar har förändrats. 1978, samma år som skattefondsparandet infördes, var det bara 30 procent av svenska folket som ansåg att det är viktigt att uppmuntra företag. Under 80-talet förändrades attityderna i denna fråga dramatiskt: i mitten av decenniet ansåg tre fjärdedelar att det var viktigt. Joakim Stymne menar att fler i dag än för 25 år sedan inser att företag skapar mervärde och att idéklimatet förändrats dramatiskt. Leif Vindevåg pekar på att ekonomin inte längre betraktas som ett nollsummespel, där fördelning av resurserna utslutande står i fokus, utan som ett tillväxtspel där vi i stället uppmärksammar dynamiken.

Lars Milberg tror att det långsiktiga sparandet har lett till ökade kunskaper om aktier, men poängterar att det finns en risk för att vi kommer att få se en beklaglig motreaktion på grund av att så många har blivit "spekulerande förlorare", som har "spelat" på börsen under de senaste årens yra. Telia-utförsäljningen och PPM kom också olägligt. Många satte in mycket pengar på en gång och den offentliga debatten och hårda marknadsföringen kring dessa båda handelser bidrog till att riskerna med aktier underskattades.

VID EN SNABB ÖVERSYN har det skett mycket positivt under min relativt korta livstid: kapitalismen har fått ett erkännande och många fler svenskar äger aktier. Men vi äger inte mycket i aktier och ur detta kan man härleda en olycklig paradox: de gamla ägarna har fortfarande oproportionerligt stort inflytande över bjässarna i svenskt näringsliv, eftersom de nya ansiktslösa ägarna i praktiken har lämnat walk over. Är de som är inne i värmen verkligen bäst skickade att leda företagen in i framtiden? Det låga sparandet i Sverige medför också att få har ett eget tillräckligt stort startkapital för att bli sin egen och på det sättet få inflytande och lägga grunden för nya stora företag.

Den klassiska motsättningen mellan arbete och kapital må ha torpederats, men den starka enskilda kapitalisten har tråkigt nog ännu inte fått förfäste i Sverige.

Det finns tecken på att institutionerna som företräder oss ökar sin närvaro i nomineringskommittéer och aktivitet på bolagsstämmor, men resurserna och incitamenten saknas för att de ska fungera som tillräckligt bra ägare. Och som Lars Milberg konstaterar:

– Marknaden är en funktion av reglerna, inte tvärtom.

Endast i tomrummet kan tron ta plats

Jaget måste abdikera. Personen betraktades av **Simone Weil** som ett hinder för mötet med Gud. Kollektivet var för henne en form av avgudadyrkan. Det var genom en radikal samhällsfilosofi som hon nådde fram till sitt religiösa tänkande vars nyckelord är "avskapelse" – det att avsäga sig sitt jag.

KATE LARSON

Doktorand i teoretisk filosofi vid Uppsala universitet

DEN AVGRUNSDJUPA skillnaden mellan fantasi och verklighet är brännpunkten i den franska filosofen Simone Weils tänkande. Verklighet äger rum i de ytterst sällsynta ögonblick då jämvikt råder mellan människor. Där finns andrum. Där kan vi nå utanför oss själva, mötas, och förstå vår plats i universum.

Simone Weil (1909–1943) är en tänkare som i sitt eftermäle snarare har betraktats som en katolskt orienterad mystiker än som filosof. I baksidestexten till den svenska nyutgåvan av *Väntan på Gud* (Artos 1994) beskrivs hon som "en modern helgongestalt, en självutplåningens och den andliga högspänningens hjältinna". En sådan beskrivning har, vill jag påstå, i högre grad sin grund i Weils biografi än i hennes efterlämnade skrifter. Hon är känd för det egna kravet att omsätta och pröva sina tankar i praktik. Till exempel valde hon att under ett års tid tjänstgöra som fabriksarbeterska för att personligen erfara och undersöka detta nya villkor för människan i relation till begreppet "arbete". Hon ville med andra ord överbrygga klyftan mellan fantasi och verklighet, men i detta fall förblev avgrunden öppen ty hennes erfarenheter, skriver hon till en väninna, kräver ett nytt språk för att förmedlas.

Simone Weil dog av undernäring

i London 1943. Hennes död, som har uppfattats som viljemässig, en självsvält antingen helgonlik eller neurotisk, påskyndas av hennes beslut att dela sina landsmäns bristfälliga ransoneringsvillkor. Hon ville trots sin svaga hälsa inte uppbära några förmåner. Till sin vän och andlige inspiratör Fader Perrin skriver hon:

Jag har ett starkt inre behov, jag tror att jag vågar säga en kallelse att vara bland människor och olika omgivningar som en i mängden; att försvinna bland dem och liksom anta samma färg som de, åtminstone för så vitt inte samvetet bjuder motsatsen, för att få dem att visa sig sådana de verkligen är, utan maskering. Jag vill lära känna dem för att älska dem sådana de är.

Detta skriver hon i januari 1942 i samband med sitt beslut att inte inträda i kyrkan. Dopet skulle skilja henne från "den ändlösa olyckliga massan av icke-troende". I det hon skriver framskyntar också hennes sannings- och verklighetsiver; att inte älska människorna som de är, det vill säga att inte uppleva dem från en så jämlik position som möjligt, skulle göra hennes egen kärlek överklig.

Eftersom Weil under sin korta levnadstid upplevde två världskrig

stod för henne samhälleliga, både politiska och moraliska, spørsmål i förgrunden. Skillnaden mellan ett demagogiskt tal om nationer och folk och evangeliernas ord om kärleken till nästan blir för henne livsviktig. I sitt tänkande förenar hon rigorös filosofisk/begreppslig undersökning, socialt patos och andlig vision. Och trots att hon själv redogör för tre mystiska upplevelser av Kristi närvaro under året 1938, vilka kom att bli avgörande för liv och tänkande, är hennes attityd till kyrkan, till religionsfrågan i stort och definitionen av tro kritiskt prövande fram till slutet. Trots sitt engagemang i arbetarrörelsen, sitt under lång tid kommunistiskt färgade ideal och sin vilja att "uppgå i mängden" kom hon aldrig att ansluta sig partipolitiskt.

Weils kompromisslösa attityd till sig själv har ofta romantiserats och hennes tankegångar därför begränsats till det livsöde som var hennes. Den mest omfattande biografien över henne är skriven av Simone Pétrement (*Simone Weil*, 1973) som var studiekamrat med Weil. Om Weils sanningsiver skriver Pétrement:

En dag sade hon till mig apropå människor som inte lever i enlighet med sina principer: "Vad jag inte kan tåla, det är att man kompro-

missar." På den tiden gjorde hon ofta med handen en vågrät avklippande gest, som helt överensstämde med hennes omedgörlighet. Den gesten var ett hugg mellan högt och lågt: hon förkastade det låga.

Denna hägkomst utmynnar i Pétrements reflektion över sitt spontana försvar av Weil inför föräldrarnas skepsis (flickorna var 16 år vid tidpunkten i fråga):

Eftersom mina föräldrar inte var glada åt vänskapen med henne, då de ansåg henne vara kommunist, fick jag en dag för mig att säga till dem att hon var ett helgon och när jag senare tänkte över saken insåg jag att detta var sant.

WEIL SJÄLV STRÄVAR inte efter en helgonstatus och detta inte för att hon förnekar att sådana finns (några få) eller för att hon dömer sig själv hårt (missmod och dåligt självförtroende), utan för att tanke och personlighet enligt henne är två åtskilda ting. Den personlighetskult som dröjer vid Weil är ett sorgligt öde för en tänkare som ställde sig kritisk till själva begreppen "person" och "personlighet". Weil framhåller i stället det opersonliga hos människan, något "en liten del av hennes själ", "en svag möjlighet, som hos varje människa finns dold under det personliga, att nå över i det icke-personliga". Där möter framför allt ett ansvar för alla människor, och att värna denna möjlighet, som är lika med det goda hos människan. Det heliga och okränkbara är för Weil detta, människan som människa och såsom en del av mänskligheten därför anförtrödd och kapabel till medmänsklighet. Detta äger rum bortom personlighetens särdrag, bortom sociala och personliga skrankor.

Jag vill därför mena att originaliteten i Weils tänkande inte är per-



Smälter in i mängden. Simone Weil strävade efter att nå utanför sitt jag och möta sina medmänniskor i en icke-personlig jämvikt. Bilden är ett klassfoto från 1926.

son- och tidsbunden. Hennes ständigt kritiskt prövande analys av samtida och grundläggande villkor för människan förblir uppfordrande. Inte minst för att denna på ett ovanligt sätt skapar utrymme för det som går under benämningen andlighet. Denna sällsynta blandning av analys och vision har ofta förklarats med hänvisning till hennes gudstro, men grunddragen i tänkandet finns närvarande redan i ungdomen då hon växte upp i ett uttalat ateistiskt hem och själv uppfattade sig som ateist.

SIMONE WEIL VAR från tidig ålder engagerad. Simone Pétrement berättar om hennes från början kanske naiva men lidelsefulla stöd för de sämre lottade i samhället, vilket sedan tog sig uttryck i hennes politiska och fackliga arbete. När hon som ung flicka modstulett ser sig som mindervärdig sin äldre matematiskt begåvade bror Alain, får hon sin första insikt om ett värde bortom resultatet. Hon tänker sig att oavsett talang finns ett värde i själva uppmärksamheten, oavsett om denna rör en skoluppgift eller en i vidare mening mänsklig uppgift. "Saliga äro de saktmodiga", lyder som bekant ett bibelord. Simone Weil kommer att fokusera sådana dröjande, kontemplativa begrepp som uppmärksamhet, betraktande, avstånd och väntan. Inte bara talangen utan även den personligt färgade viljan och intresset skiljs från det begärda – sanningen. I *Personen och det heliga* skriver hon:

Om en pojke räknar ett tal och gör ett räknefel, bär felet hans person-

liga stämpel; går han däremot fullt riktigt tillväga finns ingenting av hans person med i operationen. Det fullkomliga är icke-personligt. Det personliga är den del av oss som är misstag, villfarelse och synd. Mystikernas hela strävan har alltid gått ut på att nå därhän, att det inte längre finns någon del av själen som säger "jag". Oändligt mycket farligare är ändå den del av själen som säger "vi".

Det går att förstå Simone Weils distinktion mellan personligt och opersonligt på flera plan. Å ena sidan utifrån hennes tidiga politiska engagemang som, i kontakten med marxistiska och anarkistiska ideologier, gör henne avståndstagande till kollektivet i sig. Hon ansluter sig till Platon och liknar kollektivet vid "det stora djuret". Människan kan lockas att störta sig i kollektivet och hennes person "drunknar" där. På så sätt kan kollektivet betraktas som Guds enda "ersatz", "ty det äger ett slags transcendens i förhållande till den mänskliga personligheten". Detta slags uppgivande av det personliga är dock enligt Weil bara en efteräppning av det icke-personligas helighet, kollektivet erbjuder avgudadyrkan i dess mest konkreta form.

Vid sidan av denna kritik av det sociala, som kan läsas i profan mening, skymtar i distinktionen mellan personligt och opersonligt

en mystisk tanke. Den illusion som Weil menar häftar vid jagbegreppet och "personen" påminner om tankar hos Mäster Eckehart, den medeltida mystiker, som skarpt åtskilde Gud från skapelsen. Han skilde till och med Gud från Gud, eftersom blotta namnet "Gud" för ned gudomen till det skapades nivå. På liknande sätt talar Weil i sitt senare religiöst färgade språkbruk om en sönderslitning mellan skaparen och skapelsen. Skapelsens fullständiga åtskillnad från Gud, dess frihet, är Guds kärlekshandling. Ett gensvar, möjligheten till en "återförening" kräver av människan en "avskapelse" (*decreation*), en jagets abdikering, att personen avsägar sig sitt jag, inte till förmån för ett "vi" utan för ett inter.

En kritisk hållning genomsyrar dock Weils tankar i bägge fallen. Det är viktigt att uppmärksamma att hennes desillusion inför det politiska livet inte främst kommer ur personligt erfaren besvikelse utan utgör frukten av hennes begreppsanalyser, till exempel av begreppet "revolution". Den pessimism hon ger uttryck för i sina samhällsanalyser försätter

hennes i konflikt med partitänkandets konformism. När hon mot slutet av trettio-talet når fram till en kristen tro motstår hon, på liknande grunder, frestelsen att bli en del av kyrkan, en del av ett andligt "vi". Hon följer i stället den kallelse som

är hennes: tänkandets. För Weil är tänkande lika med frihet.

Likställandet mellan frihet och tänkande hör samman med hennes distinktion mellan personligt och opersonligt och har sina rötter i hennes moralpsykologi.

SIMONE WEILS SYN på människan är krass och grundar sig i hennes uppfattning om hur människans handlande i världen avspeglar sig i hennes begreppskonstruktion (och vice versa). Weil menar att människans förhållande till sin omvärld uttömmande kan beskrivas i termer av medel och mål. Varje människa söker genomdriva sina projekt och varje annat projekt, varje annan människa, som ställer sig i vägen för detta är att betrakta som hinder. Eftersom människans målinriktade handlingsmönster enligt Weil även strukturerar våra begrepp kan hon skriva: "Likt en gas strävar själen att utfylla hela det rum som upplåtes för den." Det finns inga "luckor", inga utrymmen för reflektion i ett sådant "naturligt" förlopp. Weil väljer att beskriva det mänskliga psyket med hjälp av mekanistiska termer: det lyder under tyngdlagen.

Människans frihet förstås därför av Weil i negativa termer. Det vill säga i möjligheten att hejda eller ta avsteg från en naturlig eller automatisk rörelse. Frihet består i makten att säga nej och i makten att inte säga "jag". En jämvikt mellan människor – mellan jag och du – är beroende av samtycke. Ett nej innebär våld eller en ny utgångspunkt. Makten att säga nej är alltså en påminnelse om behovet av samtycke. Att inte säga "jag" är ett eget avsteg från,

**Inte bara
talangen utan
även den
personligt färgade
viljan och
intresset skiljs
från det begärda
– sanningen.**

och äger därför på sätt och vis redan rum utifrån, en position bortom en sådan ordning.

Detta bortom är vad jag läser in i de begrepp hon väljer för att beskriva undantagen från en näst intill deterministisk syn på människans handlande: det övernaturliga och nåden. Varje fördröjning, förskjutning av det givna förloppet är redan bortom detta, den gör all skillnad, även om den inte är synlig. Vår moraliska ansats består i skapandet och uthärdandet av ett tomrum som hejdar denna vår naturliga rörelse. Men givet valet av sådana termer som nåd och tomhet, föreslår Weils filosofi något annat än resignation?

Det finns två huvudbegrepp hos Weil som har metodologisk karaktär: *uppmärksamhet* och *läsning*. Till synes enkla de facto förmågheter hos människan, betraktandet och perspektivet, växer dessa begrepp hos Weil till att omfatta en diskussion av mänsklighetens vara och möjlighet.

Weil hindrades från att resignera i sina studier genom sin värdering av själva uppmärksamheten. Under de år hon är verksam som lärare i filosofi utgör uppmärksamhet en pedagogisk princip i undervisningen. En av hennes studenter, Anne Reynaud-Guérithault, minns att Weil inskräppte hos sina elever att de inte skulle försöka att förstå, att goda handlingar inte medvetet kan framkallas, att varken värde eller dygd kan förstås utifrån sådana viljemässiga kategorier. I en sen text om värdet av uppmärksamhet liknar hon viljan vid en muskelansträngning och det viljemässigt styrda sökandet vid "jaktiver" i motsats till uppmärksamhetens tålmodiga väntan. Beredskapen att ta emot "föremålet" är snarare än ett intresse en öppenhet, en viss tomhet:

Tanken skall i förhållande till de enskilda och redan formade tankarna vara som en man uppe på ett berg, vilken när han ser ut över landskapet framför sig, på en gång uppfattar en mängd av skogar och fält under sig utan att särskilt betrakta dem.

De tidigare kunskaperna har format den blick som vänds mot det nya föremålet men återverkar inte omedelbart på det. Ett möte äger rum, inte en kategorisering.

Uppmärksamhetens dröjande blick, ett seende betraktat som metod, är således både ett sätt att öva förnuftet, att nå ny kunskap och den väg som står människan till buds för att nå det opersonliga i själen. Förmågan att utan motiv betrakta och erkänna en främmande existens kan till och med sägas vara just detta, det heliga hos människan, uttrycket för mänsklighet.

Uppmärksamhet utgör spontana

ögonblick av tvekan eller paus och bjuder vägen för en annan, eller en ytterligare, utgångspunkt för en handling. Det rör sig alltså inte om en frihet att välja mellan olika handlingsalternativ utan frigörelsen från att vara bunden till blott en anledning att handla (eller inte handla).

Den starke är inte absolut stark, den svage inte absolut svag, men ingendera anar att så är. [...] Den starke kan gå sin väg fram i en motståndslös omgivning, och ingenting i människomaterien omkring honom är ägnat att framkalla det korta uppehåll mellan impuls och handling, där en tanke kommer in. Men där inget rum finns för tanke, där finns heller inget rum för rättfärdighet och klokhet.

Uppmärksamhetens framkallande av sådana "korta uppehåll" är former av självförglömmelse, av decentralisering. De innebär en frigörelse från vad hon kallar den perspektiviska illusionen: att varje människa uppfattar sig som medelpunkt. Kring henne "grupperar sig värdehierarkin" och eftersom vi automatiskt förbinder vara och värde rubbas på så sätt hela vår verklighetsuppfattning: "varat får allt mindre täthet, ju längre ifrån oss det är".

EN ANNAN FORMULERING AV VÅR bundenhet till perspektivet ger Weil med sitt begrepp om läsning (*lecture*). Hennes användning av uttrycket skall inte likställas med "tolkning" utan behandlar en mer primitiv reaktion hos "läsaren", förstådd som den enskilda människan ställd inför världen såsom den framträder för henne. Hon vill å ena sidan poängtera att vi kan erfara betydelser på samma sätt som konkreta sinnesförmimmelser. Till exempel kan ett dödsbud per brev ha samma omedelbara och fysiskt kännbara effekt som ett slag i magen. Å andra sidan leder diskussionen bortom denna kritik av skillnaden mellan subjektivt och objektivt. Hon skriver: "Det märkvärdiga är att det inte är sinnesförmimmelser och betydelser som är oss givna; det enda som är oss givet är det vi läser; vi ser inte bokstäverna."

Ingenting annat, således, än "läsning"; denna världens unika framträdande just nu. Läsningar kan naturligtvis modifieras; när, för att följa Weils exempel, den skugga jag trodde var skuggan av en man, en möjlig hotbild, i själva verket visar sig vara en trädstam, framträder en annan värld, vilken vi skulle välja att kalla sannare. Men utifrån vilka kriterier? frågar sig Weil. Det är just en annan värld. En annan läsning.

Simone Weil försöker här inte överbrygga ett kunskapsteoretiskt problem, hon vill konkretisera en etisk fråga. Denna rör samexistens,

förståelse och kommunikation och hur dessa emellanåt tycks fullkomligt kapsejsa då jag och du befinner oss och agerar utifrån två olika världar. Problemet är kanske olösligt men hon vill göra det läsbart. Hon vill inte endast hävda att det inte finns några värdenetrala begrepp, hon vill problematisera "synpunkten" – självklarheten i att perspektivets fysikaliska begränsning likställs med en moralisk utgångspunkt. När Weil använder sig av uttryck som "övernaturligt", "utanför" eller "bortom" världen, kan detta sålunda uppfattas som en analogi.

Genom att göra perspektivismens moraliska problem medvetet kan hon visa på möjligheten att uppmärksamma periferin snarare än centrum. En position "utanför världen" skulle då vara lika med att omfatta eller överblicka flera samtidiga läsningar. Det låter som en utopi men Weil skriver om denna möjlighet såsom den kommer till uttryck hos Homeros: "Så till exempel ligger i *Iliaden* segerns och nederlagets sluttande plan båda samtidigt uppenbara och förnimbara, vilket aldrig är fallet för en soldat som är upptagen av striden."

NAVET I WEILS tänkande är således friheten eller frigörelsen. På handlingens plan rör sig en frigörelse om ett ögonblick av tvekan som lämnar utrymme för reflektion. I strikt filosofisk mening innebär frihet att begrunda värdebegreppet. För att detta skall bli möjligt måste en frigörelse från "synpunkten", de redan omfattade värdena, äga rum, något som Weil menar är näst intill omöjligt, eftersom detta av tanken kräver en tomhet. Det högsta goda som skulle strukturera en "objektiv" värdehierarki måste alltså beskrivas som "bortom världen". Det goda uppfattas då som anonymt, opersonligt och därför universellt. Hon kan därför likna det goda vid Gud och Gud vid "uppmärksamhet utan distraktion".

För att förstå denna bild av det goda som utanför eller bortom denna värld kan vi se närmare på Weils förståelse av medmänsklighet. Denna har, som tidigare nämnts, sin grund i ett avsteg från det egna jaget – i en paus i jagets naturliga och automatiska utfällning. Kärlek är det bara tal om när den andres frihet, dennes verklighet älskas reservationslöst. Det vill säga kärlek är att älska den fullständigt främmande verklighet den andre utgör. Exemplet Weil ger hämtar hon från evangelierna:

Det är sant att man skall älska sin nästa, men i det exempel Kristus ger, är vår nästa en naken och blödande varelse, om vilken man ingenting vet och som ligger medvetlös vid vägen. Det är fråga om en helt anonym kärlek, anonym och därför helt universell.

Att på detta sätt älska det främmande såsom främmande och ändå som vår nästa kräver i bildlig mening en avskapelse, en skapande uppmärksamhet som lämnar utrymme för den andres verklighet. Skapande, eftersom här tomhet på jagets nivå är lika med fullhet på verklighetens nivå.

Varje människa behöver värme och tystnad, skriver Weil. Det måste finnas ett visst utrymme kring människan för att hon, som Weil säger, skall kunna odla förmågan till ensamhet, tystnad och koncentration. Där kan hon tänka. Men finns där ingen värme är ensamheten lika med övergivenhet och människans drivs till att uppgå i kollektivet.

Enligt min mening är det denna redan tidigt formulerade syn på värdet av tomrummet, om än bara yttrad som en paus, en tvekan, som lämnar utrymme för Weils religiösa tro. I enlighet med sin egen tankegång tillät hon och uthärdade ett tomrum i vilket sedan en tro, nåden, kunde ta plats. Märkligt som det må synas är det Weils samhällsorienterade filosofi som banar väg för ett religiöst tänkande. Hennes koncentration på frihetsfrågan är således vad som leder henne till Gud. Den yttersta friheten är Gud, inte filosofernas Gud och den rena fria spekulationen, utan den levande Guden och dennes absoluta kärlekskrav. I mötet med det senare föds dock ingen doktrin, varken katolsk eller filosofisk. Simone Weil har istället efterlämnat en ständigt frågande röst. Många av hennes tankar bär påståendets form, men i sin fortgående precisering och utveckling framstår övertygelsen om frågornas angelägenhet starkare än de eventuella slutsatser som presenteras. ■

Simone Weil på svenska

Fyra titlar finns, samtliga utgivna på nytt, 1994: *Tyngden och nåden* översatt och med inledning av Margit Abenius

Att slå rot i översättning av Gunnel Vallquist
Personen och det heliga: essäer och brev i urval och med inledning av Margit Abenius
Väntan på Gud i översättning av Karin Stolpe

Uppmärksamhet
utgör spontana
ögonblick av
tvekan eller paus
och bjuder vägen
för en annan,
eller en ytterligare,
utgångspunkt för
en handling.



Nyheterna är stapelvara med tittaren som kund

RESEARCH/ Staplade nyheter. På CNN får vi de senaste världsnyheterna, börskurserna, intervjuerna och sportresultaten. Samtidigt. Men ingenting säger att vi för den skull förstår mer. Staplingen sätter eftertanken ur spel.

THOMAS HYLLAND ERIKSEN

Professor i socialantropologi Översättning: Karin Olsson

UNDER EN PROMENAD i Amsterdam för några år sedan lade jag märke till en cyklande man med pipa i munnen och paraply i höger hand. Den vänstra höll i både cykelstyret och ett koppel till en hund som joggade bredvid cykeln. Det finns ingen anledning att beskylla mannen för att ha varit ett offer för informationssamhällets hektiska tempo; pipan, ett typiskt långsamt njutningsmedel, pekade på motsatsen. Ändå kan han fungera utmärkt som en illustration till den vanliga gaste av de frestelser samtiden utsätter oss för, nämligen *staplande*.

För omkring hundra år sedan började cornflakes ersätta gröten som frukost för amerikanska skolbarn. Flingor har en fördel framför gröten: de går fortare att laga till. Förändringen hänger alltså ihop med acceleration. En tidningsartikel hävdade emellertid nyligen att amerikanska barn inte längre äter frukostflingor – det tar för lång tid.

Den fråga som inställer sig är vad de då gör i stället. Går de hungriga till skolan? Om detta sade artikeln ingenting, och den var i så måtto typisk för dagens massmedier: de erbjuder i värsta fall bara ingresser och ingen förståelse. Jag skulle gissa att alternativet till flingor är mat som enkelt kan staplas med andra aktiviteter, till exempel en bagel som barnen kan glufsa i sig när de springer till skolbussen.

Ett tredje exempel på staplande har att göra med förändrade medievänor. En av de få typer av medie- och informationskonsumtion som haft en svag global tillbakagång de

sista tjugo åren är biobesök. Orsaken är att allt fler får tillgång till videoapparater, både i rika och fattiga länder. Det råder inget tvivel om att film är bäst på bio. Varför är det ändå så att miljontals människor föredrar att se de flesta filmer på video? En del menar att video gör dem "mer flexibla", eftersom de kan se filmen när de vill. Men man skulle lika gärna kunna säga att video gör dem *mindre* flexibla, åtminstone vad tiden beträffar. För videofilmen fyller ett mellanrum som annars skulle ha varit tomt och som kunde ha använts till vad som helst.

En annan, mer intressant förklaring går ut på att tittandet på en film är lättare att stapla samman med andra aktiviteter när man ser filmen på video än när man går på bio. Man kan bläddra igenom en tidning samtidigt som man ser filmen, ta en cigarett, gå ut i köket och hämta något att dricka; man kan fortlöpande kommentera filmen tillsammans med sina vänner, titta ut genom fönstret, och om man bor i Skandinavien kan man till och med i de flesta fall lyssna på musik samtidigt som man ser filmen. Eftersom de flesta filmer har undertexter, kan man sätta ner ljudet på tv:n och vrida upp ljudet på stereoanläggningen.

Detta exempel nämnde jag för en musiker som delade min oro över att den långsamma, sammanhängande

tiden håller på att bli en knapp resurs för många människor, inte minst för många som annars skulle ha använt mera långsam tid till att lyssna på musik. Jag tillade att beskrivningen var en smula överdriven, men att den var avsedd att med sin tillspetsade form rikta sökarljuset mot en tendens. "Fast jag tvivlar på att det finns några som är så fördärvade att de lyssnar på musik samtidigt som de ser en film på video", anmärkte jag, varpå han utbrast: "Men det gjorde jag faktiskt i går!" Det var en film som han gärna ville se och en cd som han måste lyssna igenom därför att artisten skulle ringa honom samma kväll för att höra vad han tyckte.

**Att detta inte
fungerar i
praktiken är en
annan sak.
Ju mer tid man
sparar, desto
mindre har
man kvar.**

DE FLESTA AV OSS känner igen staplandet från våra egna liv. När jag kommer till mitt arbete händer det inte så sällan att jag köper en kopp kaffe och en tidning i cafeterian och går upp för trappan till mitt arbetsrum medan jag dricker kaffe och läser i tidningen. När telefonen ringer på kontoret medan jag läser e-post eller en webbsida är det inte ovanligt att jag fortsätter att läsa på skärmen medan jag talar i telefon.

Under ögonblickets tyranni, ett kulturellt tillstånd som jag har beskrivit i en bok med den titeln (*Nya Doxa*, 2001, översättning Hans Dalén), är det ett överflöd av

aktiviteter, möjligheter och inte minst information via medierna som alltmer aggressivt tränger sig på oss medborgare. För var dag som går skickas det mer e-post, etableras nya webbplatser, folk reser till fler länder och byter både jobb och partner oftare än förr. Livsrytmen accelererar.

För avsändare av information råder kronisk knapphet på andras uppmärksamhet. Det är många som konkurrerar om att få fylla de lediga mellanrummen i målgruppens liv. För mottagare av information är kanske den största knapphetsresursen frihet från information. Därmed kan det se ut som om vad som erbjuds är motsatsen till vad som efterfrågas.

Så är det inte i verkligheten. Där emot ligger det i båda parter intresse att pressa ihop informationen i så små paket som möjligt. Avsändarna vet att det är lättare att lägga beslag på en minut än på en timme av mottagarens tid. Mottagarna tänker att de kommer att spara tid om de snabbt och effektivt skaffar sig den information de behöver. Då kan de använda den frigjorda tiden till något annat. Att detta inte fungerar i praktiken är en annan sak. Ju mer tid man sparar, desto mindre har man kvar.

För att utnyttja tiden optimalt använder både avsändare och mottagare två nära besläktade strategier: komprimerande och staplande. Komprimerande pressar samman tiden. Så som cornflakes ersatte gröten har cigarettens stor utsträckning ersatt pipan och cigarren, en semesterresa behöver inte längre ta mer än en långhelg, elektroniska brev konkurrerar ut cellulosabrevet. Nyheter på mobiltelefon måste sägas vara ett av de mest extrema uttrycken för komprimerande. Det ser ut att vara omöjligt att använda sådana nyheter till att förstå något över huvud taget, men i gengäld uppdateras de varje halvtimme.

Staplande innebär, som redan nämnts, att man gör flera saker samtidigt. I förening med komprimerande kan tekniken ge en illusion av extremt hög effektivitet. Man klarar till exempel av att skriva femtio elek-

troniska brev under loppet av en arbetsdag, parallellt med att man läser tidningen, talar i telefon och skannar en binge dokument. Illusionen bryts bara av insikten om att den skenbara effektiviteten maskerar ett ytligt och dåligt arbete som inte leder någonstans, samt att man aldrig kommer att kunna ta ut den tid man har "sparat", såsom man kan ta ut pengar man sparar.

DET KAN DISKUTERAS hur långt tv:n speglar vår tid, men den är utan tvivel en perfekt arena för studier av både staplande och komprimerande. Det senare har varit tilltagande sedan tv:s barndom. Inslagen är kortare, dialogerna knappare, reklaminslagen snabbare. När CNN lanserade sitt program *Headline News* i början av 1980-talet var formen en sensation: En ung dam eller man läste upp rubriker i kul-sprutefart medan det rädde full aktivitet i redaktionsrummet bakom uppläsaren. I dag har många tv-kanaler övertagit denna del av CNN:s form, men kanalen är fortsatt radikal och kanske trendsättande. Det råder exempelvis knappast tvivel om att den populära tabloid-tidningen *USA Today* i det närmaste kan betraktas som en pappersversion av CNN.

Det uppjagade tempot i populära tv-program, från pratshow och såpor till komediserier och nyheter, är välkänt och skall därför inte göras till någon huvudsak här. Mer intressant är att se närmare på staplandet som effekt i tv. Denna sida av tv-samhället är både mindre studerad och mindre självklar än komprimerandet.

En typisk form av staplande är zappande mellan kanaler. En driven zappare kan lätt följa med i två eller flera program samtidigt. Att detta förekommer råder inget tvivel om, men det är mindre känt hur utbrett det är. En annan form av staplande, som kanske upplevs som mindre hektisk, inträffar om man använder "bild i bild"-funktionen som många nyare tv-apparater är utrustade med. Då kan man följa två program samtidigt utan att skifta mellan kanalerna.

I båda dessa exempel är staplandet initierat av användarna. Det är tittaren som väljer att stapla sin konsumtion för att få ut mesta möjliga av sin knappa tid. Men staplande som effektmedel är inte okänt hos producenterna av film och tv. Ofta framstår det som ett tilläggsvärde eller som ett försök till omedveten påverkan, till exempel vid produkt-placering. Men staplandet kan också bidra till att ge en informations-mättad, några skulle säga överfylld, bild där det händer så mycket på samma gång att tittaren varken frestas att byta kanal eller trycka på "bild-i-bild"-knappen.



CNN talar i mun på sig själv. Det är svårt att hänga med i CNN:s nyhetssändningar. Nyhetsuppläsaren talar i blixtnabbt tempo samtidigt som textnyheterna rullar fram över skärmen och nyckeltalen från Wall Street blinkande ber om uppmärksamhet.

Foto: Peter Elmlund

I AUGUSTI OCH september 2002 följde jag nyhetssändningarna i fyra tv-kanaler. Urvalet styrdes av begränsningarna i mitt kabel-tv-abonnemang. Hade det varit möjligt att lägga till exempelvis Deutsche Welle och Rai Uno skulle materialet säkert ha blivit mer varierat, men troligen utan att de viktigaste slutsatserna hade blivit annorlunda.

Urvalet består av CNN, BBC World, SVT 1 och svenska TV 4. De fyra kanalerna har olika ändamål och målgrupper, och presenterar således också vitt skilda nyhetskoncept. CNN och BBC World är rena nyhetskanaler som sänder nyheter varje timme och som fyller resten av sändningstiden med nyhetsliknande program. Den allmännyttiga tv-kanalen SVT 1 har fyra dagliga nyhetssändningar med en längd av mellan tio minuter och en halvtimme, medan privata TV 4 har tre nationella och två lokala nyhetssändningar.

En innehållsanalys kunde naturligtvis ha varit intressant. Inte minst kunde en jämförelse mellan BBC:s och CNN:s täckning av "kriget mot terrorismen" och relationen mellan västvärlden och Irak ha kastat intressant ljus över USA:s globala roll och tänkbara inramningar av den, men det är alltså inte poängen här. Vi skall också bortse från olikheterna i prioriteringar mellan SVT 1 och TV 4, och i stället jämföra graden av staplande och komprimerande i nyhetsförmedlingen mellan de båda kanalerna.

Låt oss ta de svenska kanalerna först. SVT 1:s längsta nyhetssänd-

ning varar en hel halvtimme, medan inget av TV 4:s nyhetsprogram varar längre än en kvart. Detta gör det i utgångsläget mer angeläget för TV 4 att komprimera sina nyheter, men intrycket är ändå att de två kanalerna är nästan likvärdiga i det avseendet. En typisk 30-minuters Rapportsändning innehåller cirka 20 nyheter med en varaktighet av mellan en halv minut (typ nyhetstelegram) och fem minuter (typ Jan Stenbecks död i slutet av augusti eller regeringskrisen i slutet av september), medan TV 4:s kortare sändningar innehåller färre nyheter. Bägge inleder och avslutar sändningarna med att nämna kvällens viktigaste nyheter. Självfallet varierar vinklingarna: När Stenbeck gick bort intervjuade SVT 1 flera personer ur etablissemangen och använde längre tid till varje inslag än TV 4, som för sin del åstadkom ett långt men hektiskt collage över "mediemogulens" liv. TV 4 är mer svenskt och mer orienterat mot kriminalnyheter än SVT 1. Ändå ger inte mitt begränsade material någon grund för att hävda att kanalens nyhetssändningar är mer accelererade eller mer staplade än den statliga kanalens. Konceptet är det klassiska: nyhetssammanfattning, reportage, nyhetsuppläsare, reportage, samtal i studion, nyhetsuppläsare, sport, väder, nyhetssammanfattning. Det finns få störande element, få distraktioner. När nyhetsuppläsaren är aktiv händer det sällan något annat i rutan. Den kommersiella TV 4 överraskar också ibland, som den 19 augusti, då de hade ett långt repor-

tage om insulin och diabetes. Om detta är god nyhetsjournalistik är jag osäker på, men det är inte staplande och komprimerande.

Ett påfallande drag hos både TV 4 och SVT 1 är den växlande hastigheten i inslagen. Tempoväxlingarna är särskilt märkbara i det halvtimslånga Rapport, som sänds tidigt på kvällen. Måndag 30 september 2002 börjar sändningen med att uppläsaren raskt nämner fyra huvudnyheter – den möjliga misstroenderöstningen mot Persson, ett svenskt medicinskt genombrott med livmodertransplantation, ett aidsprojekt bland barn i Thailand och nedgången på börsen. Den första huvudnyheten, alltså regeringskrisen i Sverige, täcks med ett inslag på tre, fyra minuter, där sju personer intervjuas (Persson två gånger), sammanbundet av korta kommentarer från reportern. Inslaget är extremt komprimerat och jäkrat. Nästa inslag är ett lätt humoristiskt reportage om id-fotografering av riksdagsledamöter, medan reportagen om livmodertransplantation och om aids i Thailand har en långsam, berättande rytm som bryter av mot resten av sändningen. Det medicinska reportaget redogör för både teknologin och argumenten för och emot att ta den i bruk och ger tittaren en äkta känsla av att bli informerad. Reportaget från Thailand är uppbyggt som ett dokumentärprogram i miniatyr, där intervjuer med barn och vuxna växlar med bilder av det dagliga livet. Resten av sändningen håller i stort sett ett högt tempo; börsnedgången och krisen i Ericsson, det

serbiska valet och EU:s hantering av USA:s inställning till internationella domstolar avhandlas raskt och effektivt. Sändningens allra sista reportage, om det möjliga totalförbudet mot torskfiske, är däremot både långsamt och pittoreskt och rikt på sol. Kort sagt: rytmen skiftar hela tiden, det är som om Sveriges ledande tv-nyhetsprogram inte bestämt sig för om det skall erbjuda fragment eller sammanhang.

CNN OCH BBC WORLD konkurrerar om att ha världens mest sedda och därför mest inflytelserika nyhetssändningar. I den bemärkelsen tävlar de på en annan bana än SVT och TV 4. Båda har stramare, tätare nyhetssändningar än de svenska kanalerna, med omfattande inslag av både experter i studion och korrespondenter i avlägsna trakter, som står framför kameran och redogör för den lokala situationen. De rena reportagen är hårt nedredigerade i båda kanalerna. Båda prioriterar högt att vara först ut med en nyhet. En augustikväll var det ett ryskt bostadskvarter som kollapsade på grund av en bomb. Båda kanalerna kunde visa videofilm från olycksplatsen mindre än en timme efter händelsen, och bröt in i det program som för tillfället sändes för att kunna göra just detta.

BBC:s nyhetssändning varar omkring 20 minuter, inklusive sport och väder. Sändningen bryts dock upp av flera element som ger intryck av hög hastighet och liten tid. De viktigaste nyheterna radas upp först och sist i sändningen, som också splittras av en kort sekvens av egenreklam som delar in programmet i nyheter och bakgrund. Därutöver ges fortloppande sammanfattningar och rubriker. Av och till kommer skriftliga sammandrag av nyheterna rullande över skärmen, men sällan samtidigt som journalisten talar. Det är bara två former av staplande som regelmässigt används av BBC World: en kort sammanfattning, närmast en ingress, placeras i en textruta i förgrunden till vänster om journalisten. Därmed presenteras samma nyhet både skriftligt och muntligt. Vidare förekommer det att skärmen delas i två (*split screen*), speciellt när en journalist i studion intervjuar en korrespondent i ett krisområde. Inget av dessa verktygsmedel kan emellertid sägas vara något genuint staplande, eftersom det inte är flera olika saker som sägs samtidigt. Det närmaste de kommer är nog väderpresentationen. Nyheter om väder och vind kompletteras nämligen både med en fotogenisk kvinna och med musik. Varken damen eller musiken har något att göra med väder, eller för den delen med varandra.

Ändå ger BBC, genom den komprimerade, uppjagade formen och de

många inslagen utan inbördes sammanhang, ett staplat intryck. Det längsta temat måndagen den 30 september har samlingstiteln "Iraqi tension", och här sammanfattas utvecklingen det senaste dygnet – förhandlingar om vapeninspektörer, problemet med tillträde till Saddams palats, USA:s brist på tålmod, förhandlarnas nyktra konstaterande att mötet har varit "businesslike" – i textrutorna nere till vänster, som skiftar oftare än en gång i minuten. Så kommer det inslag om kuppförslöket och oroligheterna i Elfenbenskusten, den fortsatta nedgången på börserna, ett misslyckat försök till mistroendeförklaring mot Blair på labourmötet i Blackpool, lite sport och lite väder, förutom ytterligare något halvdussin nyheter.

DET UTAN JÄMFÖRELSE mest staplade nyhetskonceptet är ändå CNN:s. Att följa med i allt som händer i en CNN-sändning är lika svårt som att uppfatta allt som händer i en musikvideo på MTV. Medan nyhetsuppläsaren läser nyheter i blixtnabbt tempo (märkbart snabbare än BBC:s uppläsare) rullar en textremsa med korta nyheter av alla slag längst ned på skärmen. Den kallas "newsbar" om det är vanliga nyheter, "sportsbar" om det är amerikanska sportresultat. Samtidigt blinkar nyckeltalen från Wall Street, effektivt förkortade så att de blir meningslösa för alla som de inte är avsedda för, till höger på skärmen med en omloppshastighet av ungefär sex sekunder. Som om inte detta vore nog återges också korta sammandrag av nyheterna till vänster om uppläsaren. Uppdelning av skärmytan är för övrigt långt vanligare på CNN än på BBC, oavsett om det är en journalist i studion som intervjuar en annan som är ute på uppdrag eller en nyhetsuppläsare som kompletteras med rörliga bilder i bakgrunden.

CNN:s sändningar är på alla sätt snabbare än BBC:s. Reportagen är genomgående kortare, nyheterna läses fortare, och oavsett om det handlar om Tjetjenien, Zimbabwe, Irak eller WorldCom går det undan. Plötsligt dyker vinjetten "Insight" upp på en ledig plats på skärmen och därmed har programmet övergått till bakgrundsmaterial. Men medan en expert till exempel redogör för européers syn på den amerikanska aggressionen mot Irak, rullar nyheterna ohejdbart fram i nederkanten, börssiffrorna blinkar till höger och korta sammandrag dyker upp till vänster.

Tittarupplevelsen för den som

försöker uppfatta det som händer på CNN kan vara ungefär den här: Nyhetsuppläsaren refererar Hans Blix syn på möjligheterna att samarbeta med irakiska myndigheter, samtidigt som texten "Japanska PM Kozumi möblerar om sitt kabinett trots allt" rullar förbi nederst på skärmen, medan det står "Hang Seng 222.75" och efter ett ögonblick "BSF Sentex 45.90" till höger. Ett ögonblick senare skiftar fokus till situationen i Elfenbenskusten, och nu sitter CNN:s journalist till vänster på skärmen medan den ivorianiske ambassadören i Washington befinner sig till höger. Längst ned står det "Tyco shares down 1% * Tournament agencies say 8th rugby finals will be played at Lansdowne Road, Dublin" – och så flyttar man blicken någon centimeter för att upplysas om att "S&P 500 10.64 – Mexico 50.17", varpå man flyttar blicken igen för att höra hur ambassadören bedömer situationen, vilket han gör så omständligt att han flera

gänger avbryts av en otålig journalist; vi tror att han säger att upprorsmännens vapen inte härrör från landets eget försvar, men är inte alldeles säkra på det. Det finns så mycket annat att följa med i.

Sändningarna både från CNN och BBC har en starkare prägel av collage än de svenska,

som på det hela taget framstår som lugnare och långsammare (även TV 4:s!). På CNN och BBC upprepas nyheterna flera gånger under tiden, först som rubrik, sedan med fördjupning, i nyhetssammandraget efter reklampausen och i slutet av sändningen. Det ger ingenting att fästa vare sig blicken eller tanken vid. De presenterar en fragmenterad värld av kaos och katastrofer – tittaren får dessutom intrycket att många av katastroferna inträffar flera gånger under loppet av tjugo minuter – och överlåter åt andra, mer kumulativa, långsamma och linjära medier att berätta själva historien.

TROTS DET FINNS väsentliga skillnader mellan CNN och BBC, och här syftar jag inte på att den brittiska kanalen framstår som mer balanserad innehållsmässigt, något som likväl är ett faktum. BBC har bevarat sin karaktär av folkbildare, där man betraktar det som en dygd att säga en sak i taget, medan CNN talar i mun på sig själv dygnet runt. Konceptet är i sig självt så staplat och fragmenterat att man blir rastlös av att titta på det. Man får lust att göra något annat samtidigt. Som att gå ut i köket och hämta något att dricka, eller kanske putsa tändarna framför skärmen medan man väntar på

väderprognosen ... eller kanske vrida ner ljudet på tv-apparaten och sätta på en cd. Huvudrubrikerna kommer ju i alla fall skriftligt på två ställen: på den rullande "newsbar" längst ner och som ingress/teaser till vänster om nyhetsuppläsaren. Så kan man i egenskap av nyhetskonsument känna att man är i nivå med CNN, åtminstone i fråga om effektivitet.

I samband med ettårsminnet av 11 september skrev författaren Jan Kjärstad en längre essä i *Aftenposten* där han bekände sina problem med att förstå evenemanget. Han drunknade i information om terrorattacken och dess konsekvenser, men inte någonstans fann han en sammanhängande, meningsfull berättelse om vare sig al-Qaida eller Bush II. En av dem som svarade Kjärstad påpekade att världen faktiskt inte hänger ihop och att jakten på de stora sammanhangen är uttryck för en naiv, romantisk dröm. Betyder detta att CNN:s flimrande, prioriteringsfria, eviga ström av "global news" ger en exakt bild av tillståndet i världen?

Svaret är nej, av minst tre skäl. För det första finns det inga händelser som har mening i sig själva. Det är bara genom sin kontext som de blir förståeliga, och det krävs både långsam tid och koncentration för att åskådliggöra kontexten. För det andra förutsätter allt politiskt handlande att man är i stånd att skriva in sig själv i en berättelse. Omloppshastigheten på en kanal som CNN är så vanvettig att ingen klarar av att foga ihop kanalens fragment till en meningsfull bild. För det tredje står inte valet mellan total fragmentering och total helhet. Det finns melanting. Ett typiskt exempel från den nyhetsrapportering som refereras här är SVT 1:s reportage om den nya livmodersteknologin. Sådan långsam, grundlig journalistik innebär att det blir utrymme för färre nyheter, men i gengäld ger den tittaren både kunskaper och en grundval för att själv ta ställning i frågan. Den känslan har man aldrig när man tittar på CNN. Kanalen representerar motsatsen till pressens ursprungliga funktion, som bestod i att skapa ett civilsamhälle av upplysta, engagerade medborgare med intresse för politik. Tittar man på CNN hinner man bara skaka sorgen på huvudet över världens dåskap fem-sex gånger innan det bär iväg med sport och väder.

Den sista nyheten jag hörde före deadline handlade om en gigantisk seriekollision i Österrike vid månadsskiftet september/oktober. "AUSTRIA PILE-UP" kallade BBC den, och beskrev orsaken som en kombination av hög fart och ovanligt tät dimma. Som sämst var sikten bara tio meter. Kvaddade bilar i dussintal låg i oordnade staplar på motorvägen. Det inslaget kunde ha handlat om CNN.

Att följa med i allt som händer i en CNN-sändning är lika svårt som att uppfatta allt som händer i en musikvideo på MTV.

ORSAKEN TILL ATT staplande har blivit ett iögonfallande drag hos samtidskulturen är kopplingen mellan nya informationsteknologier och en marknadsekonomi som i ökande grad inriktas på konsumtion. Medborgarna har omdefinierats till potentiella kunder och kampen om deras tid skärps med hjälp av ständigt nya kanaler. Avsändarna av information vet att deras största knapphetsresurs är andras uppmärksamhet och ofta kan de utgå från att de flesta har fem sekunder att undvara, men det är ytterst få som har en hel minut. Därför blir det rationellt att komprimera budskapet i så små sändningar som möjligt. Nyheter via sms/wap har nämnts ovan, tidningar av typen *USA Today* är ett annat exempel.

Reklamslag på tv har också komprimerats starkt de senaste tjugo åren. Komprimerandet smittar dessutom av sig på områden som inte direkt har att göra med informationskonsumtion. Mätningar tyder exempelvis på att den genomsnittliga talhastigheten har ökat med cirka 50 procent sedan andra världskriget, kursplanerna på universitet och högskolor pressas ihop tidsmässigt och snabbmaten går segrande över hela världen.

Staplande är en komplettering till komprimerandet och är dessutom dess logiska vidareutveckling. När man gör fyra saker samtidigt är man fyra gånger så effektiv som man annars skulle ha varit.

Problemet är att både komprimerande och staplande leder till kvali-

tativa förändringar. De kan inte mätas, och därför är det svårt att bevisa att de förekommer i ett samhälle där teknokrater, ekonomer och marknadsförare sätter dagordningen. Kvantitativt sett är en person som knackar ner 50 e-brev om dagen 25 gånger effektivare än en person med fjäderpenna och bläckhorn, som bara klarade att skriva två brev på en dag. Om man kan gå till jobbet samtidigt som man talar i mobiltelefon blir man mätbart mer effektiv än man var innan mobiltelefonen fanns. Samtidigt förlorar man något. Låt oss kalla det sammanhang och kreativitet.

Den accelererande informationsöversvämningen och de flexibla informationsteknologierna har en tendens att fylla ut mellanrummen

i tillvaron. Den tomma tiden fylls av information, något som hämmar utvecklandet av kunskap och insikt. Vissa saker, till exempel att tänka, kan bara göras långsamt. För information är och blir något annat än kunskap. Som den danske socialfilosofen Lars-Henrik Schmidt uttrycker det: Man måste begränsa sina informationer av hänsyn till sin kunskap. I det IT-begeistrade samhället finns det tillräckligt med information, men det står sämre till med kunskap och insikt. En bieffekt av informationsrevolutionen kan sålunda bli att den gör medborgarna sämre informerade än de var förr. Vad striden nu gäller är rätten att tänka en tanke som är längre än fem centimeter, rätten till frihet från information. ■

Euron blänker i gatlyktans sken

ESSÄ/ EMU. Ingen vet vilka följder EMU kan få. Inte ens efter en lång tid av medlemskap kommer man att kunna fastställa följderna. Men ett klokt utanförskap kan ge samma belöning som ett lyckat medlemskap. Dessutom skulle det skydda mot dårskap i valutaunionen.

GUNNAR WETTERBERG

Samhällspolitisk chef på Saco

Sällan har gatlyktssyndromet varit så tydligt som i EMU-debatten. Man söker inte efter nyckeln där den antagligen finns, utan där belysningen är bäst. Det sker efter högt föredöme. När EU-kommissionen började argumentera för den gemensamma valutan för mer än tio år sedan spelade turisternas växlingsnotor en viktig roll. I våras trodde Göran Persson att svenskarnas semester skulle få många att tycka att euron är praktisk. Det kan han mycket väl ha rätt i.

Bland svenska ekonomer har EMU-debatten mest handlat om inflationen, lönebildningen och vad som händer med disciplinen när Riksbanken inte längre finns. De senaste avtalsrörelserna har börjat med att Riksbanken höjt eller hotat höja räntan med någon halvprocent. Det har kylt av kraven. Den europeiska centralbanken (ECB) struntar i den svenska avtalsrörelsen. Om lönerna skenar, hur ska det då gå med sysselsättningen? Det är också en befogad synpunkt.

Men räcker detta för att folket ska säga ja eller nej i en folkomröstning? Svårigheten med EMU är att många effekter är svåra att förutse, och andra kan vi antagligen inte ens föreställa oss. När vi ska ta ställning för eller emot medlemskapet blir det till större delen på grundval av giss-

ningar. Ändå borde debatten handla mer om vad det är vi skulle kunna gissa om. Det gör den inte.

TA EKONOMIN, till exempel. Den mest intressanta frågan är nästan frånvarande i den svenska debatten. Ekonomin har varit desto viktigare i det europeiska perspektivet. De politiker och ekonomer som förespråkar den gemensamma valutan ser den som ett steg mot att fläta samman de europeiska ekonomierna ännu mer. Genom att alla resurser och varor prissätts i samma valuta ska det bli lättare att röra sig över gränserna – för produkterna, men också för kapitalet och människorna.

Rörligheten, hoppas man, ska leda till att goda idéer snabbare får den uppbackning de behöver och lättare kan sprida sig över en större marknad. Konkurrensen ska öka, slå ut fler fabriker, men därmed också skaka loss den arbetskraft och de pengar som mer fruktbara verksamheter behöver. På så vis ska euron öka tempot i den europeiska tillväxten.

Kommer detta att slå in? Det vet ingen. Inte ens i efterhand är det säkert att man kommer att kunna avgöra om argumentet höll eller inte. Det intressanta är snarare det ljus som tillväxtresonemangen kastar över den svenska debatten. Den svenska EMU-diskussionen är fullt upp-

tagen med faran att Sveriges ekonomi utan en egen valuta och en självständig (näja) ränta ska drabbas av större svängningar i sysselsättningen, med risken att långvarig arbetslöshet leder till utslagning. Men tänk om tillväxtargumentet håller! Då kanske de större svängningarna uppvägs av att de sker på en högre nivå. Tillväxten ger tryggare jobb som är bättre betalda, som lägger grunden för en mer stabil välfärd. Det är en avvägning som måste göras, men som varken motståndare eller tillskyndare verkar roade av. Motståndarna ignorerar hellre möjligheten och tillskyndarna är rädda att låta cyniska.

Argumentet kan också bli mörkare. Euron är bra för tillväxten, tillväxten är bra för Europa och dem som bor där, men inte nödvändigtvis för alla länder så som vi i dag känner dem. Kanske har Sverige en struktur och ekonomisk-politiska traditioner som gör att vi har svårt att klara den gemensamma valutans avigsidor. Kanske betyder det att ett medlemskap understryker de senaste årtiondenas skillnad i utvecklingstakt mellan den svenska ekonomin och de flesta andra EU-länder.

Då kanske euron ändå är ett klokt val – för dem som tar möjligheten att flytta. Just så kan tillväxten mycket väl fungera framöver. När Europa blir mer sammanflätat och resurserna rörligare, kan det innebära

att fler människor lämnar sina ursprungliga länder för att få bättre utdelning på sitt arbete och sina kunskaper. Så var det vid förra sekelskiftet, då mängder av svenskar emigrerade. Den tidens globalisering och tillväxt gav många större chanser på annat håll. I sinom tid kom det även oss andra till del. När det blev ont om arbetskraft efter utvandarna steg lönerna även för stannarna. Ytterligare några år längre fram kom en del av utvandarna tillbaka, och ännu fler återknöt kontakten med det gamla landet. Från dem kom många impulser till det kvarlämnades utveckling.

Argumentet om tillväxten vänder på ekonomernas vanligaste invändning mot euron. Enligt läroböckerna måste områden med en gemensam valuta vara någorlunda lika varandra om den gemensamma valutan inte ska utsättas för stora påfrestningar. Men, svarar anhängarna, euron bidrar till att öka likformigheten. Konvergensen mellan länderna är redan på väg, den gemensamma valutan ger den bara en extra skjuts. Tack vare en snabbare utjämning blir Europa en mer samlad och därmed starkare ekonomisk enhet. Den som lever får se. Kanske. Hur mycket har den gemensamma D-marken bidragit till östra Tysklands tillväxt?

MÅNGA EKONOMER var länge skeptiska till förslaget om en gemensam valuta. Svårigheten att tillgodose medlemsländernas olika behov var ett bekymmer. Om det samtidigt blev överhettning i ett land och avmattning i de andra, hur skulle då räntan sättas? Högt för att kyla av de överhettade, lågt för att stimulera de deprimerade? Exemplet var inte ett dugg hypotetiskt, ty just detta hände i början av 1990-talet när återföreningen efter Berlinmurens fall (och en alldeles för högt värderad Ostmark) satte en våldsam snurr på de tyska hjulen. I resten av Europa däremot, gick det desto knackigare. Svaret den gången blev: Bundesbank i Frankfurt höll räntan uppe och fick övriga Europa att kippa efter andan.

I debatten har detta exempel använts av både anhängare och motståndare till valutaunionen. Motståndarna har pekat på hur illa det kan gå när samma ränta ska gälla överallt. Anhängarna menar att Bundesbank hur som helst styrde ränteläget för hela Europa, och då vore det väl bättre att alla fick säga sitt om besluten, när den europeiska centralbanken (ECB) sammanträder – fortfarande i Frankfurt? Svårigheterna att säga något bestämt om balansen mellan för- och nackdelar har fått många ekonomer att resignera. "EMU är inte en ekonomisk fråga, utan i första hand en politisk" har blivit ett mantra. För många européer har det argumentet en alldeles speciell historisk innebörd. Westfaliska freden 1648 lämnade Tyskland splittrat, och på 1800-talet ledde detta till ett nationellt trauma. Enhetssträvandena blev ett gångbart tema i tyska intellektuella kretsar, samtidigt som det uppstigande Brandenburg-Preussen drog nytta av den nationella vurmen för egna expansionistiska syften. Försöken att ena Tyskland inleddes med en tullunion (*Zollverein*) 1834, men enandet ville inte riktigt bli av förrän 1871, då det nya preus-



Euro.

Foto: Corbis/Scanpix

siskt dominerade kejsardömet utropades, med marken som ny, gemensam valuta...

I många europeiska federalisters föreställningsvärld ska den gemensamma valutan vara ett lika viktigt steg, nu mot Europas Förenta Stater. Om valutaunionen har en gemensam räntepolitik, borde steget inte vara långt till att samordna finanspolitiken (förhållandet mellan staternas inkomster och utgifter). Återigen är det en invändning som vänds till sin motsats: en del ekonomer betvivlade EMU:s möjlighet att fungera, när EU:s gemensamt kontrollerade resurser var så små jämfört med till exempel USA:s federala budget. Just det, menade eurons tillskyndare: genom att driva igenom en gemensam valuta tvingar vi fram en alltmär gemensam finanspolitik, och därmed närmar vi oss en europeisk förbundsstat. Den gemensamma ekonomin blir den gemensamma politikens moder, med Tysklands 1800-tal – fast kanske inte Bismarck – som underförstådd förebild.

Men det är inte säkert att 1800-talsparallellerna håller. Det är inte alls självklart att det vore klokt med en samordnad finanspolitik, åtminstone inte för att parera konjunkturerna. Det kan vara vettigt att samordna en del skatter och utgifter av andra skäl, för gemensamma miljöinsatser eller för att förhindra att kapitalbeskattningen urholkas av luxemburgska underbud. För att stabilisera ekonomierna är det antagligen bättre att varje land får sköta sig självt. Att dela ansvaret mellan EU och de enskilda staterna vore antagligen den värsta lösningen. Vem ska då ta ansvaret när någon tysk, svensk eller portugisisk landsände råkar illa ut? Orkar EU säga nej, om den drabbade industrin är en sådan som borde fasas ut? Effektiviteten, legitimiteten och möjligheten att utkräva ansvar talar för att staterna själva får behålla ansvaret för finanspolitiken. Åtminstone tills det europeiska kejsardömet är upprättat.

NÄR VI FÅR EN folkomröstning kommer tillväxt att ställas mot arbetslöshet. Sedan kommer vardera sidan att försöka neutralisera de andras bästa argument. Euroanhängarna kommer att hävda att tillväxten är den bästa garantin för sysselsättningen, åtminstone på sikt och om det ska vara någotsånär välbetalda jobb. EMU-motståndarna kommer att peka på de senaste tio åren: har inte Sverige klarat sig ganska bra på egen hand, sedan kronan släppte sina band och valutaraset ökade den svenska ekonomins konkurrenskraft?

I det sammanhanget har SEB:s chefekonom Klas Eklund pekat på en oroande trend. Vid ett tioårsseminarium om den flytande kronan tecknade han några av finansmarknadens perspektiv på det som hänt. Ett av de mer uppseendeväckande var att kronans ställning stadigt försvagats. Trots budgetsaneringen, trots den låga inflationen, trots exportrekorden, trots Riksbankens ökade självständighet, trots det ökade sparandet har kronan under 1990-talets senare del försvagats gentemot andra valutor, fastän utvecklingen borde ha gått åt andra hållet, enligt alla läroböcker.

Att kronan försvagas gör semestrar och importvaror dyrare för medborgarna. Däremot sätter den röda prislapparna på den svenska exporten. Ju mer kronan försvagas, desto billigare blir det att köpa varor och tjänster från Sverige snarare än från andra länder, allt annat lika.

Det kanske låter bra, men är det kanske inte i längden. Efter kronans devalveringar i slutet av 1970- och början av 1980-talet fördes en debatt om just detta. Devalveringarna räddade kvar jobb i den svenska industrin – men var det rätt jobb? Om en valuta stärks eller behåller sin kurs gentemot omvärlden, så måste landets näringsliv hävda sig genom att bli mer effektivt eller uppfinningsrikt än andra. De jobb som konkurrerar genom att vara billiga slås ut, men det gör ingenting, om de som blir arbetslösa sugts upp i företag som kan ta bättre betalt än de utslagna gjorde. Det var vad som hände på 1960-talet, när teko och jordbruket tappade folk till bilindustrin och varven (saliga i åminnelse). En långsam försvagning av den svenska kronan kan innebära att omvandlingen blir trögare. Jobben blir kvar, men lönerna köper allt mindre.

Men åter: vilka slutsatser ska dras av det forna DDR:s utveckling sedan landet omslöt av den tyska penningpolitiken?

FÖR ATT FÖRBEREDA EMU-debatten har regeringen tillsatt en enda stor utredning. Den handlar om "Stabiliseringspolitik i valutaunionen" (SOU 2002:16), och den kom med sitt slutbetänkande i våras. För att inte störa valet fick den mer än ett halvårs remisstid.

I november droppade svaren in. Pres- sen ägnade mest uppmärksamhet åt frågan om buffertfonder. Ska Sverige samla på sig så mycket fonder att man kan sänka till exempel arbetsgivaravgifterna, om den svenska sysselsättningen råkar i gungning? Att sänka sådana avgifter är ett sätt att devalvera på egen hand, fastän man inte längre har någon egen valuta. De samlade lönekostnaderna minskar, varorna blir billigare och förhoppningsvis räddar det några hotade jobb. Men frågan är om inte regeringen skulle kunna skaffa sig lika stor handlingsfrihet genom att spara mera och respektera marginalerna i budgeten. Det tror åtminstone utredarna.

I skymundan tar utredningen upp en mycket större fråga. Den är mest rädd för de svenska lönerna. De har stadigt ökat en åt två procentenheter snabbare än lönerna i konkurrentländerna och det har pressat kronan gentemot andra valutor. När inte kronan finns kvar att trycka ner, riskerar pressen att gå ut över sysselsättningen i stället.

Utredarna talar inte ur skägget, men de hummar och mumlar om forskning som tyder på att löneökningarna kanske skulle gå lättare att kontrollera om lönerörelserna vore mer samordnade och centraliserade. Formuleringarna flirtar med tanken att centrala parter tvingas ta större ansvar för hela ekonomin än vad förbunden i enskilda branscher ålägger sig. Genom att utnyttja denna mekanism skulle det bli det lättare att hålla igen.

Men det är ett alldeles uppochnedvänt

resonemang. Det betraktar löneökningarna som en pjäs på det centrala schackbrädet, en av bönderna i samspelet med inflation och sysselsättning. Då glömmar man bort vad lönen egentligen är: ersättning för utfört arbete. Lönen är arbetsgivarens viktigaste medel för att skaffa sig de anställda som behövs och för att uppmuntra dem som gör goda insatser. I den centraliserade lönebildningen tappar man bort dessa perspektiv. Avtalsrörelsen blir fördelningspolitik och kommunalarbetsgivar- och poliser köper annonstavlor för att tala om vem det är mest synd om.

Det är på den vägen som den svenska lönebildningen spårat ur. När de centrala avtalen undertecknats, med procentsatser, garanterade höjningar för var och en och särskilda potter till olika behjärtansvärda ändamål, då måste företaget eller förvaltningen ändå använda lönen till det som den ursprungligen var avsedd för: att främja produktionen. Och det är på så sätt som de svenska lönerna alltid hamnat högre än förhandlarna tänkt sig, därför att grunduppgifterna blivit "löneglidning" när de inte rymts inom de centrala ramarna.

I EMU måste det bli tvärtom (och även utanför borde det bli så). Om lönerna sätts där arbetet utförs, kommer kopplingen till det goda arbetet att bli tydlig. I den bästa av världar kommer lönerna att skapa sitt eget utrymme. Om lönerna ökar produktiviteten, så ökar produktiviteten lönerna. Den effekten kommer en återgång till centraliserade förhandlingar aldrig att uppnå. I EMU skulle den göra ont värre. Utanför skulle den försvaga kronan och/eller slå ut arbetstillfällena.

INGEN VET RIKTIGT vad som händer, när flera olika ekonomier gradvis fungerar alltmer som en enda. Kommer de att bli alltmer lika varandra? Eller kommer tvärtom den nya enhetens olika delar att gå åt skilda håll, och var för sig skaffa sig sina specialiteter? Det finns goda argument för båda synsätten. Under 1900-talet har skillnaderna mellan de utvecklade ekonomierna minskat. Vid förra sekelskiftet präglades ekonomierna av ursprungliga råvaror och gamla traditioner, men under århundradets gång lade sig allt fler till med alltmer av de nya tekniskernas produkter. Så småningom uppstod en förvirrande likhet mellan ländernas export och import. Många i-länder säljer ungefär samma varor som de köper. De byter varumärken med varandra, de köper varandras bilar – eller General Motors, som det så småningom blivit.

Å andra sidan påpekade Bertil Ohlin redan i sin licentiatavhandling att stor-driften kunde sätta hans handelsteorier ur spel. Heckscher-Ohlinteoriet säger att ländernas export ska innehålla de produktionsfaktorer som varje land har jämförelsevis gott om. Men när produktionen börjar nå skalfördelar, kanske ett land som får försprång klarar sig mycket bättre än andra, trots att de inte skiljer sig så mycket åt vad produktionsfaktorerna beträffar.

Den amerikanske nationalekonomen Paul Krugman har varit inne på samma spår. Företag med samma inriktning söker sig till varandras närhet och bildar "klus-

ter", för att använda en av ekonomjargongens senaste termer. Där kan de hitta arbetskraft som begriper sig på deras produktion, där finns handelskanalerna redan etablerade. För arbetskraften betyder klustret att det finns fler arbetsgivare att välja emellan, för kunderna att det blir bekvämt att gå runt och jämföra priser.

Om Ohlin och Krugman har rätt är det knappast den kortsiktiga arbetslösheten som blir den största uppgiften om Sverige anammar euron. Det blir tillväxten. Det räcker inte med att byta valuta; om EMU verkligen betyder att arbete och kapital rör sig lättare över gränserna, blir det desto viktigare att dra till sig verksamheter och idéer. Sverige riskerar att tappa några verksamheter som hellre klustrar sig någon annanstans, och det blir då desto viktigare att värna om dem som hittar sina största fördelar här, och att locka eller uppfinna några nya.

Även i detta blir det arbetskraften som har huvudrollen, fast på ett annat sätt än i stabiliseringspolitiken. Arbetskraften är numera den trögaste produktionsfaktorn. Råvaror, kapital och teknologier rör sig tämligen obehindrat, men vi själva stannar helst där vi är. Under de närmaste årtiondena kommer det dessutom att bli ont om arbetskraft i Europa. Som ett räkneexempel har FN:s befolkningskommision anfört att Västeuropa skulle behöva en invandring på 13 miljoner människor om året de närmaste årtiondena, om vi vill bibehålla dagens kvot mellan försörjare och försörjda. Det har dansk folkeparti inte begripit, men det blir värst för danskarna själva.

Därför blir det viktigt att slå vakt om arbetsutbudet, både mängden och kvaliteten. Ur den synvinkeln var valrörelsen fylld av stolleprov: varken betalda friår eller framtvingade sextimmarsdagar har någon plats i ett grånande folkhem, alldeles oavsett hur det går med EMU. Ska Sverige hålla sig med kluster är det dessutom viktigt att värda de arbetandes kunskaper. Då finns det inget tillväxtbekymmer som är större än högscole- och gymnasie-lärarnas ålderssammansättning. Hälften av dem är över 50 år och avgångarna sätter fart strax före nästa val, när baby-boomen knackar på dörren till gymnasiet. Om den unga generationen inte får kloka och inspirerande lärare kommer det att sätta djupa ärr i svensk arbetskraft under årtionden framöver.

PÅ LÅNG SIKT ÄR DET svårare att säga vad EMU kommer att innebära. Ytterst handlar det om hur många människor som kommer att röra sig och göra andra val än de som födelseorten föreskriver. Därmed kommer gamle Knut Wicksells teori om en rättvis beskattning att återuppväckas. Folk ska inte betala mer i skatt än de anser sig få för pengarna, menade Wicksell. Det ansågs länge vara en av de mer obskyra delarna av hans produktion. Han hade föreslagit olika slags veton för att förhindra beslut som tvingade av folk mer pengar än de hade lust, men efterkrigstidens segerrika välfärdsstater lät procenten raka i höjden utan några särskilda hämningar.

Med den internationella rörligheten kommer Wicksell tillbaka, fast på ett annat sätt än han tänkt sig. Då allt fler kan välja var de vill beskatta sitt arbete och sitt kapital blir avvägningen mellan skatt och förmåner allt viktigare. Det betyder inte nödvändigtvis att alla ytterst kommer att välja landet med den lägsta skatten, utan snarare att man tar hänsyn till både skatter och offentliga tjänster när man väljer bostad. I USA drar counties med goda skolor till sig barnfamiljer, även om skatterna är höga; omvänt aktar sig både Bjuv och Södertälje för att höja skatten alltför högt över grannkommunerna, för det kommer i längden att kosta dem skattekraft.

När individerna gör sådana avvägningar måste staterna också göra det. Till en del kommer det att pressa skatteuttagen, till en annan del prioriteringen mellan olika offentliga insatser. God infrastruktur och god utbildning kommer att locka löande verksamheter och ambitiösa invandrare. Däremot är det inte lika självklart att generösa pensioner och kraftigt subventionerad hemtjänst lockar lika mycket skattekraft. En gissning kan vara att framtidens offentliga sektor kommer att koncentrera sig på kollektiva hot såsom dem mot miljön och säkerheten samt på sådant som stärker den ekonomiska basen, medan annat som gäller vår individuella välfärd, i synnerhet efter arbetslivet, blir vår egen ensak i allt högre grad.

Fast i detta kommer demografins påfrestningar att spela större roll än ett ja eller nej till euron.

EMU KOMMER ATT VARA en del i denna utveckling, men knappast den avgörande faktorn. Euron kan underlätta och skynka på utvecklingen mot en sammanflätad ekonomi, men beröringspunkterna mellan Sverige och EMU-länderna är så många att den antagligen kommer att göra sig gällande ändå. Den som tycker illa om globaliseringen – om det är vad vi kallar de enskilda valens ökade vikt – kan knappast hindra den genom att säga nej till euron, möjligen tvinga den att ta andra, än mer oberäknliga vägar.

Genom att säga nej behåller Sverige möjligheten att manipulera sina priser genom att låta kronan flyta eller svänga, – eller sjunka, om man ska välja klartext. Det är den stora fördelen, både för sysselsättningen och för de företag som är baserade i Sverige.

Samtidigt kan det bli den största nackdelen. En ryckvis försvagad krona köper allt mindre, ett alltmer sammanflätat euroområde blir svårare och dyrare för de utomstående att tränga in i.

Med en klok politik behöver skillnaden inte bli så stor. Om Sverige gör samma kloka saker utanför som innanför EMU – klokare samspel mellan lönebildning och produktivitet, mer mobilisering av arbetskraft, bättre utbildning – kan belöningen bli ungefär densamma. Om beslutsfattarna i EMU gör dåraktiga val kan utanförskapet bli en fördel.

Det kan ingen utesluta. Men hur stor är sannolikheten för det kloka utanförskapet? ■

Med en klok politik behöver inte skillnaden bli så stor. Om Sverige gör samma kloka saker utanför som innanför EMU [...] kan belöningen bli ungefär densamma.

Marx hade bejaktat globaliseringen – men försvarat staten

I *Marx's Revenge* angriper ekonomen Meghnad Desai den antiglobalistiska vänstern med hjälp av Marx. Men Lars Magnusson ser andra anledningar till renässans.

FINNS DET NÅGON ANLEDNING att återvända till Karl Marx i dag? Har han något att säga oss? Frågan är inte enkel eftersom det finns flera Marx att återuppliva, om man så skulle vilja. Den "reella socialismens" eller kommunismens Marx finns det inte någon anledning att återvända till efter 1989. Men det finns ju också andra Marx att upptäcka.

Frågan om hans aktualitet återkommer hur som helst med jämna mellanrum. För tio år sedan hyllade självaste *Wall Street Journal* den gamle tysken över ett helt uppslag på framsidan. Nu är det dags igen, denna gång med Meghnad Desais mycket uppmärksammade *Marx's Revenge*. Desai är indier men sedan länge verksam vid London School of Economics. Under 1970-talet var han en av de ledande marxistiska ekonomerna och har sedan dess främst sysslat med utvecklingsekonomiska frågor.

Många uppfattar säkert boken som ett slags ironiskt boksut över marxismen, författat av en som var med. Desais huvudbudskap är nämligen att Marx förvisso var en kritiker av kapitalismen, men samtidigt en av dess mest entusiastiska bejakare. Särskilt under 1960- och 70-talet var det vanligt att marxister hyllade den latinamerikanska dependencia- eller beroendeteorin, som menade att all utveckling var omöjlig under kapitalismen. Dessa teoretiker fann det ofta pinsamt att bli påmind om vad Marx skrev om Indien mot slutet av 1850-talet. Som korrespondent för den amerikanska tidningen *New York Herald Tribune* (han fick betalt per rad och eftersom familjen ständigt var pank skrev han ofta och gärna) analyserade Marx den indiska frågan i samband med det stora Sepoyupproret 1857. Han hävdade att den kapitalism som skulle komma med det brittiska koloniala styret var Indiens enda möjlighet till utveckling. De asiatiska samhällena kännetecknades av fattigdom, elände och stagnation. Indien hade inte ens en historia i västerländsk

Av
LARS MAGNUSSON

MARX'S REVENGE
The Resurgence of Capitalism
and the Death of Statist Socialism

Meghnad Desai

Verso Books, 2002 (320 s.)

mening. Seklerna dominerades av ett sömnigt vegeterande som ibland brådstörtat avlöstes av hungersnöd och pest.

Samtidigt var Marx också en av grundarna av en internationell socialistisk rörelse för kapitalismens avskaffande, Internationalen. Det var för övrigt en organisation som han styrde med järnhand. Han avskydde all opposition, särskilt den som kom från den tyska arbetarrörelsens förste grundare Lasalle eller den ryske romantikern och anarkisten Bakunin. Som organisatör gjorde dock Marx ingen större lycka och mycket riktigt så insomnade Första internationalen efter att dess huvudkvarter flyttats till USA under 1870-talet. Marx var emellertid alltid lika otålig. Varje gång parisarna gjorde uppror – 1848 eller 1870 – var han snar att utropa revolutionen och socialismens seger. Men varje gång blev han lika besviken.

DESAIS VIKTIGASTE POÄNG är att Marx knappast skulle ha känt igen sig i de anhängare som under 1900-talet har talat i hans namn. Det gäller Lenin och hans bolsjevik och hela den kommunistiska rörelsen, men i lika hög grad vår egen tids anti-globalister som ser den globala kapitalismen som grundorsak till all världens elände. Som Desai mycket riktigt påpekar utgjordes kärnan i Marx hela historieuppfattning, liksom hans

analys av kapitalismen i *Das Kapital*, av tanken att kapitalismen bara kunde avlösas, eller ännu bättre dö bort, när den uttömt hela sin potential. Mot bakgrund av detta borde han, menar Desai, ha varit mycket skeptisk till de revolutioner som ägde rum i den kapitalistiska världens periferi under 1900-talet. Ryssland hade förvisso börjat ta sina första stappande steg i riktning mot kapitalism när oktoberrevolutionen satte stopp för en sådan utveckling. När det gäller Kina eller de despotier som utropades i marxism-leninismens namn i Afrika under 1970-talet, kan man inte ens med bästa vilja i världen hävda att de föregåtts av någon form av kapitalism. Snarare hoppade man i dessa länder över detta stadium. Desai har säkert rätt i att dessa revolutioner i mer teoretisk bemärkelse inte har haft något med Marx att göra. Men samtidigt kan man inte vara alltför säker; i sin entusiasm för politisk aktion gjorde Marx som nämnts inte sällan avsteg från sin egen teori.

För Marx var alltså kapitalismen ett dynamiskt ekonomiskt system som, för att använda en modern terminologi, skapade högsta möjliga tillväxt. Den rev ned gamla sociala strukturer och skapade framsteg. Kapitalismen gav upphov till en global ekonomi vars spridning på det hela taget var gynnsam för hela mänskligheten. Marx hade inte haft något till övers för sådana beroendeteoretiker som hävdade att global kapitalism skapade rikedomar i Väst och underutveckling i tredje världen. Han hade inte heller accepterat de argument för protektionism som framförs av dagens anti-globalister. Marx stod här på Adam Smiths och David Ricardos sida: frihandel var bra för tillväxt och utveckling.

MEN MARX GICK ÄNNU längre än så. Desai pekar på att han, till skillnad från en rad andra ekonomer under 1800-talet, den konservative Malthus lika väl som den radikale Sismondi, menade att kapitalismen som system kännetecknades av en

hög grad av stabilitet. Visserligen drabbades kapitalismen stundtals av kriser, men det fanns inget som sade att dessa inte kunde övervinnas om systemet fick verka fritt på sina egna villkor. I sin berömda diskussion om de så kallade reproduktionscyklerna förklarade Marx att kapitalismen var ett förnuftigt system som skulle kunna överleva hur länge som helst. När Malthus och Sismondi, eller senare Rosa Luxemburg och John Maynard Keynes, påstod att det fanns ett systemfel i form av ständigt bristande efterfrågan i kapitalismen, hävdade Marx motsatsen. Begreppet *laissez-faire* är alltså, som Desai understryker, möjligt att fästa också vid Marx.

Visst var han medveten om att kapitalismen alstrar orättvisor. Visst betonade han att den skapar en kanske ännu skevare inkomstfördelning än vad som var fallet i traditionella eller feodala samhällen. Men han såg inte dessa som ett alternativ. Man kunde inte vända tillbaka. Kapitalismen kunde bara avlösas av något bättre när dess kraft uttömts. När detta kunde ske eller hur övergången skulle gå till ville Marx inte gärna gå in på. Han ville ju inte, som han själv hävdade i ett berömt citat, "skriva recepten för framtidens soppkök". Från sin filosofiske läromästare Hegel hade han övertagit tanken att utvecklingen gick i riktning mot ökad fulländning. Kapitalismen måste avlösas av något högre, socialismen. Socialismen skulle bli utvecklingens belöning. Men fram till dess gällde kapitalismen.

Desai använder alltså Marx för att angripa dagens anti-globalister. Han är naturligtvis medveten om att dessa utgör en heterogen skara. I ena ändan av skalan finner vi renodlade protektionister som vill skydda jobben mot en utökad global konkurrens. I Seattle för några år sedan demonstrerade sådana under sina fackföreningars standar och de har förvisso också många sympatisörer inom det politiska etablissemangen. Det gäller i länder som Frankrike, men faktiskt i lika hög grad USA, som har en lång tradition av protektionism. Men bland anti-globalisterna finns också på andra ändan av skalan aktivister som för några årtionden sedan hade varit anhängare av dependencia-skolan eller helt enkelt kallat sig marxist-leninister. De senare har kanske inte längre något idealt lyckorike att se upp till som förebild, men de är lika rödglödgade i sitt hat mot kapitalismen som sina föregångare.

VISST ÄR DET IRONISKT att Marx var en apologet för kapitalismen och att man kan slå honom i huvudet på protektionister och demonstrerande anti-globalister. Men det gör det ännu viktigare att återvända till den fråga som ställdes inledningsvis: finns det anledning att återvända till Marx? Jag tror det, men inte av den anledning som Desai framför. Varken som ekonomisk analytiker eller som hyllare av kapitalismen är Marx särskilt originell. Hans teorier är på många punkter förlegade och hans vokabulär snärig. Vad har den lära om mervärde som han ägnade stor möda åt att formulera för värde i dag? Tanken att enbart arbete är en fruktbärande produktionsfaktor är omöjlig att bevisa utan en rad mer eller mindre orealistiska antaganden. Marx diskussion om profitkvotens fallande tendens är det knappast heller värt att ödsla tid på. Hans diskussion om kriser och konjunkturcykler är oerhört rudimentära, samtidigt som hans reproduktionscykler har utvecklats till att numera – efter den insats som gjordes av Nobelpristagaren Leontief på 1960-

talet – utgöra en beståndsdel av all ortodox ekonomisk teoribildning på området.

Mot denna bakgrund kan vi alltså säga det rakt ut: Marx är verkligen död. Som ekonomisk teoretiker förtjänar han inte att (återigen) dammas av. Med östblockets sammanbrott har det socialistiska experiment som inleddes med den ryska revolutionen 1917 och som förknippats med hans namn nått vägs ände. Även i denna mening är alltså Marx död och begravd. Frågan är dock om det inte finns ytterligare en Marx att återfinna. Jag tänker då på upplysningstänkaren Marx. Som sådan kan han inte reduceras till enbart en hyllare av kapitalismen, och under alla omständigheter inte bara till marxist-leninist. Kanske han då också har något värdefullt att förmedla till oss i dag.

OM DET ENA BENET HOS Marx var Hegel, var nämligen upplysning det andra. Man kan formulera det mer exakt än så. I själva verket var Marx starkt påverkad av den upplysningstradition som ofta brukar benämnas den skotska skolan. Ledande namn här var Adam Ferguson, William Robertson, David Hume, John Millar – och Adam Smith. Hos John Millar återfinns man redan 1771

en teori om ekonomisk utveckling i flera stadier, vilken starkt påminner om Marx teori. Millar tänker sig i sin *Observations concerning the distinction of ranks in society* (1771), liksom Adam Smith i *Wealth of Nations* (1776), att utvecklingen har gått från ett jägar- och samlarstadium via jordbrukssystemet till det kommersiella samhället. Utgångspunkten var hur människorna försörjer sig och hur de samarbetar med varandra. På grundval av detta skapas samhället och alla dess institutioner, inklusive äganderättssystem. Man kan utan tvivel känna igen dessa tankegångar i Marx teori om den historiska utvecklingen, den historiska materialismen, i vilken också olika

socioekonomiska system avlöser varandra från ursamhälle, över slaveri, feodalism och kapitalism till socialism och kanske även kommunism. På samma sätt som Hume och Smith ville också Marx skriva en universell historia som handlade om mänskliga framsteg i stort. Han tog avstånd från en inkrökt nationell historiekronika av gammal typ.

Under senare tid har forskare som Emma Rothschild, Donald Winch och andra bidragit till att förändra synen på Adam Smith, och lyft fram hans radikala sida. (Se till exempel Emma Rothschild, *Economic Sentiments – Adam Smith, Condorcet and the Enlightenment*, 2001 och Donald Winch, *Riches and Poverty. An Intellectual History of Political Economy in Britain 1750–1834*, 1996.) Numera står det klart hur nära förknippad Smith var med upplysningen och dess ideal. Han var en stor vän av Voltaire, han kände personligen de franska fysiokraterna, entusiasterna Mirabeau likaväl som den kylige läkaren Quesnay, liksom den politiske reformatorn Turgot. När Smith dog 1790 betraktades han allmänt som en vän till den franska revolutionen. Han var kanske inte jakobin, men inte långt därifrån. I *Wealth of Nations* öser han sin galla över en gammal korrupt stats regleringar av handel och näringar. Men det vore djupt felaktigt att beteckna Smith som anhängare av en minimalistisk stat av en typ som vi i dag vanligen förknippar med Hayek och andra libertarianer. Reformen som på olika sätt gjorde livet lättare för de fattiga i samhället hade hans stöd. Han stod inte främmande för en omfördelning i deras favör och han menade att något av det bästa en stat kunde satsa

AXESS RECENSERAR

Banking on Death Or, Investing in Life: The history and future of pensions
Robin Blackburn

Pensionsfonderna klarar sig inte bättre än aktiemarknaden i stort. Därför blir fondbolagen rika på att ta betalt för ingenting. Den slutsatsen dras av Robin Blackburn, men **Agneta Kruse** menar att han missar riskerna med de icke-fonderade systemen.

Die Kultur der Niederlage Der amerikanische Süden 1865. Frankreich 1871, Deutschland 1918
Wolfgang Schivelbusch

Det heter att historien skrivs av segrarna, men det gäller inte i längden. **Håkan Forsell** har läst en bok om tre välkända förlorare. En förlust föder underkastelse, men också en följande frustration. Den har i de studerade fallen mildrats med nytt våld.

L'Islam mondialisé
Olivier Roy

Allting globaliseras, så också religionerna. Den nya islamska trosgemenskapen har ingen geografisk förankring, utan den finns överallt. I en rad europeiska förstäder dominerar den som religion. Men trots en ökad spridning ser **Carl Rudbeck** islam som en religion i underläge.

The Russia Hand A Memoir of Presidential Diplomacy
Strobe Talbott

Som biträdande utrikesminister till Clinton har Strobe Talbott haft en inblick som ingen annan kunnat ha. Relationen mellan Ryssland och USA under 1990-talet styrdes av bandet mellan Clinton och Jeltsin. **Harald Hamrin** anser att boken bland mycket annat är en studie av personligheternas roll i världspolitik.

Vivir para contarla
Gabriel García Márquez

Det som försatt berg i romanerna blir i García Márquez självbiografi en repetition av redan berättade historier, skriver **Nathan Shachar**. Författaren har gått tillbaka till de familjeepisoder som utgör grunden för hans berättande. Det är att betrakta som ett nybörjarfel.

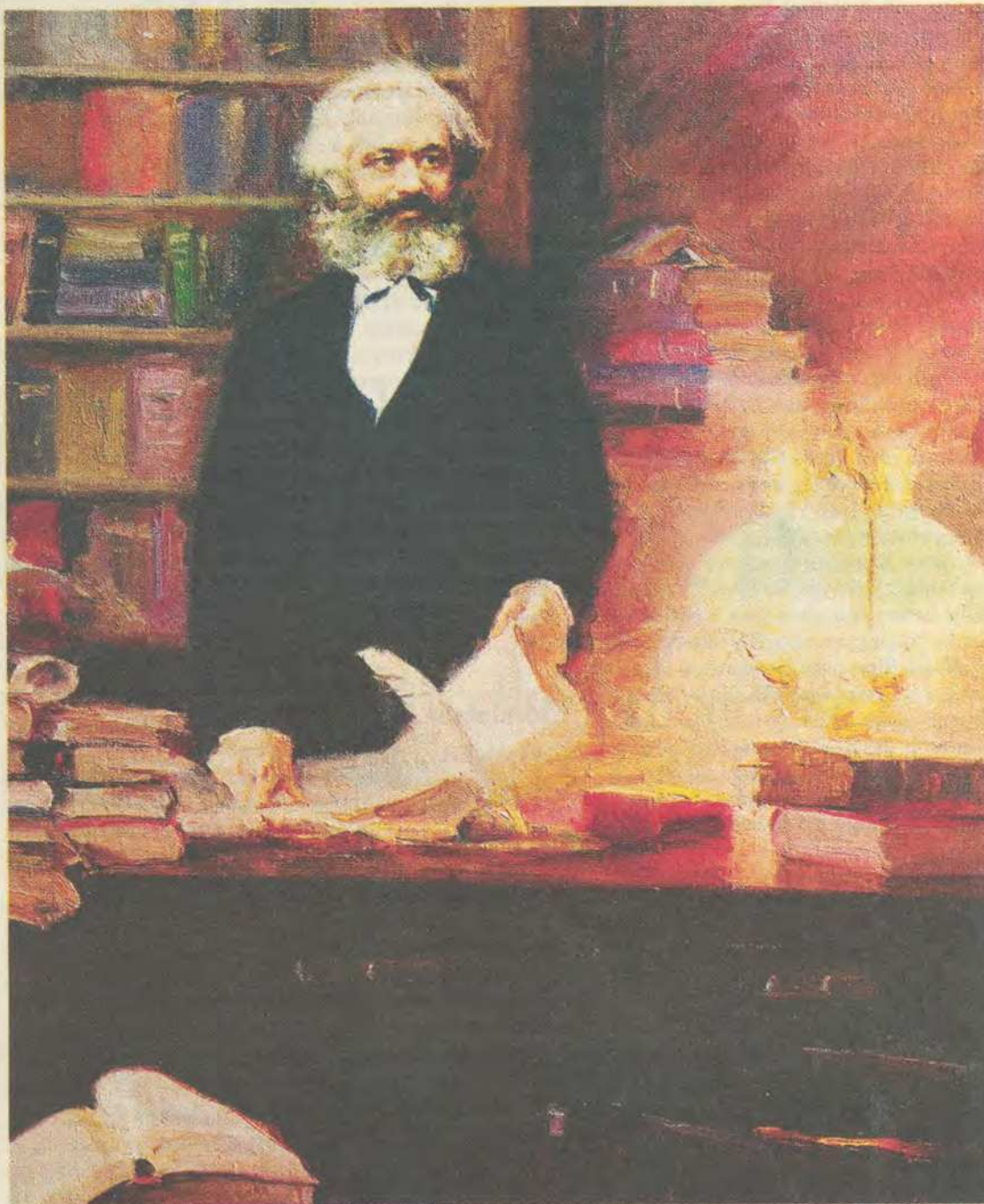
på var att utbilda de lägre klasserna. Han kritiserade ofta köpmännen och kapitalisterna för deras girighet och ständiga försök att skapa monopol för att skinka resten av befolkningen. Överhuvudtaget är hans syn på staten ambivalent. Han hatade som sagt den gamla staten, "old corruption", men han var realistisk nog att se hur staten kunde vara viktig för att få till stånd utveckling och tillväxt. För att betona vikten av en kraftfull stat kunde han till och med försvara en gammal protektionistisk reglering som de gamla brittiska navigationslagarna.

OM MAN PÅ DETTA sätt betonar utvecklingstanken hos Marx och ser honom i ljuset av hans skotska föregångare, träder en delvis annorlunda gestalt fram i ljuset. Han blir då varken en föregångare till Lenin eller en okritisk hyllare av kapitalismen. Båda sätten att beskriva honom blir otillfredsställande; framför allt blir det svårt att förstå kopplingen mellan den politiske Marx och hans ekonomiska teorier. I mycket av tidigare Marx-forskning går dessa sidor av honom helt enkelt inte ihop. Visserligen vände han sig inte sällan mot socialreformatörer av enklare slag, vilkas kunskap om elementära ekonomiska ting var obefintlig.

Han avskydde utopister som lovade runt men förmodligen skulle hålla tunt. Hans socialism skulle ju vila på "vetenskaplig" grund, inte bara baseras på önsketänkande. Samtidigt arbetade han hårt för sociala reformer, inte minst arbetarskyddslagstiftning. Han var djupt engagerad i det amerikanska inbördeskriget, liksom i den irländska potatissvälten vid mitten av 1800-talet. I det senare fallet fick han mycket hjälp av sin vapen- dragare Friedrich Engels, som för övrigt var sambo med en irländska. Inte minst i hans korrespondens med sina politiska fränder inom och utanför Internationalen, med Engels och andra, möter vi mycket av denna sida av Marx. Här återfinner vi alltså upplysningsmannen Marx, som alltför länge har skymts av revolutionären (marxist-leninisten) eller den kylige ekonomen.

Och frågan är om man inte genom att lyfta fram denna sida av Marx faktiskt kan ha lite nytta av honom även i dag. Marx ställde aldrig upp på sådana befängda idéer som Lenin senare odlade om att staten enbart var kapitalismens förlängda arm. Han insåg hur komplicerad staten som institution i själva verket var. Inte heller var han omedveten om det politiska spelets oändligt tilltrasslade natur. För Marx, liksom för den skotska upplysningsskolan, var institutionerna en oundgänglig beståndsdel i varje samhälle. Ingen ekonomi kunde vara opåverkad av de institutionella spelreglerna. I flera sammanhang påpekar han också hur marknaden långt ifrån var en så simpel skapelse som många av hans samtida ekonomer tänkte sig. Dess fundament var inte bara ett kontrakt mellan jämbördiga parter utan inkluderade också makt och sociala relationer. Här gick han längre än Adam Smith, och framför allt längre än 1800-talets klassiska politiska ekonomer. I det berömda tjugofjärde kapitlet i *Das Kapital* – betitlat "Den så kallade ursprungliga ackumulationen" – visar han hur i synnerhet arbetsmarknaden är en historiskt konstruerad företeelse. Det är en *synlig hand* som skapar marknaden och det moderna kapitalistiska marknadssamhället. Marx hade svårt för den typ av "osynliga handen"-resonemang som förknippas med Adam Smith och i ännu högre grad med dennes sentida anhängare.

I SIN BOK SER DESAI inte alls denna komplikation hos Marx, och därför blir denne också i hans tappning oanvändbar. Marx blir hos Desai en postum anhängare av uppgörelsen med både den reel-



Karl Marx i sitt arbetsrum. Målningen av Zhang Wun är från 1800-talet och kan beskådas på museet "Das Karl-Marx-Haus" i Trier, Tyskland. Foto: Corbis/Scanpix

la socialismen och keynesianismen sedan 1970-talet. Han låter antyda att Marx hade instämt i den pendelrörelse i (neo)liberal riktning som inträffade från och med Thatcher och Reagan. Bakgrunden till omsvängningen var de ekonomiska problem som västvärlden drabbades av under denna tid och som brukar beskrivas i termer av "stagflation" eller "eurosclerosis". Under samma tid övergick ekonomerna från att ha varit keynesianer till att bli monetarister och "normteoretiker". Tidigare hade analysen fokuserats på att finna lämpliga regleringar vid marknadsmisslyckanden ("market failures"). Nu koncentrerade ekonomerna sig enbart på "government failures". Staten blev till ett monster som till varje pris skulle bekämpas.

Många har beskrivit hur kraftigt pendeln svängde under dessa år. Två av de främsta inläggen här utgörs av Paul Krugmans *The Age of Diminished Expectations* (1992, svensk översättning *En tid av minskade förväntningar*, Tidens förlag 1993) och Joseph Stiglitz nyutkomna *Globalisation and its Discontents* (2002, recenserad i Axess nr 5). Vad en del av monetaristerna sade i början av 1980-talet var rena bäget, hävdar Krugman. I synnerhet Stiglitz betonar hur viktigt det är att hålla fast insikten att marknadsmisslyckanden faktiskt existerar. När privatiseringar och avreglering blir till mål i sig i

stället för ett medel till ökad tillväxt eller välfärd, kan detta leda till mycket negativa resultat. Det gäller inte minst i de fattigare länderna med utvecklade och svaga institutioner. Detta innebär inte alls att allt vad staten gör blir rätt. Men att pendeln svängde väl hårt under i synnerhet 1980-talet går knappast att komma ifrån.

Nu tycks pendeln svänga igen. De senaste årens turbulens på börsen, IT-bubblan, oron för globaliserings följder, den efterhängsna arbetslösheten i många länder (i synnerhet Tyskland) tycks återigen borge för en radikal kritik av kapitalismen. Det går inte att förneka att en del anti-globalister på ett skickligt sätt lyckats fånga upp en del av dessa stämningar.

Men frågan är förstås hur långt pendeln skall svänga den här gången. Desai har blottlagt Marx dubbla attityd till kapitalismen. Men hade han bejakat neo-liberalismen eller *the Washington consensus*? Det är knappast troligt mot bakgrund av Marx rötter i upplysningen. Den nya kritiken från vänster lyfter fram Marx leninistiska sida. Det vore bättre att lyfta fram hans upplysningssida. Då skulle han också kunna vara oss till hjälp i dagens diskussion om jämlikhet och ojämlikhet, om fattigdom och rikedom och hur vi skall kunna skapa ett drägligare globalt samhälle. ■

Blackburn gör upp räkningen med fondförvaltare

BANKING ON DEATH
Or, Investing in Life:
The history and future of pensions
Robin Blackburn
Verso, 2002 (550 s.)

SVERIGE FICK FÖR ETT PAR ÅR sedan ett nytt allmänt pensionssystem. Det gamla systemet med folkpension och ATP, båda förmånsbestämda så kallade fördelningssystem, har övergetts till förmån för ett i huvudsak avgiftsbestämt system. Avgiften är fastställd till 18 procent. Huvudparten av det nya systemet är fortsatt ett fördelningssystem, medan en mindre del, 2,5 av de 18,5 procenten, fonderas. Hur de fonderade medlen placeras kan individen själv, inom vissa ramar, bestämma. I kölvattnet efter det reformerade allmänna systemet har även avtalspensionerna reformerats. En större del än tidigare fonderas och även här gäller att individen kan göra egna val vid placering av en mindre del av pensionsmedlen.

Båda dessa faktorer – att vi fått ett nytt pensionssystem och att vi med detta har en större del av våra pensionsmedel på kapitalmarknaden och själva bestämmer över placeringen av de fonderade medlen – gör att Robin Blackburns *Banking on Death. Or, Investing in Life: The history and future of pensions* är högst aktuell även här i Sverige, trots att bokens huvudfokus är på pensionssystemen i USA och Storbritannien.

Blackburn inleder med en historisk exposé över framväxten av allmänna pensioner. Han ger en bakgrund till de två huvudmodellerna, Bismarck-modellen i Tyskland och Beveridge-modellen i England. Bismarck-modellen representerar då industrianknutna och arbetsrelaterade pensioner, baserade på inkomstbortfalls- eller standardprincipen, medan tanken i Beveridge-modellen är grundtrygghet för alla. Tyskland var ett av de första länder som införde ett allmänt pensionssystem. Blackburn är långt ifrån den förste som påpekar att Bismarcks syfte var att avvärja arbetarna och förhindra spridningen av socialistiska idéer. Men Blackburn myntar i detta sammanhang ett par nya begrepp som är både talande och roande. Han kallar det tyska Bismarck-systemet för det puritanska medan Beveridge-systemet får epitetet barocksystem: "The puritan promise is that individual prudence will eventually reap its reward. The baroque tradition emphasises the pastoral role of the state as an instrument of social harmony." Det är ingen tvekan om att det är barocksynen som ligger Blackburn varmt om hjärtat.

"Alla" länder har pensionssystem som ligger barocktanken nära. Fördelningssystem infördes på bred front efter andra världskriget. De fungerar så att den yrkesverksamma delen av befolkningen betalar avgifter, som används till pensionsförmåner till de samtida pensionärerna. Ett sådant system tar alltså ingen "omväg" över fonder och kapitalmarknaden, utan kan ses som ett implicit socialt kontrakt mellan generationer. Avkastningen i systemet bestäms av tillväxttakten i lönesumman (avgiftsunderlaget). Två faktorer blir därmed viktiga i ett fördelningssystem, produktivitetstillväxt och demografi; när det gäller det senare hur relationen mellan arbetskraft

och antal pensionärer utvecklas. Alternativen är fonderade system, i vilka avkastningen bestäms av avkastningen på kapitalmarknaden, av avkastningen på de fonder eller andra tillgångar där pensionsmedlen är placerade. Fördelningssystem måste vara obligatoriska, medan fonderade kan fungera även om de är frivilliga. För närvarande pågår intensiva diskussioner och reformförsök som kan liknas vid försök att gå i en mera puritansk riktning. Detta handlar Blackburns bok om och han använder de 550 sidorna till häftig kritik av vad han kallar "kommodifiering" (göra beroende av marknaden) av pensionssystemen.

VAD BLACKBURN INTE tar upp är skälen till försöken att reformera de allmänna pensionerna. De har visat sig ohållbara och i många fall även orättvisa i det att de gynnar höginkomsttagare på bekostnad av låginkomsttagare. Inte minst var detta fallet i det gamla svenska systemet. Som exempel på system som fungerar utmärkt tar Blackburn Frankrike och Italien. "Beviset" är att där garanteras pensionärerna en pension som ligger på 60 till 70 procent av lönen. Men systemen "fungerar" därför att man skjuter en skuld framför sig till kommande generationer. Dagens röstberättigade generationer betalar inte dessa generösa förmåner utan skjuter betalningen på framtiden. Notan ska betalas av ännu inte födda och därmed inte röstberättigade personer. Frankrike och Italien är inte ensamma om detta, men att kalla det för fungerande system är cyniskt.

Ett skäl till att fördelningssystem visat sig ohållbara är åldrande befolkningar och en förväntad lägre tillväxttakt framöver. Färre i yrkesverksam ålder får allt fler äldre att försörja. Utan reformer leder detta till orimliga pensionsavgifter. Blackburn menar att orsaken framför allt är makroekonomisk misskötsel. Hög arbetslöshet och tidiga pensionsavgångar (enligt Blackburn orsakade av en problematisk arbetsmarknad) bidrar till att arbetskraften är liten och försörjningsbördan därmed stor. Orsakerna till detta är således inte de skattekilar som höga socialförsäkringsavgifter ger. Här kunde Blackburn valt att redogöra för en omfattande studie med internationella jämförelser vid NBER med Gruber och Wise som redaktörer. Denna forskning nyanterar Blackburns bild. Resultaten här är att pensionssystemens subventionering av tidig pensionsavgång i högsta grad förklarar låg pensionsålder, och även en stor del av skillnaderna mellan länder i förvärvsfrekvens i äldre åldersgrupper.

Världsbankens skrift från 1994, *Averting the old age crises. Policies to protect the old and promote growth*, ägnas stort utrymme. I korthet är slutsatserna i denna skrift att dagens pensionssystem kommer att utsättas för stora påfrestningar. En reformering bort från förmånsbestämda, icke-fonderade system till avgiftsbestämda, fonderade föreslås som ett komplement till ett i grunden offentligt system. Blackburn lägger skulden på Världsbankens pensionsgrupp för att pensionssystemen i allt större utsträckning kommodifieras, det vill säga läggs ut på marknaden och tas bort från den politiska sfären. Världsbankens propaganda har enligt Blackburn bidragit till en trendmässig förändring i pensionsförsäkringarna och kanske särskilt i de amerikanska avtalsförsäkringarna. Blackburn beskriver en förändring från förmånsbestämda till avgiftsbestämda försäkringar och från att arbetsgivaren garanterar utbetalningen till att pensionsmedlen är placerade på kapital-

marknaden, där avkastningen bestämmer vilken pension individen slutligen får. Huvudparten av boken ägnas fonderade pensioner, deras inflytande på kapitalmarknaden och kapitalmarknadens inflytande på pensionerna.

BLACKBURN GÖR UPP räkningen med fondförvaltare och andra intressenter på kapitalmarknaden. Med en lång rad exempel visar han hur oerhört stora pensionsfonderna är. Hans poäng är att dessa fonder inte för något gott med sig. Dels finns placeringsregler som kringgärdar möjliga placeringar, dels finns de restriktioner förvaltarna lägger på sig själva. Vad Blackburn menar med "gott" är att vid en omstrukturering av näringslivet, som till exempel innebär att kolgruvor läggs ner, borde pensionsmedlen användas till investeringar i ersättningsindustrier på de drabbade orterna. Om man släpper pensionsmedlen till marknaden kommer detta kapital att tränga undan sådana "goda" investeringar som den offentliga sektorn skulle ha vidtagit; infrastruktur, parker och utbildning ges som exempel. Vidare menar Blackburn att små och medelstora företag, som nu har så svårt att finna riskvilligt kapital, kunde gynnas av arbetarnas pensionsmedel. Blackburn förordar alltså att pensionsfonder ska användas i högriskprojekt eller i lågavkastande tillgångar. Dock undviker han att explicit uttrycka det så. För oss svenskar kan det vara intressant att notera att Blackburn har en helt annan syn på Meidners löntagarfonder än den som blivit, och i stora kretsar redan från början var, den förhärskande. Blackburn beklagar djupt att dessa planer skrinlades; om de hade blivit verklighet skulle Sverige haft ett helt annat (och bättre) näringsliv än vi har i dag.

Skandaler – förknippade med namnen Enron i USA och Maxwell i England för att nämna ett par av de mer spektakulära – blandas med kritik mot en allmänt låg avkastning. Blackburn visar att fonderna inte lyckas slå index; det betyder att avkastningen på pensionsmedlen, sedan hänsyn tagits till förvaltningsavgifter, är lägre än vad den skulle varit utan aktiv förvaltning. För mig som nationalekonom är detta särskilt intressant. Det stämmer helt med grundkursen i ekonomi: "you can't beat the market" – såvida du inte sitter inne med insiderinformation, och det är olagligt. Men, som Blackburn påpekar, det betyder också att de avgifter som fondbolagen tar ut och lever gott på egentligen är en betalning för ingenting. Här har offentliga fördelningssystem en fördel över privata, fonderade system: inga reklamkostnader naggar avkastningen i kanten och administrationskostnaderna är låga.

Blackburn ger otaliga exempel på misskött pensionsfonder. Han redovisar studier, som visar att endast 1 procent av avkastningen beror på fondförvaltaren – och detta är mindre än de avgifter de tar ut för sina tjänster! Fondförvaltare i Storbritannien låg 0,3 procent under index i snitt åren 1981 till 1992. I USA var siffran 3 procent. Orsaken till detta är en överdriven aktivitet som sänkte avkastningen men gav goda intäkter åt fondförvaltarna. Blackburn för fram en viktig kritik av de finansiella marknadernas och de stora institutionella placerarnas funktionssätt. Men nog hade det varit intressant att samtidigt få en jämförelse med vad avkastningen skulle ha varit om man haft motsvarande pensionsmedel i ett fördelningssystem.

Blackburn är genomgående kritisk till att pensionsmedlen – det är enorma summor det hand-

**Färre i yrkesverksam
ålder får allt fler
äldre att försörja.
Utan reformer leder
detta till orimliga
pensionsavgifter.**

lar om – släpps till de finansiella marknaderna. Han är också mycket kritisk till den starka plåderingen för att icke-fonderade system ska dras ner till förmån för fonderade system. Det är en kritik som inte är helt lätt att instämma i. Det finns risker med fonderade system, men det gör det även med icke-fonderade. Dessa behandlas inte i boken utan förbigås med tystnad. Men den intresserade läsaren kan till exempel ta del av det utredningsmaterial som ligger till grund för den svenska pensionsreformen, eller den av Blackburn förkättrade Världsbanksrapporten. Som ekonom ger jag gärna rådet: sprid riskerna, det vill säga ha en del i form av icke-fonderade system och en del som fonderade system, kanske något i stil med det reformerade svenska pensionssystemet!

Blackburns *Banking on Death* är omfattande och innehåller mycket som är både högaktuellt och intressant. Den största nackdelen med boken är att Blackburn, med användande av det pedagogiska knepet "upprepning", oreflekterat förordar offentliga fördelningssystem, utan att fundera över eller erkänna vilka fördelningsproblem dessa kan orsaka inom och mellan generationer.

AGNETA KRUSE

Nationella nederlag på analytikersoffan

**DIE KULTUR DER NIEDERLAGE
Der amerikanische Süden 1865,
Frankreich 1871, Deutschland 1918**

Wolfgang Schivelbusch

Alexander Fest Verlag, 2001 (464 s.)

I DET KORTA PERSPEKTIVET skrivs historien av segrarna. Men de behåller sällan det längre perspektivet. Den historiker som ser skeendena utifrån segrarens synvinkel är benägen att läsa in en långfristig teleologi för den fortsatta utvecklingen. Förlorarnas historiografi är annorlunda. Deras erfarenhet är att händelser utvecklats helt annorlunda än de hade trott och de behöver förklara varför. Vetskapen om att vara besegrad erbjuder outtömliga möjligheter till kunskap, eftersom förloraren måste ifrågasätta sitt samhälle och revidera sin historiska självförståelse.

Som askan till elden hör nederlaget till kriget. Den tyske kulturhistorikern Wolfgang Schivelbusch har ägnat sin senaste studie, den omfattande *Die Kultur der Niederlage*, åt förlorarnas kulturhistoria. Tre "nederlagsklassiker" står i förgrunden: de amerikanska sydstaterna 1865, Frankrike 1871 och Tyskland 1918. I samtliga fall var det frågan om "totala" krig som drog in hela samhället i en gigantisk omgestaltningssprocess. Krigsförlusten lösgjorde märkvärdiga samhällsliga energier som band samman nationen på ett både närmare och mer ödesdigert sätt än vad som var fallet på den vinnande sidan.

Nederlaget följer en särskild koreografi. I stället för depression följer en kort eufori. Orsaken är den inre omvälvningsprocess som inleds genom det militära sammanbrottet. Nya statsskick införs, gamla makthavare störras och görs till syndabockar. Plötsligt är deras förlegade materialism, falska patos och förrädiska natur uppenbar. Det är som om landet befann sig vid en förlösan-

de nollpunkt. I de amerikanska sydstaterna överraskades många utanförstående av hur snart efter förlusten i inbördeskriget även gamla slavhandlare förklarade det gamla systemet för omoraliskt och ruttet. Överhuvudtaget var det förbluffande hur lätt de besegrade förkastade de mål och det program som hade dragit in landet i kriget.

I Paris och Berlin infann sig närmast en karnevalsyras efter de respektive nederlagen. Kaféerna i städerna var överfulla och människor ropade: "Leve republiken"! Men framför allt dansades det. Livet återvände, känslodammet dansades bort: Cancan i Paris 1871 (gatans cancan – inte att förväxla med sekelskiftets varieté-cancan), och jazz i Berlin 1919 (där jazz främst var en dans- och inte en musikform). Kommentatorer talade om en danssjuka som även fick sitt särskilda medicinska namn, "chorea hysterica rhythmica".

Tiden mellan nederlagets faktum och kapitulationens undertecknande har Ernst Troeltsch betecknat som "drömlandet". Det gav fritt spelrum åt önsketänkande, i vilket uppbrottslängtan blandades med övertygelsen att allt åter skulle bli som förr. Sydstaterna var övertygade om att man efter kapitulationen skulle återta den gamla positionen som jämställd partner i unionen. Efter den 11 november 1918 härskade i Tyskland en tillförsikt om att landets gränser skulle förbli oförändrade. Därefter kom uppvaknandet. Drömlandet förblev och de reella omständigheter som förde till nederlaget blev åter påträngande. Segrarens dikterade villkoren och visade sig inte endast vara den som hjälpte landet att kasta ut den gamla maktordningen, utan krävde också skadestånd eller annekterade land.

MAN SKULLE KUNNA tro att den enda överlägsenhet som förloraren är beredd att tillerkänna segermakten är materiell, teknisk eller organisatorisk överlägsenhet. Nationens "själ", det nationella sinnelaget och den kulturella identiteten, försvaras däremot till sista blodsdroppen. I själva verket var det precis tvärtom, menar Schivelbusch. Det fanns ett behov hos förlorarna att lära sig av segrarna. Den besegrade nationen underkastade sig, åtminstone delvis, en modernisering efter segrarens modell. Man införde innovationer och förändringar som i förlängningen syftade till en andlig och kulturell vitalisering. Det kunde till och med hävdas, som Tyskland gjorde när landet tillägnade sig den amerikanska varumarknaden, att den nya tekniken, organisationen och vetenskapen egentligen först i det egna landet verkligen kom till sin rätt: "Deutsche Qualität, up to date!"

Industriella samhällen fungerade som kommunicerande kärn även när de befann sig i krig med varandra. Efter 1870 upptäckte Frankrike det tyska folkskoleväsendet. Det var uppenbart att man inte vann några krig med officerare som var analfabeter. Tyskland å sin sida tillägnade sig den amerikanska propagandaapparaten efter första världskriget och beundrade de allierades förmåga att tilltala de breda folklagren. Före 1914 fanns knappt begreppet "propaganda" med i tyska encyklopedier och lexika. År 1918 hade det blivit ett modeuttryck. Bland politiker och i militära kretsar bekände Tyskland villigt sin underlägsenhet gentemot England och USA när det gällde propaganda. Orsaken ansågs vara att de anglosaxiska länderna hade en kår av journalister, som övat upp sig i massmanipulation genom sensationspressen. Om det under första världskriget hade existerat en tysk propagandaapparat var den uteslutande militärt, inte civilt, organiserad. I England liksom i Frankrike hade även de lägre samhällsklasserna bundits till nationella strävan-

den genom 1890-talets socialimperialism. Ur tyskt perspektiv var den västliga intelligensen av naturen propagandabegåvad därför att den utgjorde en masscivilisation. Men att acceptera följden av det egna resonemanget, nämligen att en framgångsrik masspropaganda krävde ett alltigenom demokratiserat och kommersialiserat (alternativt totalitärt) samhälle – så långt var man inte beredd att gå. Man vidmakthöll att propaganda blott var ett instrument, som man endast hade att lära sig att bemästra för att sprida åsikter, övertygelser, budskap och världsbilder. När Charlie Chaplins "Great Dictator" dirigerade massans bifall, liksom man stänger av och sätter på en radioapparat, var det en kongenial metafor för tyskarnas föreställningar om propaganda.

Om det tyska bildningsborgerskapet och den tyska militäreliten kretsade kring propaganda-medlet som en katt kring het gröt, fanns det inga sådana betänkligheter hos nationalsocialisterna. Hitlermotståndaren Theodor Heuss anmärkte att avsnitten om propaganda i *Mein Kampf* var bättre och mer precist skrivna än de övriga i boken: "Här talar en man som förstår sig på saken!" Vissa av Hitlers formuleringar skulle utan problem kunna tryckas i en handbok i reklampsykologi. I mobilisering av massuggestioner var nationalsocialisterna det mest "amerikanska" av alla tyska partier under slutet av 1920-talet.

NÅGOT SOM SÄLLAN uppmärksammas när det gäller kriget mellan Frankrike och Preussen 1870–1871, var att Frankrike förde det under två olika statskonstitutioner. Efter slaget vid Sedan år 1870 störtades monarkin och en provisorisk republikansk regering tog över styret. Frankrike fortsatte att föra kriget och regeringen utropade "levée en masse". Företeelsen hade förekommit under revolutionsåret 1792 och betydde massmobilisering eller folkkrig. Nationen skulle samla ihop de sista reserverna för att gjuta nytt mod i armén och rädda landets ära. "Levée en masse" var främst en symbolhandling. Republiken ville inte sitta med kapitulationens hundhuvud, utan såg till att uppskjuta nederlaget några månader. Därmed kunde det nya styret skjuta över skulden för förlusten på monarkin och framhäva sig självt som räddare av den franska nationalhedern.

De franska republikanernas folkkrig blev en fix idé hos tyska politiker och makthavare efter första världskriget. Varför hade inte Tyskland gjort likadant? Walther Rathenau hade proklamerat massmobilisering i oktober 1918. Det hade varit en chans för republiken att fortsätta kriget och därmed tvinga fram ett gynnsammare fredsavtal än vad som sedermera blev fallet i Versailles. Flera utländska militära experter var överraskade över att Tyskland kapitulerade när situationen på inget sätt såg hopplös ut. Den brittiske journalisten George Young skrev senare att det hade varit bättre för Tyskland om landet hade kastat sig in i blodbadet ytterligare några veckor, fört en utsiktslös kamp och lidit stora förluster. "Det hade framkallat aktning i den civiliserade världen."

DET TYSKA SAMMANBROTTET 1918 var unikt, inte endast på grund av att det inträffade så plötsligt och närmast utan förvarning. Aldrig tidigare hade en nation sträckt vapnen när den egna armén fortfarande befann sig långt inne i fiendeland. När Tyskland utkrävde vapenstillestånd på hösten 1918 hade inte krigsledningen heller för avsikt att kapitulera. Man planerade en defensivstrategi att dra sig tillbaka till landets gränser bakom Rhen och hålla stånd där. Ludendorffs beslut var inget tecken på ett "nervsammanbrott", som en av för-



Nederlagets eufori. Krigsförluster kan frigöra stora samhälleliga energier som binder samman nationen. Efter nederlaget vid Sedan, som skildras på denna målning från 1870-talet, störtades monarkin i Frankrike och kriget fortsatte med ny styrka under republikanskt styre. Foto: Corbis/Scanpix

klaringarna under mellankrigstidens Tyskland löd. Han handlade rationellt. Han var en produkt av den wilhelmska makten och besatt två av dess främsta egenskaper: organisatorisk och teknisk briljans och en fullständig avsaknad av politiskt, socialt och psykologiskt spårinnehåll. Den brittiske socialpsykologen Wilfred Trotter, vars bok *Instincts of the Herd in Peace and War* under årtionden hölls som klassiker, förklarade att det tyska sammanbrottet berodde på en kollektiv oförmåga att handskas med motgångar. Det räckte med en hotande fara för att riket i sitt inre skulle falla sönder.

Tyskland hade ingen republikansk tradition att falla tillbaka på. Efter nederlaget i det preussiska kriget 1870 inträdde i Frankrike i stort samma skeende som hade inträffat 1789, 1792, 1830 och 1848: Uppror i Paris, monarken avsätts, republik utropas, en provisorisk regering bildas varefter nationen fortsätter kampen mot den yttre fienden. För Tyskland däremot var kejsardömet undergång ett fall ned i avgrunden. Varken konservativa eller socialdemokrater kunde föreställa sig en "levée en masse" med demokratisk dynamik. Massmobilisering hade i praktiken redan genomförts vid krigsutbrottet 1914. Reserverna var uttömda; arméns stridsberedskap och hemmafrontens uthållighet var på upphällningen. Men alla som förespråkade en fortsättning på kriget, trots att det inte stod att vinna, hade åtminstone ett tungt argument. Om Tyskland under republikens flagg hade fortsatt strida skulle den i viss mån ha skyddat sig mot reaktionära krafter och det massiva föraktet från högern. Inte minst skulle politiker och militärförledare ha undkommit anklagelsen från arméns sida att vara förädlare och för att ha åsamkat dem kapitulationens förödmjukelse.

Ur detta scenario uppstod två legender, dolkstötslegenden och föreställningen att Tyskland alltjämt var "obeseget i strid". Kring dessa nederlagets amsagor växte ett förbittrat och revanschlystet samhälle upp. Weimarrepubliken blev för-

lorarnas republik. Än mer ödesdigert var att republiken inte lyckades skapa någon legitimerande myt om sin egen tillblivelse.

Material till dolkstötslegenden fanns redan i det sena 1800-talets Tyskland. Föreställningen om en inre fiende hörde till de politiska och psykologiska hörnstenarna i det wilhelmska samhället. Denna fiende var socialdemokratin. Men sedan socialdemokraterna 1914 hade avsvurit sig Internationalen och gått med i "folkgemenskapen" i kriget gapade fiendeplatsen tom. Denna plats krävde att åter bli fylld.

I Tyskland uppfattades fredsfördraget i Versailles inte som en tillbakagång till ett normaltillstånd, utan som en fortsättning på ett undantagstillstånd, som ett "efterkrig". Enda skillnaden mot det egentliga kriget var att den avväpnade nationen inte längre utgjorde ett subjekt i det maktpolitiska spelet, utan hade förvandlats till objekt. Kriget fortsatte, men det fördes nu med ekonomiska och industriella medel. Ekonomin, skrev Gustav Stresemann 1919, skulle bli Tysklands ersättningsmakt. Näringslivet mobiliserades för att uppfylla uppgiften som "instrument för den fredliga nationalemancipationen". Både näringslivet och nöjesindustrin antog en militärisk utformning, som förespeglade en ny sammanhållning och ett nytt förnuft.

ETT KRIG MELLAN en militärisk och en medborgerlig nation inleds ofta med uppseendeväckande militära framgångar för den första. Men allteftersom kriget kräver mer materiel, finanser och människor får den medborgerliga nationen ett överläge tack vare sina breda näringsstrukturer och överlägsna ekonomiska makt. De moderna krigen avgörs inte på slagfälten utan långt tidigare. Det är också grunden till att mytbildningen "obeseget i fältslag" ofta blivit en tröstefelt för den nationella självförståelsen. Det amerikanska inbördeskriget framstår som en främmande organism i jämförelse med de militära konflikterna på

den europeiska kontinenten under 1800-talet. Amerikanerna visste ingenting om moderna krig. Det man kände till var kolonial- och indiankrig, vilka följde helt andra spelregler. Man får söka sig tillbaka till 1600-talets religionskrig för att finna en dylik blodspillan och destruktivitet, som under det amerikanska inbördeskriget. Sydstaterna förlorade 20 procent av sin vuxna manliga befolkning, vilket är tämligen exakt den siffra som uppskattats för tyska krigsoffer under andra världskriget. År 1867 anslog staten Mississippi närmare 18 procent av sin samlade budget för framställandet av kroppsproteser.

Sydstaterna var de som tydligast profilerade sin särställning inom unionen. Man framställde sig som bärare av ridderlighet och kulturvärden. Sydstaterna var "Amerikas Sparta". Den sydstatliga självbilden var en sammansmältning av plantageromantik och en omåttlig konsumtion av Walter Scott-romaner. I inbördeskriget kom dock efterhand nordstaternas industriella överlägsenhet att te sig övermäktig. I sydstaterna bredde ett slags elegisk pessimism ut sig, i vilken man vurmade för myten om att man stred för en förlorad sak – "the Lost Cause".

INGEN NATION KAN omfamna nederlaget i sin mytbildning. I stället vidtas alla åtgärder för att avvärja förlusten, förneka eller projicera den. Till det krävs ofta en syndabock. För sydstaternas del blev det den framgångsrike generalen Longstreet, som under inbördeskriget var sinnebilden för militära dygder och organisatorisk effektivitet. Vid slaget vid Gettysburg hade Longstreet stridit vid sidan av general Lee. Den sistnämnde hade omedelbart fått bära ansvaret för nederlaget vid slaget. Men efter kriget förändrades bilden. Lee, som egentligen hade varit en medioker militär, blev själva inkarnationen av "the Lost Cause". Han tillskrevs lojalitet och hederskänsla, medan Longstreet degraderades till förrädare.

Behovet att återupprätta den nationella hedern och äran resulterade i, både i sydstaterna efter inbördeskriget och i Tyskland efter 1918, att det uppkom paramilitära medborgarsammanslutningar, som Ku-Klux-Klan och Freikorps, för att "rena" samhället. Schivelbusch faller den brisanta anmärkningen att nederlagets frustration endast kan mildras genom ytterligare våldshandlingar. Amerika avreagerade sig sin inre förbittring i ett krig mot Spanien 1898. Den demoraliserade armén i Frankrike anstiftade blodbadet på Pariskommunen 1871 och franska politiker sökte ny maktlegitimitet genom alltmer omfattande koloniala företag under slutet av 1800-talet. I Tyskland efter 1918 räckte varken Spartakus-upproret, Kapp-kuppen eller Hitlers ölhallsuppror till för att utsläcka den nationella förlustens smärta. I stället började högergrupperingar med Freikorps i spetsen att söka efter nästa krig.

SCHIVELBUSCHS TEXT FLÖDAR av briljanta infall och djärva slutsatser. Som historisk analys är boken möjligen alltför inexact och associativ. Inledningskapitlet är egentligen sammanfattningen och det förekommer i övrigt ingen genomförd komparativ metod. Läsaren får till största delen själv dra de jämförande slutsatserna. Man bör heller inte läsa boken som en uttömmande skildring av länder i krig. Framför allt har Schivelbusch hoppat över den socialhistoriska analysen; en sådan skulle säkert ha omöjliggjort den flyhänta skildringen. Att lägga det nationella medvetandet på analytikersoffan är onekligen vanskligt, men det har här resulterat i en rasande underhållande historieskrivning.

HÅKAN FORSELL

Islam har blivit förlorarnas religion

L'ISLAM MONDIALISÉ

Olivier Roy

Seuil, 2002 (209 s.)

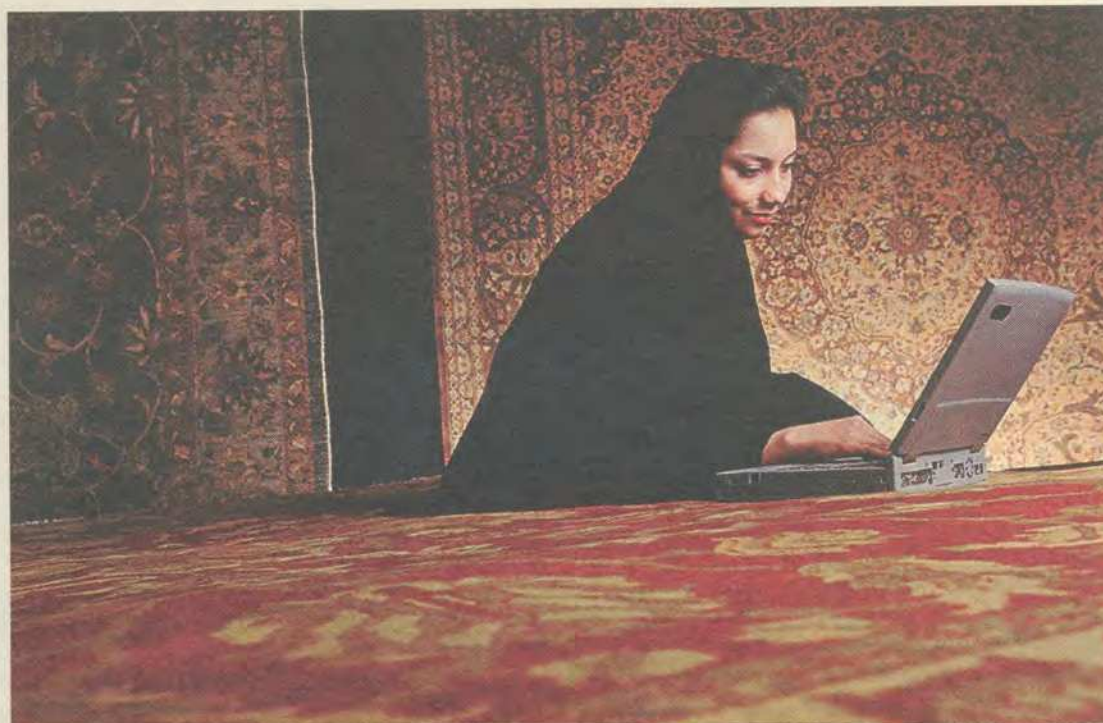
MYCKET KAN MAN säga om islam men inte att dess bekännare skulle vara historielösa. Dagens fundamentalister, som använder den modernaste tekniken för att sprida sitt budskap, kommer nästan alltid tillbaka till sin religions ursprung och tidigaste historia. Där tror de sig hitta lösningen på dagens problem. För dem börjar historien alltid någon gång i början av 600-talet då Guds ord uppenbarades för Muhammad. Profeten bodde då i Mekka. Ett par år senare, närmare bestämt 622, fann han för gott att flytta till det som sedan dess har kallats Medina, *and the rest is* – som det heter – *history*.

Liksom alla andra religioner uppstod islam i en bestämd historisk kontext som vi känner ganska väl till. Men en religion som tar sig själv på allvar kan knappast reduceras till ett fenomen av tidsandan som tillåter senare tolkningar, omtolkningar och revisioner. Kristna apologeter har ju länge försökt att smussla undan vissa passager i Gamla testamentet, till exempel sådana som uppmanar till folkmord eller som uttrycker sig förkänande om sexuella minoriteter, med hänvisning till den historiska miljön i Västasien ett par hundra år före vår tideräknings början.

Islam har inte den utvägen. Koranen, den bok där Muhammads uppenbarelser har samlats, är bokstavligen Guds ord, en kopia av en bok i himlen. Inte ett tecken får ändras, och länge var det närmast förbjudet att översätta den från arabiskan. Detta var sanningen, Guds ord, slutgiltigt uppenbarad och nedtecknad på arabiska. En from muslim behövde inget annat rättesnöre i livet än denna bok som, när den inte lämnar något entydigt svar, fick kompletteras med de så kallade traditionerna, haditherna, som berättade vad profeten hade gjort och som kunde användas som förebild.

Islam föddes så att säga fix och färdig i en värld som sedan dess har stått som modell för det perfekta islamska samhället; möjligen kan en ortodox muslim acceptera några av de första kaliferna men sen började förfallet och samtidigt väl också drömmen om en återgång till det påstått rena och ursprungliga islam.

Det är bland annat denna dröm som sägs hägra för dagens fundamentalister som vill återupprätta den islamska staten, det ursprungliga kalifatet, den stat där det inte rådde någon konflikt eller friktion mellan den religiösa sfären och den politiska eller, rättare sagt, där dessa två var en och samma sak. Och så förblev det i många hundra år när muslimerna levde i muslimska stater; de utgjorde en aldrig ifrågasatt majoritet. Stat och religion var en oupplöslig enhet. I och för sig fick väl denna övertygelse sina törnar då och då. Islam drevs ut ur Spanien och al-Andalus gick därmed förlorat för de rättrogna. Muslimska härar, som rimligen borde ha haft Guds stöd, besegrades av



Islam på nätet. Internet har skapat en global muslimsk trosförsamling. Budskapet på nätet blir dock ofta förenklat och ytligt och kritiserats därför av de traditionella mullorna. Foto: Peter Beck/Corbis/Scanpix

kristna och kristenheten gick om islam vad beträffar nya vetenskapliga och tekniska uppfinningar och landvinningar.

Det är bara mot denna bakgrund som dagens islam kan förstås. Denna känsla av nedgång och kanske till och med misslyckande förklarar åtminstone delvis varför fundamentalistiska krafter har haft sådan framgång. Men denna framgång följer en splittring som är central i Olivier Roys nyutkomna *L'islam mondialisé*, som på ett kunnigt sätt beskriver den nya värld som islam verkar i. Särskilt förtjänstfullt är att Roy både problematiserar och avdramatiserar islam. Hans slutsats är att det han kallar re-islamiseringsen säkert kan innebära sociala problem men något strategiskt hot utgör den inte. Det är mera rök än eld.

**Nätet har skapat en
virtuell umma,
en muslimsk
trosförsamling,
som inte längre är
geografiskt förankrad
utan i stället tycks
finnas överallt.**

DET NYA ÄR ATT muslimerna i dag ofta utgör minoriteter. En tredjedel av världens muslimer lever i länder där majoriteten bekänner sig till andra religioner. Islam blev en religion som fungerade väl så länge som den var statsbärande; när den inte längre har möjlighet att vara detta uppstår

svårigheter. Den möter helt nya problem när den tvingas att samexistera med moraliska uppfattningar som ofta går stick i stäv med djupa muslimska övertygelser; kvinnans ställning är väl det mest uppmärksammade fallet men det finns många andra.

Islam är i dag den dominerande religionen i många europeiska förstäder och har på många håll, menar Roy, blivit synonymt med socialt utanförskap. Mycket av den fundamentalism vars omfång och farlighet Roy tonar ned har sitt ursprung i detta utanförskap; islam, eller mera bestämt, en viss moské med en ofta karismatisk predikant blir bandet som förenar en ofta proletariserad ungdom. Roy menar till och med att fängelset är en vanlig plats för omvändelse.

Islam har på gott och ont blivit globaliserad. Många trodde att detta skulle innebära en liberalisering av religionen men så har inte blivit fallet. Roy anger nätadress till flera av dessa grupper som

existerar runt om i världen. De skapas vanligen av globaliserade, mångkulturella människor som är födda i ett land, uppvuxna i ett annat, utbildade i ett tredje och jobbar i ett fjärde men som ändå predikar en islam som skulle göra saudiarabiska wahabiter och afghanska talibaner förtjusta. Tillbaka till Profetens Arabien, så lyder det mer eller mindre klart uttalade budskapet. Eller också är dessa sajter forum för en ofta självutnämnd mulla som förkunnar domar, fatwor i alla upptänkliga frågor som om en muslim får fira jul, besöka en kristen kyrka vid en nära väns begravning eller om en from muslim kan ha kristna vänner. Nätet har skapat en virtuell *umma*, en muslimsk trosförsamling, som inte längre är geografiskt förankrad utan i stället tycks finnas överallt. Inte minst de traditionella muslimska länderna som Saudiarabien med islams två heligaste platser och Egypten med al-Azharuniversitetet i Kairo (som för muslimen länge var vad Vatikanen var för fromma katoliker) ser med ogillande på detta närmast anarkistiska meningsutbyte som redan har undergrävt de traditionella mullornas och andra lärdes auktoritet. Roy visar att detta har lett till ett förtyligande och förenklande av det religiösa budskapet. Medan de traditionella mullorna ofta hade en lång och krävande teologisk utbildning där de lärde sig sin Koran och de klassiska uttolkarna av den har dessa nätmullor ofta bara en ytterst bristfällig kunskap om islam.

TILL SKILLNAD FRÅN kristendomen har islam inget officiellt, hierarkiskt prästerskap utom möjligen i Iran, där det har en struktur som vissa har jämfört med den katolska kyrkans. Denna i grunden egalitära struktur, där varje troende kan möta Gud utan förmedlande mellanhänder, har öppnat slussportarna för alla dessa självutnämnda religiösa auktoriteter, som utslungar fatwor till höger och vänster. De kan som ursprunglig avsändare ha en imam i Peshawar och Sanaa, men lika gärna en som bor i London eller Los Angeles och som inte ens kan arabiska. Också här har globaliseringen satt sina spår och, på gott och ont, givit röster som tidigare knappast alls har hörts möjlighet att, i likhet med påven i Rom, tala *urbi et orbi*, till staden och till världen men då utan någon som helst institutionaliserad auktoritet.

Roy, som har studerat samtidens islam både i fattiga slumområden i Europa och i Asien, urskiljer en slående paradox i synen på denna religion. I Europa och i USA framställs islam som en aggressiv och segerrik religion som hotar både kristenheten och Västerlandet, medan muslimer själva upplever sin religion som förföljd och hotad av en Occident som aldrig har velat inleda en dialog på jämställda villkor. Ingenting har, menar de, egentligen förändrats sedan korstågens dagar; det är samma värld men två diametralt skilda upplevelser och beskrivningar av den.

När man läser Roy får man inte sällan intrycket att islam har blivit förlorarnas religion som har skördat sina framgångar bland grupper som står utanför den moderna världen. De använder visserligen den moderna världens teknik men för att formulera ett budskap som vill vrida klockan tillbaka ett och ett halvt millennium till den tid då de var vinnarna och européerna förlorare.

ROYS BOK, som bygger på en mångårig förtrogenhet med islam i dagens värld, komplicerar bilden utan att försköna den. Islam är en komplicerad och mångfacetterad religion som rymmer allt från ett slags new age-terapi i publikationer, som lovar att Koranen skall bota oss från stress och utbrändhet, till svavelosande predikningar om vikten av att bekämpa alla otrogna. Efter att ha läst *L'islam mondialisé* inser man att det inte går att generalisera om islam och på så sätt påminner den om andra stora religioner. På sistone har, skriver Roy, nästan alla människor över en natt blivit experter på islam och uttalar sig tvärsäkert om dess natur och roll i samtiden. Roy försvarar livet för alla dessa genom att göra bilden både kaotisk och oklar, alltså helt i överensstämmelse med en kaotisk och oklar verklighet. Och det är inte dåligt i ett ämne där förenklingarna har varit den i stort sett undantagslösa regeln.

CARL RUDBECK

Clinton och Jeltsins roll i historien

THE RUSSIA HAND
A Memoir of Presidential Diplomacy
Strobe Talbott

Random House, 2002 (480 s.)

DET SÄGS ATT STROBE TALBOTT brukade lägga sig tidigt om kvällarna för att kunna stiga upp tidigt följande morgon och skriva ned sina anteckningar om gårdagens händelser. Undantagen var när han förhandlade nätterna igenom med de ryska ledarna i Kreml. Eller när president Clinton varvade ner efter en lång arbetsdag och "worked the phone" till långt in på småtimmarna och väckte Talbott vid tretiden på natten. Eller när samme Clinton slängde sig i soffan i Talbotts vardagsrum för att spela på unge Talbotts saxofon, mumsa på vaniljglass och lammkotletter och sedan lägga upp strategin för sitt nästa möte med Boris Jeltsin – då kunde det bli riktigt sent.

Strobe Talbott var under större delen av Bill Clintons åtta presidentår USA:s biträdande utrikesminister med särskilt ansvar för relationerna till Ryssland. Som ungdomsvän och studiekamrat till Clinton stod han presidenten även per-

sonligen nära. Och som före detta lysande journalist på tidskriften *Time* behärskar han skrivandets konst. Allt detta har resulterat i det första stora amerikanska verket om relationerna mellan USA och Ryssland under årtiondet efter det kalla krigets slut.

The Russia Hand. A Memoir of Presidential Diplomacy har mötts av lysande recensioner i den amerikanska pressen: en av de bästa böcker om presidentdiplomati som någonsin skrivits; ett unikt dokument som förenar vetenskaplig akribi och känsla för de små färgstarka detaljerna; en nödvändig bok för förståelsen av ett dramatiskt skede i Europas och världens historia. Och det är lätt att hålla med. Strobe Talbotts bok har allt eller nästan allt: utförliga redogörelser för de djupare drivkrafterna bakom Clintons Rysslandspolitik; ingående skildringar av komplicerade diplomatiska förhandlingar; en rikedom av personliga detaljer, som livar upp skildringen men också bidrar till förståelsen av huvudaktörernas agerande.

HUVUDAKTÖRERNA I TALBOTTS bok är naturligtvis i första hand de båda presidenterna själva, Bill Clinton och Boris Jeltsin, men även vicepresident Al Gore och Viktor Tjernomyrdin (en i raden av Jeltsins premiärministrar och hans direkta kanal till amerikanerna) och så förstås Strobe Talbott och dennes ryska motsvarighet Jurij Mamedov. Talbott gör, trots sin oförnekliga ryska sakkunskap, på intet sätt anspråk på att ha varit arkitekten bakom 1990-talets amerikanska Rysslandspolitik. Arkitekten var i själva verket Clinton själv och det på ett dubbelt plan.

Det var Clinton som drog upp de stora linjerna. Vid otaliga möten i Vita huset visade han sitt missnöje med medarbetarnas förslag till handlingslinjer och uppmanade dem att "think bigger". Det västliga ekonomiska stödet till Rysslands utveckling måste öka. Väst måste visa förståelse och finess inför Rysslands uppenbara mindervärdeskomplex som kollapsad supermakt. Ryssland måste övertygas om att USA:s och västs politik syftade till "inclusion" och inte till "exclusion" av Ryssland: Moskva fick på inga villkor isoleras, utan måste sys in i ett nät av politiskt, ekonomiskt och demokratibyggnadssamarbete.

Ett bland många exempel på detta är Clintons idoga arbete för att bryta ner Väst-europas och Japans och även det egna finansdepartementets motstånd mot att släppa in Ryssland i G 7-kretsen av världens ledande industrinationer. Ryssland, menade de skeptiska med all rätt, var ju inte en av de stora industrinationerna (Ryssland representerar endast 1,5 procent av jordens BNP mot USA:s 21 procent) och var inte heller en fungerande marknadsekonomi. Men Clinton stod på sig, det gällde att "sy in" Ryssland. Den formel Clinton till sist fann var att presentera Ryssland som "fullvärdig partner i G 8 i de politiska samtalen". Så fick Jeltsin för första gången delta i ett toppmöte med G 7/8 i Neapel i juli 1994.

Det var likaså Clinton som valde att bygga upp relationen USA-Ryssland kring personaxeln Clinton-Jeltsin. Också detta skedde till stor del under motstånd inte bara från den politiska oppo-

sitionen i USA, utan även från många av Clintons egna medarbetare. Så blir Talbotts bok bland mycket annat också en studie i personligheternas roll i världspolitik, som varken en journalist eller en forskare hade kunnat skriva, utan endast en aktiv medaktör med närmast total inblick i presidentens tänkande och handlande.

UNDER DE SJU ÅR då Clinton och Jeltsin samtidigt ledde sina båda länder träffades de två presidenterna 18 gånger. Det är nästan lika många gånger som antalet toppmöten under de närmast föregående 46 åren, från Harry Trumans enda möte med Stalin 1945 till George Bushs sista möte med Michail Gorbatsjov 1991. Under dessa sju år utvecklades en mycket speciell relation mellan "min vän Bill" och "Ol' Boris".

Ett inslag i de båda presidenternas relation, som Talbott återkommer till gång på gång, är Jeltsins alkoholism. Vid mer än ett toppmöte sluddrade Jeltsin märkbart vid förhandlingsbordet eller stjälpde i sig det ena glaset efter det andra under den högtidliga middagen. Vid andra tillfällen kunde han slänga på luren i spritlöst vredesmod när de två talades vid över den "heta linjen" mellan Kreml och Vita huset. Vid åter andra tillfällen kunde Jeltsin under vinets och konjakens inverkan bli överdrivet sentimental och krama om Clinton i djup rörelse. Under ett av sina besök i Washington rusade Jeltsin mitt i natten runt i bara kalsongerna i gästhuset mitt emot Vita huset och ropade desperat efter sprit, tills de ryska och amerikanska säkerhetsagenterna med gemensamma krafter lyckades få honom i säng. Jeltsins medarbetare uppträdde vid sådana tillfällen gene-

rat och Clintons medarbetare förfasade sig över det bisarra i situationen. Men Clinton själv brukade – kanske på grund av sin egen erfarenhet av en alkoholiserad styvfar, antyder Talbott – säga att "åtminstone är han inte ett elakt fylo".

Men om det alls är möjligt att tala om vänskap mellan två statsmän och representanter för var sin stormakt så låg Clintons känslor för Jeltsin på ett djupare plan. Politikern Clinton hyste en genuin beundran för Jeltsins politiska mod och medkänsla med honom i hans ofta desperata situation som ledare för ett land som politiskt, ekonomiskt och moraliskt körts i botten. Jeltsin hade vuxit upp och skördat sina första politiska lagrar som medlem av den kommunistiska partiapparaten. Men när Clinton lärde känna honom hade han till skillnad från Gorbatsjov, som trodde att det var möjligt att reformera sovjetssystemet, kommit till insikt om att detta måste brytas sönder. I den meningen var Jeltsin, till skillnad från Gorbatsjov, en verklig "revolutionär". Och Clinton talade ofta med sina medarbetare, och även med Jeltsin själv, om det som han uppfattade som den ryske presidentens genuint demokratiska sinnelag.

Clintons inställning, erkänner Talbott öppet, kom inte sällan att få negativa konsekvenser för delar av den amerikanska Rysslandspolitik. Clinton hade alltför lätt att överse med den ryska arméns framfart i Tjetjenien. Han hade också alltför lätt att överse med uppenbara brott mot



I huvudet på Boris Jeltsin.
Clinton och Jeltsin hade en speciell relation till varandra.

Foto: Sergej Karpuchin/Pressens bild

grundläggande demokratiska regler och mänskliga rättigheter i den unga och ännu svaga ryska demokratin. Clinton försvarade sig, då hans egna medarbetare påpekade detta för honom, med att "Ol' Boris har det svårare än jag politiskt" och att han måste "hjälpa" Jeltsin.

INOM TVÅ, IBLAND orättvist förbisedda, områden resulterade de amerikanska och ryska förhandlingarna, och de båda presidenternas personliga insatser, i viktiga genombrott mot ökad säkerhet och stabilitet i Europa.

Det ena gällde de sovjetiska kärnvapen som var stationerade i Ukraina. Det var i utgångsläget ingen självklarhet att Ukraina skulle avstå från dessa kärnvapen. Den nya ukrainska statsledningens krav för att släppa ifrån sig kontrollen över missiler och kärnladdningar var en amerikansk garanti för Ukrainas självständighet. Det var ett krav som Clinton på inga villkor kunde gå med på. Talbotts – och Clintons personliga – förhandlingsinsats resulterade till sist i en allmänt accepterad kompromiss: USA hjälpte till med att transportera bort vapnen från Ukraina till Ryssland och där förstöra dem mot att Jeltsin utfärdade en offentlig deklaration om rysk respekt för Ukrainas självständighet och territoriella integritet. Den andra framgångshistorien handlar om det viktiga avtalet 1995, som resulterade i rysk-amerikanskt fredsbevarande samarbete i Bosnien. För första gången ställdes ryska soldater under befäl av en amerikansk general.

Betydligt svårare blev förhandlingarna, i vilka Talbott spelade en central roll, när detta samarbete några år senare skulle utsträckas till Kosovo. I det kanske enskilt mest spännande kapitlet skriver Talbott om de kritiska dagarna i juni 1999, då amerikaner och ryssar förhandlade om den fredsbevarande styrka som skulle sättas in i Kosovo efter de gångna månadernas Natobombningar av Serbien. Ryssarna hade till sist gått med på en upprepning av den formel som gällt i Bosnien: en Natostyrka, där de ryska enheterna dock var underställda en amerikansk general i dennes nationella (och inte Nato-) kapacitet. Natten den 11 juni satt Talbott på det ryska försvarsdepartementet i Moskva och förhandlade med Rysslands försvars- och utrikesministrar och ett par höga ryska generaler. Enligt planerna skulle amerikanska och andra väststyrkor gå in i Kosovo från Makedonien i söder samtidigt som ryska enheter från Bosnien gick över gränsen från norr. Men redan innan Natostyrkorna satt sig i rörelse var ryssarna på plats på flygplatsen i Prishtina. De ryska förhandlingarna förnekade dock att så var fallet, trots att Talbott på sin mobiltelefon hade fått veta från Washington att CNN i samma stund visade den ryska inmarschen "live" på tv. En dramatisk situation seglade upp och ingen vågade utesluta en väpnad konfrontation mellan ryssar och Natostyrkor när även de senare väl nådde Prishtina. De ryska förhandlingarna drog sig då undan till ett angränsande rum, men Talbott kunde från korridoren utanför höra ryssarna skrika upprört mot varandra och hur möbler kastades och krossades mot väggarna. De ryska generalerna hade ljutit sina politiska överordnade rätt upp i ansiktet. Ryssarna backade till sist. Men ingen av generalerna bestraffades och en av dem, Anatolij Kvasjinin, är alltså generalstabschef, ett bland många exempel, skriver Talbott, på den ryska regeringens "dysfunction".

DET FINNS MÅNGA fler storpolitiska förhandlingsrundor att kommentera, men jag nöjer mig med några rader om en av de viktigaste – alltså "levande", i mening inte avslutade – frågorna,

nämigen den om Natos utvidgning till länderna i det gamla sovjetimperiet och rentav till det egentliga Sovjet (Estland, Lettland och Litauen). Allmänt känt är att Moskva från allra första stund benhårt motsatte sig denna utvidgning och då särskilt den till Baltikum. En successiv uppluckring av de ryska positionerna kunde noteras redan tidigt och när beslutet att uppta de första östeuropeiska länderna (Polen, Tjeckien och Ungern) som medlemmar togs i juli 1997 blev den ryska reaktionen överraskande mild. Men det finns i omvärlden alltså en föreställning om att det i första hand är den ändrade utrikespolitiska kursen under Vladimir Putin, som resulterat i att Ryssland gett upp sitt tidigare hårdnackade motstånd mot Natos utvidgning och då särskilt till de baltiska länderna.

Men Strobe Talbott visar i själva verket hur Jeltsin och de ryska förhandlingarna redan på ett tidigt stadium började backa från sina utgångspositioner. Redan i mars 1997 accepterade Jeltsin i praktiken att de tre baltiska staterna en dag skulle bli Natomedlemmar. Det skedde under svett och tårar, men alla förhandlare, utom de ryska (och de amerikanska!) generalerna, insåg på ett tidigt stadium att Natos färdriktning var oundviklig. Det enda Clinton, redan 1996, kunde lova Jeltsin var att utvidgningen inte skulle bli "hastig" (dock utan precisering) och att i varje fall inget skulle ske förrän de båda presidenterna förhoppningsvis hade sina respektive omval lyckligen bakom sig. En tacksam Jeltsin kunde inte annat än acceptera det generösa amerikanska erbjudandet.

HARALD HAMRIN

García Márquez gör sig själv en björntjänst

VIVIR PARA CENTARLA

Gabriel García Márquez

Editorial Sudamericana, 2002 (579 s.)

PREMIÄRFEVERN I LATINAMERIKA inför lanseringen av Gabriel García Márquez minnen, *Vivir para centarla*, för tankarna till de scener som på sin tid ackompanjerade nya Beatles-utgåvor. Köer, rykten om piratupplagor, febrilt för snack och armbågar och knuffar kring diskarna. Det lilla Costa Rica, som bara fick 6 000 exemplar i tilldelning, ansåg sig brutalt åsidosatt.

Nu har täckelset fallit, tumultet lagt sig och det är möjligt att inta en smula distans till själva föremålet. Ytligt sett föreligger alla tecken på succé, hela upplagan är såld och ett ymnigt flöde av välvilliga recensioner – en del av dem liknar mest skåtal – har bokförts. Men jag undrar om inte García Márquez på litet längre sikt gjort sig själv och sitt eftermäle en björntjänst. För åtminstone en läsare har denna minnesskildring mattat glansen kring de bägge höjdpunkter, *Hundra år av ensamhet* och *Kärlek i kolerans tid*, på vilka hans ryktbarhet vilar. Läsaren har redan mött och gripits av detta stoff som fiktion, och när det nu serveras i biografins dräkt påverkar detta retroaktivt upplevelsen av storverken. Var det så pass mycket som hämtades ur släktkrönikan, snarare än ur den skapande fantasin? I *Kärlek i kolerans tid*, romanen

om hans föräldrars motiga kärlekssaga, berättade han om herrskapsmamsellen Ferminas, alias Luisa Márquez, heroiska kamp för att bryta sin familjs förbenade aversion mot hennes hjärtas val, den lågättade telegrafisten Florentino, alias Gabriel García. Men denna amour har redan refererats oss, med sånär dokumentarisk noggrannhet och stort mästenskap, inklusive transporten, på en åsna, av den motvalls fröken bort från giljarens farliga närhet. Författaren har redan öst allt som går att ösa ur denna rika källa, och när han nu vänder på fjärdingen och drar historien på nytt är ingenting vunnit för läsarens del. Márquez begär inte bara en, utan två nybörjarsynder: dels repeterar han en redan berättad historia, dels gör han det med en teknik som försatt berg i romanerna, men som gör ett egendomligt intryck i memoargenren.

Läsaren anar, bakom kulisserna, den yrkesvanda som lett den rutinerade berättaren därhän. Han är en fantasiens bevägare: hans storhet är inte, som Mario Vargas Llosas, att trola fram legioner av trovärdiga figurer ur intet. Márquez *forte* är att med en virtuos, våghalsig barockstil stoffera ut person- och stämningens fragment ur minnets förråd till litteratur av helt annan dignitet än råvarorna; som då en benådad kock transformerar en uppsättning vardagliga råvaror till en sublim anrättning. Det är detta verktyg som förvandlat hans släktmyller till ett mytologiskt typgalleri, och upphöjt den dammiga hembyn Aracataca till det odödliga Macondo.

Men vad skulle han ha tagit sig till? Skulle han ha torkat fiktionens smink av de gestalter han med sådan möda trollat fram, och därmed avmystifierat dem? Det kunde han inte förmå sig till, och så skrev han om samma förebilder en gång till, på samma prunkande språk – med resultatet att läsaren inte kan ta del av till exempel skildringens morfader, den hejdundrande översten Nicolas Márquez Mejía, utan att denne oförmedlat flyter samman med sitt alter ego, överste Aureliano Buendía i *Hundra år av ensamhet*.

GARCÍA MÁRQUEZ VIGDE tidigt sitt liv åt litteraturen, och det är rimligt att läsaren får glimtar från den steniga väg han vandrade fram tills det lossnade. Tyvärr slår denna revy över geniets utveckling efterhand över i narcissistisk självupptagenhet. Men de första stadierna i bildningsgången skildras underhållande och medryckande. Författarinstinkten började tidigt rycka i kopplet, som då morfadern mördar en kollega för att avtvå sig en skymf, eller då direktören för bananbolaget United Fruit passerar med sin sköna hustru och med en heraldiskt vördnadsbjudande schäfer i lyxbilens baksäte.

Författaren växte upp vid en hård kryllande av talför mänsklighet; släktingar ur alla generationer, vägfärande, kreditorer och tjänstefolk: "Jag kan inte tänka mig en miljö mer gynnsam för min kallelse än det där därhuset", säger han nu. García Márquez säger sig också ha inhämtat mycket matnyttigt hängande i kjolarna på husor och andra kvinnor av folket, bevarare och förmedlare av en för länge sedan förskingrad sagoskatt. Han låter förstå att ett receptivt ingenium likt hans eget vibrerar också vid mycket blygsamma retningar. I läsarens sinne anmäler sig då och då frågan: Anser García Márquez det verkligen av nöden att växa upp i en "pittoresk" omgivning för att bli romanförfattare?

Dessa resonemang är njutbara tills författaren når en viss punkt i skildringen, närmare bestämt det ögonblick då alla tvivel om livsuppgiften skingrats, och han slår fast: "För mig tedde sig författarens förpliktelser som en stridsed: 'Att



Vänder på fjärdingen.

Gabriel García Márquez återvinner sitt gamla material i den hyllade självbiografen. På bilden, från 1975, kan verket *Hundra år av ensamhet* skådas på Márquez huvud.

Foto:
Isabel Steva Hernandez
Corbis/Scanpix

skriva eller dö!". Efter denna deklaration formar sig redogörelsen till ett småskuret inventarium över de tekniska och stilistiska bryderier som föregick gesällproven i tidningarna *El Heraldo* och *El Universal*, och de eloger som följde från redaktörer och från gapande medlemmar av Bogotás litterära kottier. Efter några portioner av detta frejdigt utslevade självberöm infinner sig hos läsaren en kvalmig mättnadskänsla, som efter en överdos av karamellpudding.

Detta är desto mer förargligt som vi i andra partier av boken möter García Márquez som en samsad och rimlig sagesman, vilken utan posar redogör för sin levnads mörkare och mindre heroiska kapitel, såsom uppväxtens knapphet och förödmjukelser. Med maniakalisk ständaktighet envisas hans far med att driva ett apotek, en ambition som slår fel på det ena stället efter det andra, och dömer familjen till ett tröttande nomadiserande mellan olika provinshälor. Den blyge och känsl-

ge Gabriel tvingas tidigt ut i arbetslivet för att dra sitt strå till hushållskassan. En familjebekant som stöter på honom på gatan när han delar ut reklamblad för en ny tuberkuloskur faller en spydig kommentar, och flera nätter i sträck gråter pojken kuden våt av ursinne och skam. Någon bitterhet mot fadern tycks inget av detta ha alstrat, vare sig hos pojken eller mannen.

Trots sina blygsamma förutsättningar utövade föräldrarna en formidabel press på Gabriel att studera "något nyttigt". I avsikt att vara dem till lags skrev han in sig vid juridikfakulteten på Universidad Nacional i Bogotá, där han höll ut i två år, innan han slutligen uppbådade kurage nog att slå sig fri.

VIVIR PARA CONTARLA hade kunnat bli en enastående självbiografi om Gabriel García Márquez hade hållit fast vid den enkla och måttfulla stil som bär upp de bästa kapitlen, främst det som återger de dramatiska händelserna i samband

med mordet på Jorge Eliécer Gaitán, en av det liberala partiets ledare. García Márquez befann sig i Bogotá vid tillfället, den 7 februari 1948, och han ger oss ett laddat och levande reportage. Kulorna som fällde Gaitán, lynchningen av den förmodade gärningsmannen, gatustriderna mellan de liberala rebellerna och de regeringstroga förbanden, skräcken – allt skildras med en lika effektiv som råbarkad realism. I detta kapitel finns inte en skymt av de stilmaner som blivit hans signum. Här är det som om García Márquez plötsligt inser att en självbiografi inte bara skall svepa ytan med jagets snäva ubåtsperiskop, utan också rulla upp ett panorama över hela tidsbilden för sentida läsare. Här gör han sig för en gångs skull effektivt osynlig och vinner stort i trovärdighet. Läsaren inser själv, snarare än att bli skriven på näsan, att García Márquez visat prov på rådighet och mod under detta våldsamma kaos.

Detta skrivsätt skulle man velat anbefalla åt honom boken igenom, i synnerhet när han delar med sig av sina sängkammarrupplevelser. Jag säger inte att de erotiska hjältedåden skulle vara dikt, men en garvad historieberättare som han vet ju att det finns saker som, fast de är sanna, verkar påhittade när de sätts på pränt. Han avslöjar att en hustru till en poliskonstapel lät sig uppvaktas av honom under makens arbetspass. En gång återvänder dock den bedragne hem oförutsett, och ertappar de bägge *in flagranti*. Den olycklige halar fram en pistol och säger "låt oss göra upp detta män emellan", varpå han tvingar García Márquez att delta i ett parti rysk roulette. Bägge överlever, men det visar sig att vapnet inte varit laddat, och den hårdföre hämnaren faller ur rollen och brister i gråt. Konstigare saker har förvisso inträffat, men det hela för tanken till de fanfarronader som bäst berättas, och helst blir trodda, i en tonårig kamratkrets.

NATHAN SHACHAR

MEDARBETARE I DETTA NUMMER

ANDERS CARLGREN

Reporter och tidigare bland annat utrikeskorrespondent i USA.

HÅKAN FORSELL

Historiker verksam vid Stockholms universitet. Han disputerar på en avhandling med titeln *Stadens väktare. Fastighetsägande, lokalpolitik och bostadsmarknad i Berlin & Stockholm 1870 – 1918*.

CHRISTINA GARSTEN

Docent i socialantropologi vid Stockholms universitet. Hon är föreståndare för och forskningsledare vid Stockholm Centre for Organizational Research (SCORE). Hon forskar om företags sociala ansvarstagande.

THOMAS GÜR

Mediekonsult och författare.

HARALD HAMRIN

Ambassadör vid Utrikesdepartementet och docent i statsvetenskap. Han disputerade på en avhandling om italiensk politik.

ANNA HASSELSTRÖM

Doktorand i socialantropologi vid Stockholms universitet. Hennes avhandling handlar om hur kunskap om finansmarknaden produceras, distribueras och organiseras.

THOMAS HYLLAND ERIKSEN

Professor i socialantropologi och verksam vid Senter for teknologi, innovasjon og kultur (TIK) vid Oslo universitet. Hans senaste bok på svenska är *Ögonblickets tyranni* (2001).

AGNETA KRUSE

Lektor i nationalekonomi vid Lunds universitet.

KATE LARSON

Författare, förläggare och doktorand i teoretisk filosofi vid Uppsala universitet.

LARS MAGNUSSON

Professor i ekonomisk historia vid Uppsala universitet. Hans senaste bok är *Europe – one labour market?* (2002).

EVA REDHE

Civilekonom, vd Redhe Financial Communications AB.

STEFAN RING

Huvudlärare i strategi vid strategiavdelningen på Försvarshögskolan.

CARL RUDBECK

Chefredaktör för Timbros webbtidskrift *Smedjan*. Han är fil.dr i litteraturhistoria och har undervisat i arabiska vid Stockholms universitet.

NATHAN SHACHAR

*Dagens Nyheter*s korrespondent i Latinamerika. Hans senast utgivna bok är *Till jaguarernas land* (2001) som av Samfundet De nio belönats med John Landqvist-priset.

KARIN THORBURN

PhD och biträdande professor i ekonomi på Tuck School of Business vid Dartmouth College.

LENA TORLEGÅRD

Civilekonom, partner JKL AB.

GUNNAR WETTERBERG

Samhällspolitisk chef på Saco. Hans senaste bok är *Kanslern. Axel Oxenstierna i sin tid* (2002).

AXESS



NÄSTA NUMMER KOMMER DEN 28 JANUARI 2003

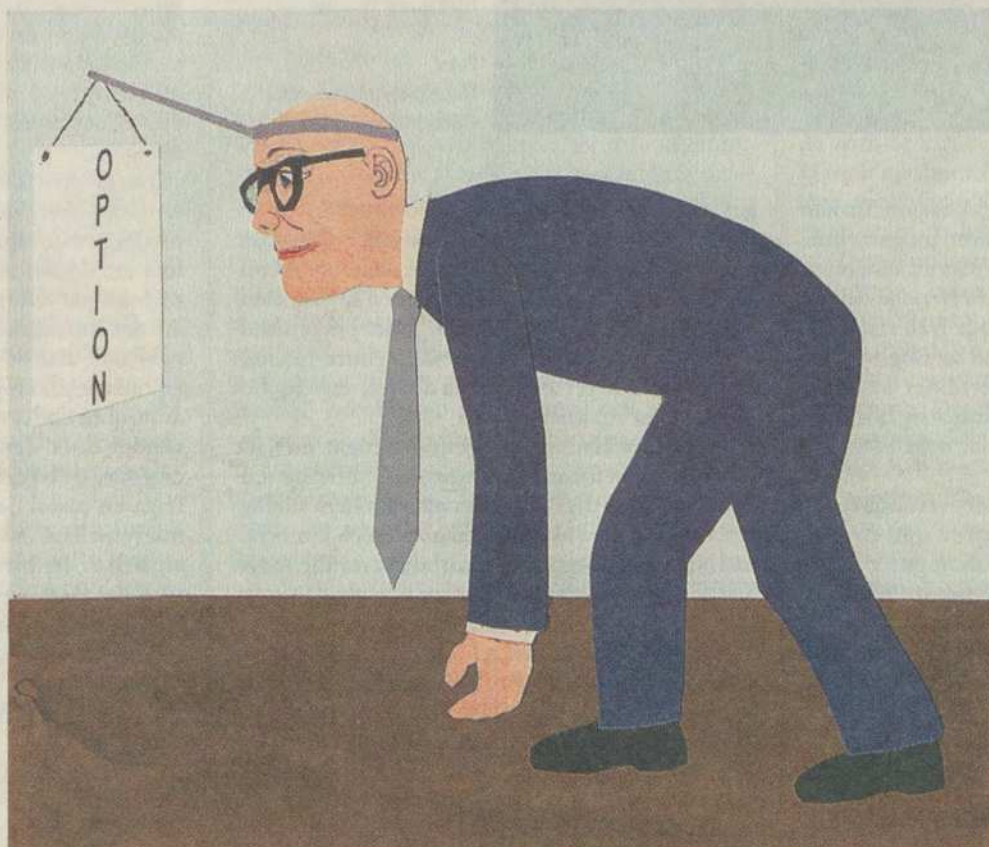


Illustration: Claes Jurander

Skaffa dig **AXESS**

Helår 9 nr kostar 200 kr.

Beställ din prenumeration:

Webb: www.axess.se

E-post: prenumeration@axess.se

Telefon: 031-743 99 05

eller fyll i talongen nedan

Som prenumerant på Finans Vision får du AXESS.

☐ **Ja tack, jag vill prenumerera på AXESS fr.o.m. nr ...**
Helår 9 nr för 200 kr

Namn

Adress

Postadress

Tidskriften **AXESS**

SVARSPOST
122 577 700
110 02 STOCKHOLM

Frankeras ej
Mottagaren
betalar
portor

KUNGL. BIBL.
2002-12-13
STOCKHOLM